

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Τμήμα Φιλολογίας

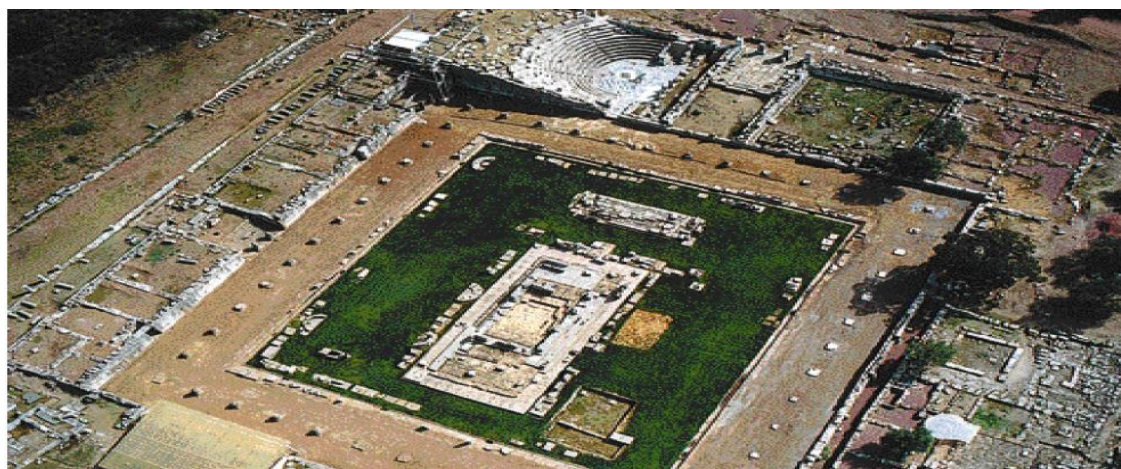
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
Τμήμα Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας

ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

**«Η ηθική της προστασίας, ανάδειξης και ένταξης των αρχαιολογικών χώρων
στην τοπική κοινωνία και την καθημερινότητα με την αρωγή εκπαιδευτικών
και μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων: Η περίπτωση της Αρχαίας
Μεσσήνης»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ του Γεωργίου
Πτυχιούχου του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Ε.Κ.Π.Α.
Α.Μ.1320130030

Επιβλέπουσα: Ιωάννα Σηλιοπούλου, Μόνιμη Επίκουρος Καθηγήτρια του Τμήματος
Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Δ.Π.Α. του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες:

Γεώργιος Στείρης, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φ.Π.Ψ. του Ε.Κ.Π.Α.
Ελένη Βολονάκη, Επίκουρος Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλολογίας του
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Καλαμάτα, Οκτώβριος 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
2. Το θεσμικό πλαίσιο της προστασίας και ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων	5
2.1 Μνημείο και αρχαιολογικός χώρος.....	5
2.2 Αρχαιολογικό έργο.....	8
2.3 Ο ορισμός και η οριοθέτηση του Μουσείου.....	8
2.4 Η έννοια της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και η διατήρησή της. Η οικουμενικότητα των μνημείων.....	10
2.5 Η έννοια της Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς	12
3. Το επιτόπιο μουσείο και ο αρχαιολογικός χώρος της Αρχαίας Μεσσήνης: μία σύντομη επισκόπηση στα μνημεία του	14
3.1 Αρχαιολογικές αναζητήσεις και ανασκαφικές έρευνες στη Μεσσηνία	14
3.2 Βασικοί σταθμοί στην ιστορία της Αρχαίας Μεσσήνης.....	15
3.2.1 Η Κρήνη Αρσινόη.....	17
3.2.2 Το Θέατρο	18
3.2.3 Η Αγορά	19
3.2.4 Το Ασκληπιείο	19
3.2.5 Ο Ναός και ο Βωμός.....	20
3.2.6 Το Ωδείο	22
3.2.7 Το Βουλευτήριο.....	22
3.2.8 Το Αρχείο του Γραμματέα των Συνέδρων.....	23
3.2.9 Το Αρτεμίσιο.....	23
3.2.10 Το Μνημείο του Δαμοφώντος.....	24
3.2.11 Το Γυμνάσιο.....	24
3.2.12 Ταφικά και άλλα μνημεία στον χώρο του Γυμνασίου.....	25
3.2.13 Το Στάδιο.....	26
3.2.14 Το Ηρώο- Μουσολείο.....	26
3.2.15 Το Αρχαιολογικό Μουσείο.....	26

4. Η παιδαγωγική διάσταση της ανάδειξης και διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων.....	27
4.1 Η αντίληψη για τη διατήρηση των μνημείων και την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων.....	28
4.2 Νέες δυνατότητες αξιοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων.....	30
4.3 Η αρχαιολογική μέριμνα: Αποκατάσταση μνημείων. Προστασία ή χρήση;.....	31
4.4 Η ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων και ο σύγχρονος θεατής: προβληματισμοί και ηθικές προεκτάσεις.....	34
4.5 Η μετατροπή του αρχαιολογικού χώρου σε θεατρικό χώρο. Κοινά σημεία της γλώσσας του αρχαιολογικού έργου με τη γλώσσα του θεάτρου.....	37
4.6 Ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας.....	40
5. Η εκπαιδευτική δράση σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους. Δύο προτεινόμενες προτάσεις για μια παιδαγωγική προσέγγιση από μαθητές Α/θμιας εκπαίδευσης.....	40
5.1 Σχολείο και μουσείο - Ο ρόλος των εκπαιδευτικών.....	42
5.2 Η εκπαιδευτική αξιοποίηση του μουσείου για μαθητές με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.....	43
5.3 Επισκέψεις μαθητών σε μουσεία και καθημερινή σχολική πράξη.....	47
5.4 Δραστηριότητες πριν την επίσκεψη στο μουσείο.....	48
5.5 Δραστηριότητες κατά την επίσκεψη στο μουσείο.....	48
5.6 Δραστηριότητες μετά την επίσκεψη στο μουσείο.....	49
5.7 Μεθοδολογία του προγράμματος.....	49
5.8 Οι δραστηριότητες στο μουσείο.....	50
5.9 Παρουσίαση μιας διδακτικής επίσκεψης στον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Μεσσήνης. Μια πρόταση εκπαιδευτικού προγράμματος.....	54
6. Προτάσεις μουσειοπαιδαγωγικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Αρχαιολογικές δραστηριότητες – φύλλα εργασίας για μαθητές	60
6.1 Γίνομαι αρχαιολόγος και χρονολογώ.....	60
6.2 Βοήθησε τον αρχαιολόγο του μέλλοντος να χρονολογήσει τα ευρήματά του.....	61
6.3 Κάνω τον συντηρητή (ή τον αρχαιολόγο).....	61
6.4 Αρχαιολογικό παζλ.....	63
6.5 Το παιχνίδι.....	64
6.6 Κάτοψη του Ασκληπιείου	64
6.7 Σχεδιάζω κίονες (δωρικού, ιωνικού, κορινθιακού ρυθμού)	65
6.8 Αναγνωρίζω- διακοσμώ αρχαίους ναούς και μετόπες.....	66

6.9 Τυπώματα με χαραγμένες πατάτες.....	68
6.10 Κατασκευάζω αρχαίους χιτώνες-αγάλματα.....	69
6.11 «Σείστρο» και αρχαία μουσικά όργανα.....	70
6.12 Θεατρικό παιχνίδι.....	71
6.13 Αφιερώματα με πηλό.....	71
6.14 Αν ήμουν.....	72
6.15 Γίνομαι δημοσιογράφος και παίρνω συνέντευξη από.....	73
6.16 Γίνομαι καλλιτέχνης και.....	73
6.17 Κάνω προτάσεις για τους αρχαιολογικούς χώρους.....	74
6.18 Μιλώ για την αρχαία Μεσσήνη.....	75
7. Οι ηθικές προεκτάσεις της ένταξης του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Μεσσήνης στην καθημερινότητα του τόπου: μία συνολική αποτίμηση.....	76
8. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	81
9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	82
10. ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	88
11. ΕΙΚΟΝΕΣ.....	88

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται παγκοσμίως μία συντονισμένη προσπάθεια για την αξιοποίηση των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων. Με την αλλαγή των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών και την άνοδο του βιοτικού και μορφωτικού επιπέδου έχει καταστεί κατανοητό ότι η επιστροφή στο παρελθόν και η καλύτερη γνώση της ιστορίας μπορεί να αποβεί ευεργετική για το μέλλον του σύγχρονου ανθρώπου. Ο άνθρωπος του 20^{ου} αιώνα επιθυμεί να έρθει σε επαφή με την ιστορία του και να ξεφύγει έστω και λίγο από τη σκληρή πραγματικότητα, η οποία του επιβάλλει έναν αλλοτριωτικό τρόπο ζωής σε σχέση με τον εαυτό του, το φυσικό περιβάλλον και τον συνάνθρωπό του. Αποτέλεσμα της παραπάνω επιθυμίας του για διαφυγή από την καθημερινότητα είναι και η αύξηση της επισκεψιμότητας των μουσείων και των αρχαιολογικών χώρων.

Διάφορα κράτη, έχοντας επίγνωση αυτής της κατάστασης, και γνωρίζοντας τα οικονομικά και όχι μόνο οφέλη που μπορούν να τους αποφέρουν τα πολιτιστικά αγαθά, πραγματοποιούν συντονισμένες προσπάθειες για την ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς. Αυτές οι προσπάθειες συμπεριλαμβάνουν την προστασία, την ανάδειξη και τη διαχείριση των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων, αφού με την αύξηση του φαινομένου του εσωτερικού και εξωτερικού τουρισμού δημιουργήθηκε η ανάγκη για διαμόρφωση των αρχαιολογικών χώρων, ώστε να είναι προσβάσιμοι και κατά συνέπεια ευχάριστοι.

Άμεσο αποτέλεσμα των συγκεκριμένων προσπαθειών για την καλύτερη εξυπηρέτηση των επισκεπτών στους αρχαιολογικούς χώρους είναι η πραγματοποίηση εργασιών αναστήλωσης και ανάδειξής τους. Οι εργασίες αυτές δημιουργούν μία νέα εικόνα των αρχαιολογικών χώρων, η οποία ελάχιστα θα μπορούσε να ταυτιστεί με την αρχική εικόνα που είχαν κάποτε τα μνημεία. Η κατασκευή φυλακίων, διαδρομών για τους επισκέπτες, κτηριακών εγκαταστάσεων και πινακίδων ενημέρωσης των επισκεπτών, όπως και αναστηλωτικών έργων για την προστασία των μνημείων, δημιουργούν ένα σκηνικό και μία ατμόσφαιρα, ώστε ο επισκέπτης όχι απλώς να αισθάνεται ότι βρίσκεται σε έναν αρχαιολογικό χώρο, αλλά ότι γίνεται μέτοχος και κοινωνός μίας κατάστασης που δεν έχει ζήσει ποτέ ξανά.

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα γίνει αναφορά στην προβολή της ηθικής

διάστασης των αρχαιολογικών και μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων με βάση το παράδειγμα του αρχαιολογικού χώρου και του επιτοπίου μουσείου της αρχαίας Μεσσήνης (μελέτη περίπτωσης).

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στους αρχαιολογικούς χώρους και στα μνημειακά σύνολα γενικά. Δίνονται οι ορισμοί των όρων «μνημείο», «αρχαιολογικός χώρος» και «μουσείο». Ακολουθεί ιστορική επισκόπηση για τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβανόταν τα μνημεία και την έννοια της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, καθώς και το νομοθετικό πλαίσιο της Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται περιγραφή τόσο του μουσείου όσο και του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Μεσσήνης. Συγκεκριμένα περιγράφονται τα βασικά εκθέματα του επιτοπίου μουσείου, που προέρχονται από τις ανασκαφές της αρχαίας πόλης, καθώς και τα βασικότερα μνημεία του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου, όπως το Ασκληπιείο, το θέατρο, η αγορά, το στάδιο κ.ά.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ηθική διάσταση της ανάδειξης, προβολής και διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων. Αναδύονται ηθικοί προβληματισμοί για την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων και τη διατήρηση των μνημείων, οι νέες δυνατότητες αξιοποίησης και οι ευκαιρίες που ανακύπτουν για αρχαίες πόλεις με σημαντικό πολιτιστικό απόθεμα.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται πιθανοί παραλληλισμοί, οι οποίοι μπορεί να υπάρξουν μεταξύ αρχαιολογικών χώρων, αρχαίου και σύγχρονου θεάτρου, και παρουσιάζεται η θεωρία ότι η ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων χρησιμοποιεί ένα δικό της λεξιλόγιο, που τελικά ταυτίζεται σε πολλά σημεία με τη γλώσσα του θεάτρου, μετατρέποντας τον αρχαιολογικό χώρο σε θεατρικό. Ένα από τα στοιχεία που χρησιμοποιεί η θεατρική γλώσσα για να περάσει μηνύματα, είναι και ο φωτισμός, κάτι που οδηγεί στη συμβολή του φυσικού και τεχνητού φωτισμού στους μνημειακούς και τους αρχαιολογικούς χώρους.

Το πέμπτο κεφάλαιο εστιάζει στην παιδαγωγική διάσταση της προβολής και της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων και μουσείων. Αναφέρεται η εκπαιδευτική δράση σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους και παρουσιάζονται δύο εκπαιδευτικές προτάσεις για μια παιδαγωγική προσέγγιση απευθυνόμενη σε μαθητές Α'βάθμιας εκπαίδευσης. Επίσης, τονίζεται η σχέση σχολείου και μουσείου, καθώς και ο ρόλος των εκπαιδευτικών. Γίνεται ακόμη ιδιαίτερη αναφορά στην εκπαιδευτική αξιοποίηση του μουσείου για μαθητές με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες.

Το έκτο κεφάλαιο αναφέρεται στα μουσειοπαιδαγωγικά και εκπαιδευτικά προγράμματα. Παρουσιάζεται μια εκπαιδευτική επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Μεσσήνης, καθώς και μια πρόταση μουσειοπαιδαγωγικών και επιτόπιων εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

Στο έβδομο κεφάλαιο προτείνονται δραστηριότητες μέσα στον αρχαιολογικό χώρο και παρουσιάζονται τα αντίστοιχα φύλλα εργασίας.

Τέλος, καταγράφονται κάποιες σκέψεις, ως συνολική αποτίμηση για μια εποικοδομητική προσέγγιση τόσο του αρχαιολογικού χώρου όσο και του μουσείου, σχετικά με την ένταξη και τη λειτουργία τους στο σύγχρονο ανθρωπογενές περιβάλλον.

2. ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

2.1 Μνημείο και αρχαιολογικός χώρος

Κατά τον Χ. Μπούρα «μνημείο» ονομάζεται *«οτιδήποτε ανακαλεί στη μνήμη κάτι που συνέβη στο παρελθόν»*. Ο Β. Λαμπρινουδάκης ορίζει το «μνημείο» ως: *«Ο,τι αποτυπώνεται στη μνήμη, είναι άξιο μνήμης ή επιβάλλεται στη μνήμη. Τα υλικά κατάλοιπα του ανθρώπινου παρελθόντος είναι άξια μνήμης, άρα μνημεία, ως μαρτυρίες της απαραίτητης για την αυτογνωσία, ανθρώπινης πείρας»*¹. Με την έννοια αυτή ακόμη και μικρά χρηστικά αντικείμενα παλαιότερων εποχών θεωρούνται μνημεία. Ο όρος, αρχικά, φορτίστηκε με το νόημα του εντυπωσιακού και του επιβλητικού - μνημειώδους- εξαιτίας της ανέγερσης διαφόρων κτηρίων με σκοπό τη διαίωνα μνήμη κάποιου προσώπου ή κάποιου γεγονότος. Η έννοια, όμως, σήμερα είναι περισσότερο ευρεία. Στη σύγχρονη εποχή ο όρος «μνημείο» πήρε ένα καινούριο νόημα, προκειμένου να συμπεριλάβει αξίες, οι οποίες δεν είχαν σχέση με το ιστορικό περιεχόμενο- δηλαδή δεν είχαν σχέση με την ηλικία του αντικειμένου- και ταυτίστηκε με την έννοια του διατηρητέου πολιτισμικού αγαθού. Κατά συνέπεια, ο ορισμός που έδωσε το ICOMOS για το «μνημείο» διαμορφώθηκε ως εξής: *«κάθε ακίνητο, κτισμένο ή όχι, το οποίο διακρίνεται για το αρχαιολογικό, το ιστορικό, το αισθητικό ή το εθνογραφικό του ενδιαφέρον. Στον ορισμό περιλαμβάνονται τα ακίνητα αγαθά, τα οποία θεωρούνται διατηρητέα λόγω της φύσεως ή του προορισμού τους,*

¹ Μπούρας, 1982: 5.

καθώς και τα κινητά που βρίσκονται μέσα στα μνημεία²». Ειδικότερα, ως «αρχαία μνημεία» νοούνται όλα τα πολιτιστικά αγαθά που ανάγονται στους προϊστορικούς, αρχαίους και μεταβυζαντινούς χρόνους και χρονολογούνται έως και το 1830, με την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 20 του Ν. 3028/02. Στα «αρχαία μνημεία» συμπεριλαμβάνονται σπήλαια και παλαιοντολογικά κατάλοιπα για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις ότι συνδέονται με την ανθρώπινη ύπαρξη.

Στην ελληνική νομοθεσία τα «αρχαία μνημεία» διακρίνονται σε κινητά και ακίνητα. Ως ακίνητα μνημεία νοούνται εκείνα τα οποία υπήρξαν συνδεδεμένα με το έδαφος και παραμένουν σε αυτό ή στον βυθό της θάλασσας ή στον πυθμένα των λιμνών ή των ποταμών και δεν είναι δυνατό να μετακινηθούν χωρίς βλάβη της αξίας τους ως μαρτυριών. Στα ακίνητα μνημεία συμπεριλαμβάνονται οι εγκαταστάσεις, οι κατασκευές, τα διακοσμητικά και λοιπά στοιχεία, που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα τους, καθώς και το άμεσο περιβάλλον τους.

Αντίθετα, κινητά μνημεία είναι όλα εκείνα που δεν είναι ακίνητα και χρονολογούνται έως το 1453, τα μεταγενέστερα του 1453 που χρονολογούνται έως το 1830 και αποτελούν ευρήματα ανασκαφών ή άλλης αρχαιολογικής έρευνας ή που αποσπάστηκαν από ακίνητα μνημεία, καθώς και οι θρησκευτικές εικόνες και λειτουργικά αντικείμενα της ίδιας περιόδου. Τα μεταγενέστερα του 1453 μνημεία, που χρονολογούνται έως και το 1830, χαρακτηρίζονται «μνημεία» λόγω της κοινωνικής, τεχνικής, λαογραφικής, εθνολογικής, καλλιτεχνικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής ή επιστημονικής σημασίας τους³.

Στη Χάρτα της Βενετίας (1964) διευκρινίζεται ότι *«Η έννοια ενός ιστορικού μνημείου δεν καλύπτει μόνο το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο, αλλά και την αστική ή αγροτική τοποθεσία που μαρτυρεί έναν ιδιαίτερο πολιτισμό με ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός. Αυτό ισχύει όχι μόνο για τις μεγάλες δημιουργίες, αλλά και για τα ταπεινά έργα που με τον καιρό απέκτησαν πολιτισμική σημασία»*. Η επέκταση αυτή του περιεχομένου έφερε σε πρώτη σειρά την έννοια του site, για την οποία, σύμφωνα με τον Χ. Μπούρα, δεν υπάρχει ικανοποιητική μονολεκτική μετάφραση στα ελληνικά. Κατά τον ορισμό του ICOMOS *«Θεωρείται site ένα πολεοδομικό σύνολο, ένα τοπίο της φύσης ή ένα τοπίο διαμορφωμένο από τον άνθρωπο ή διαμορφωμένο εν μέρει από τη φύση και εν μέρει από τον άνθρωπο, του οποίου η συντήρηση παρουσιάζει δημόσιο*

² Λαμπρινουδάκης, 2006: 22.

³ Άρθρο 20 του Ν. 3028/02.

ενδιαφέρον»⁴. Αρα, ως «αρχαιολογικοί χώροι» στην ελληνική νομοθεσία μπορούν να ονομαστούν επίσης όλες οι εκτάσεις γης, θάλασσας, λιμνών, ποταμών, που αποτέλεσαν τον χώρο σημαντικών ιστορικών ή μυθικών γεγονότων, ή εκτάσεις που περιέχουν μνημεία μεταγενέστερα του 1830, είτε σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης μεταγενέστερα του 1830, τα οποία συνιστούν χαρακτηριστικούς και ομοιογενείς χώρους, που είναι δυνατό να οριοθετηθούν τοπογραφικά, και των οποίων επιβάλλεται η προστασία λόγω της λαογραφικής, εθνολογικής, κοινωνικής, τεχνικής, αρχιτεκτονικής, βιομηχανικής και εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους⁵.

Για το σύνολο, όμως, των διατηρητέων αρχιτεκτονικών μνημείων μίας περιοχής ή ενός κράτους χρησιμοποιείται ο όρος «μνημειακός πλούτος» ή «αρχιτεκτονική κληρονομιά», η οποία αποτελεί μέρος της «πολιτισμικής κληρονομιάς», και σημαίνουν το σύνολο του δομημένου περιβάλλοντος που κληρονόμησε η σημερινή ανθρωπότητα από τις προηγούμενες γενιές. Στο πλαίσιο της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας, περίοπτη θέση κατέχουν οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μουσεία. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Ν. 3028/02 για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, διευκρινίζεται πως ως «αρχαιολογικοί χώροι» νοούνται εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς, οι οποίες περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι περιέχονται αρχαία μνημεία ή αποτέλεσαν ή υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν από τους αρχαιότετους χρόνους έως και το 1830 μνημειακά, οικιστικά ή ταφικά σύνολα. Οι «αρχαιολογικοί χώροι» περιλαμβάνουν και το απαραίτητο ελεύθερο περιβάλλον, που επιτρέπει στα σωζόμενα μνημεία να συντίθενται σε ιστορική, αισθητική και λειτουργική ενότητα.

Επίσης, στο ίδιο άρθρο αναφέρεται πως ως «μνημεία» νοούνται τα πολιτισμικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της χώρας και των οποίων επιβάλλεται η ειδικότερη προστασία. Ως «αρχαία μνημεία» ή «αρχαία» νοούνται όλα τα πολιτισμικά αγαθά που ανάγονται στους προϊστορικούς, αρχαίους, βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους και χρονολογούνται έως και το 1830, με την επιφύλαξη των ειδικότερων διατάξεων περί κινητών μνημείων (άρθρο 20).

⁴ Μπούρας, 1982: 6.

⁵ Άρθρο 20 του Ν. 3028/02.

Σύμφωνα με τον J. B Hofmann, η ίδια η λέξη «μνημείον» προέρχεται ετυμολογικά από το ρήμα μνάομαι - μιμνήσκω, δηλαδή θυμάμαι⁶. Συνεπώς, τα μνημεία προάγουν την ανθρώπινη μνήμη, καθώς αποτελούν απεικόνιση μιας προϋπάρχουσας ανθρώπινης κοινότητας κι επομένως, απτές ιστορικές μαρτυρίες. Στη χώρα μας, αυτονόητα, η κρατική μέριμνα δίνει βαρύτητα για τη διατήρηση και προβολή έργων του παρελθόντος που αφορούν κυρίως την αρχαία ελληνική εποχή, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα μνημεία αλλά και τα αρχαιολογικά μουσεία.

2.2 Αρχαιολογικό έργο

Σύμφωνα με τον Π. Α. Μαστραντώνη «αρχαιολογικό έργο» είναι:

«κατά την ισχυρή έννοια του όρου ένα προσωρινό συλλογικό εγχείρημα που είναι μοναδικό και:

- 1. ικανοποιεί τις τρεις Αρχές που διέπουν την εκτέλεσή του, ήτοι την Αρχή της Επιστημονικής Τεκμηρίωσης, την Αρχή της Προστασίας των Αρχαιοτήτων και την Αρχή της Ανάδειξης.*
- 2. έχει σαφείς στόχους, ορισμένο φυσικό αντικείμενο, σαφές χρονοδιάγραμμα και προκαθορισμένο προϋπολογισμό.*

Το αρχαιολογικό έργο χρησιμοποιεί τις τεχνικές εργασίες ως λεξιλόγιο για να εκφραστούν τα νοήματα που προέρχονται από την επιστήμη της Αρχαιολογίας»⁷.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ως «αρχαιολογικό έργο» νοείται οποιαδήποτε εργασία πραγματοποιείται στους αρχαιολογικούς χώρους όπως ανασκαφές, αναστηλώσεις, στερεώσεις, συντηρήσεις αρχαίων και μνημείων. Επιπλέον, οι διαμορφώσεις τόσο των αρχαιολογικών χώρων αλλά και οι διάφορες μουσειακές εργασίες, καθώς και οι επισκευές και οι μετασκευές που συντελούνται σε αυτούς, περιλαμβάνονται στο περιεχόμενο του «αρχαιολογικού έργου». Γενικώς, κάθε υποστηρικτική ενέργεια των παραπάνω εργασιών που συντελεί στην επιστημονική, την τεχνική λειτουργία του χώρου, αλλά και στη διαχείριση και λειτουργία του αποτελεί «αρχαιολογικό έργο».

2.3 Ο ορισμός και η οριοθέτηση του Μουσείου

Ο ορισμός της έννοιας «μουσείο» έχει αποτελέσει αντικείμενο συζητήσεων και αντιπαραθέσεων μεταξύ των οργανισμών που εκπροσωπούν το μουσειακό θεσμό στη

⁶ Hofmann, 2009: 245.

⁷ Μαστραντώνης, 2008: 81-82.

σύγχρονη εποχή.

Είναι χαρακτηριστικό πως από τη δεκαετία του 1970 και εξής αυξάνεται εντυπωσιακά ο αριθμός των μουσείων σε διεθνές επίπεδο, ενώ παράλληλα διευρύνεται το αντικείμενο των συλλογών τους. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να ενταθεί ο δυναμισμός της έννοιας του μουσείου, χωρίς όμως να αποδεσμευτεί από τον ανταγωνισμό μεταξύ των εκάστοτε μουσείων και τη δυσχέρεια της εννοιολογικής οριοθέτησής τους με έμμεση συνέπεια να γίνεται πλέον λόγος και για κρίση της ταυτότητάς του.

Στο διεθνές δίκαιο, δεν απαντά νομικά δεσμευτικός ορισμός του μουσείου. Οι διεθνείς συμβάσεις πολιτιστικών αγαθών, αλλά και η σχετική νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν προσδιορίζουν την έννοια⁸.

Ωστόσο, διατυπώθηκαν σαφείς ορισμοί τόσο από εθνικούς μουσειακούς οργανισμούς, όπως τον Σύνδεσμο των Μουσείων της Μ. Βρετανίας και τον Σύνδεσμο Αμερικανικών Μουσείων, όσο και από διεθνείς οργανισμούς σε κείμενα μη δεσμευτικού χαρακτήρα, όπως στη Σύσταση της Unesco στο Παρίσι, το 1960.

Παράλληλα, ανάλογος ορισμός του μουσείου έχει δοθεί από το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM)⁹, διεθνή μη κυβερνητικό και επαγγελματικό οργανισμό, που εκπροσωπεί τα μουσεία και τους εργαζομένους σε αυτά, με συμβουλευτικό προς την Unesco ρόλο¹⁰. Σύμφωνα με το νεότερο καταστατικό του ICOM, ο ορισμός του μουσείου αποδίδεται ως εξής: *«Μουσείο είναι ένα ίδρυμα μόνιμο και μη κερδοσκοπικό, στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, που είναι ανοικτό στο κοινό και που αποκτά, συντηρεί, μελετά, γνωστοποιεί (ή επικοινωνεί) και κυρίως εκθέτει τις υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του, με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση (παιδεία) και την ψυχαγωγία (ή τέρψη)»*. Πρόκειται, για έναν ευρύτατο ορισμό της έννοιας του μουσείου, που επιδιώκει να καλύψει εξαιρετικά ποικίλους οργανισμούς ανεξάρτητα από το μέγεθος, τη γεωγραφική θέση, το νομικό καθεστώς ή το είδος των συλλογών τους. Δίνεται σαφής έμφαση στην κοινωνική αποστολή του μουσείου, ενώ ο χαρακτήρας του αποσαφηνίζεται με βάση

⁸ Βουδούρη, 2003: 84-88.

⁹ Το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) ιδρύθηκε το 1946 με αφορμή τις καταστροφές που προκλήθηκαν στα μνημεία κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, με σκοπό την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σήμερα το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων αποτελεί τον μεγαλύτερο σε ισχύ και αριθμό μελών Παγκόσμιο Μουσειακό Σύνδεσμο. Βλ. Βουδούρη, 2003: 91.

Το 1983 ιδρύεται το Ελληνικό Τμήμα του ICOM, που όπως και το Διεθνές ICOM, παρακολουθούν τις απαιτήσεις των καιρών για τον χαρακτήρα και τον ρόλο των σύγχρονων μουσείων. Πρβλ. http://www.istomediahost.gr/icom/gr_about.asp, 23/03/2015.

¹⁰ <http://icom.museum>, 30/03/2015.

τις λειτουργίες του νοείται ως ένας «...σύνθετος θεσμός, με επιστημονικό, εκπαιδευτικό, πολιτιστικό, κοινωνικό και αναπτυξιακό συγχρόνως ρόλο»¹¹. Επιπλέον, σύμφωνα με την αποδοχή ότι το μουσείο παράγει γνώση, κατανοούμε δύο βασικές διατυπώσεις: ότι στην περίπτωση του μουσείου, η γνώση αποτελεί καθ' ολοκληρίαν προϊόν κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ότι για να κατανοήσουμε τον κοινωνικό χαρακτήρα της γνώσης, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το ιστορικό πλαίσιο¹². Οπότε, η συλλογή εξακολουθεί να αποτελεί τον πυρήνα ενός μουσείου, αλλά παράλληλα και αναπόφευκτα, δίνεται μεγάλη έμφαση στην κοινωνική αποστολή του, καθώς είναι ταγμένο στην υπηρεσία του δημόσιου συμφέροντος¹³.

2.4 Η έννοια της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και η διατήρησή της. Η οικουμενικότητα των μνημείων

Η αρχιτεκτονική κληρονομιά θεωρήθηκε ως ένα από τα σπουδαιότερα υποσύνολα της πολιτισμικής κληρονομιάς, εν γένει, που ως όρος δεν αναφέρεται μόνο στα μνημεία, δηλαδή κάθε κατασκευή ιδιαίτερα σημαντική λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού της ενδιαφέροντος.

Ως έννοια, η αρχιτεκτονική κληρονομιά εμπεριέχει τα αρχιτεκτονικά σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών, συναφών μεταξύ τους, ώστε να σχηματίζουν οριοθετημένες ενότητες, και τους τόπους ως σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης, εν μέρει κτισμένα, τα οποία αποτελούν εκτάσεις χαρακτηριστικές και ομοιογενείς, συγκεντρώνοντας τα χαρακτηριστικά των μνημείων ή των συνόλων.

Ύστερα από τις τεράστιες καταστροφές και απώλειες πολιτιστικών μνημείων ιδίως κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, η αναγκαιότητα προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς των λαών απέβη επιτακτική. Η ίδρυση της Unesco, το 1946, αποδεικνύει την οικουμενική ανάγκη διαφύλαξης και θεσμικής κατοχύρωσης της πολιτισμικής παρακαταθήκης των λαών. Σύμφωνα με τον Ν. 2039/13-4-1992 (Γρανάδα - Κύρωση της Σύμβασης), τίθεται το ζήτημα της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Παράλληλα, η Σύμβαση για την Παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομιά της Unesco (Παρίσι, 1972), αλλά και η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992, άρθρο 128), αναφέρονται στο ζήτημα της προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς, το οποίο αποκτά πλέον κατοχυρωμένη θεσμική υπόσταση.

¹¹ Βουδούρη, 2003: 91.

¹² Pearce, 2002: 169-171.

¹³ Γκαντζιάς, 2007: 67-125.

Απομένει ωστόσο η οριοθέτηση της έννοιας καθεαυτής: εάν στο παρελθόν, τα μνημεία γενικότερα αντιμετωπιζόνταν όχι ως όλον, αλλά ως τμήματα μιας ενότητας, ενός χώρου ή συμπλέγματος, ανάλογα οφείλουν να αντιμετωπιστούν και στο μέλλον. Συναφή με αυτήν τη θεώρηση είναι και η απόδοση του εξής ορισμού, που συναντάμε στον Χάρτη της Βενετίας (1964), όπως διατυπώθηκε στο Β΄ Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων στη Βενετία: *«Η έννοια ενός ιστορικού μνημείου δεν καλύπτει μόνο το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο, αλλά και την αστική ή αγροτική τοποθεσία, που μαρτυρεί έναν ιδιαίτερο πολιτισμό, μια ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός. Αυτό ισχύει όχι μόνο για τις μεγάλες δημιουργίες αλλά και για μικρότερα έργα που με τον καιρό απέκτησαν πολιτιστική σημασία»*.

Το περιεχόμενο της προστασίας εξελίσσεται στη θεώρησή του. Αρχικά, αναγνωρίζεται η αξία του μνημείου, επιδιώκεται η αποτροπή της υλικής καταστροφής του και στη συνέχεια η αποκατάστασή του στην αρχική του μορφή. Έπειτα επιδιώκεται η αναζωογόνηση του μνημείου (μεμονωμένου κτίσματος με τον περιβάλλοντα αυτού χώρο) ή του ιστορικού συνόλου, η απόδοση σε αυτό κάποιας χρήσης ή λειτουργίας και η οργανική του ένταξη στον άμεσο και ευρύτερο χώρο που το περιβάλλει. Παράλληλα, η προστασία ενός μνημείου πρόκειται να αποτελέσει αντικείμενο του γενικότερου σχεδιασμού του χώρου και να ενταχθεί στις διευθετήσεις των ρυθμιστικών και πολεοδομικών σχεδίων. Διεθνώς έχουν αναπτυχθεί διάφοροι τύποι παρέμβασης για την προστασία, ανάδειξη και ανάπλαση των ιστορικών κέντρων και των παραδοσιακών οικισμών, με κριτήριο την ιδεολογία και τη νοοτροπία που επικρατεί σε αυτούς¹⁴.

Η έννοια της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς, που συμπεριλαμβάνει και την άυλη πολιτιστική κληρονομιά¹⁵, προσδιορίζεται από τις αξιολογικές αρχές και την ηθική ευθύνη όλων των κρατών. Η παρουσία και προστασία των μνημείων έλαβε σταδιακά οικουμενικές διαστάσεις, ενώ αναδείχθηκε ως πρωτεύον ζήτημα της πολιτισμικής κληρονομιάς, το οποίο μετατράπηκε από αμιγώς εθνικό, σε υπερεθνικό ή παγκόσμιο. Άλλωστε, το ζήτημα της οικουμενικότητας της πολιτιστικής κληρονο-

¹⁴ <http://courses.arch.ntua.gr/112130.html> [ημερ. πρόσβ. 22/03/2015].

¹⁵ «Ο όρος «άυλη πολιτιστική κληρονομιά» αναφέρεται σε παραδόσεις ή ζωντανές εκφράσεις που έχουν κληροδοτηθεί από τους προγόνους μας, όπως προφορικές παραδόσεις, παραστατικές τέχνες, κοινωνικές πρακτικές, γιορτές και τελετές, γνώσεις και πρακτικές που συσχετίζονται με τη φύση και το σύμπαν ή γνώσεις και τεχνικές για δημιουργία χειροποίητων κατασκευών». Η προστασία της άυλης κληρονομιάς αποτελεί σημαντικό παράγοντα διατήρησης της πολιτιστικής ποικιλομορφίας μπροστά στην τάση ομογενοποίησης, που προκύπτει από την παγκοσμιοποίηση. Βλ. <http://www.unesco.org.cy/Programmes-AyliPolitistikiKlironomia.GR.PROGRAMMES.04.02.GR> [ημερ. πρόσβ. 22/03/2015].

μιάς συσχετίζεται με την πολιτιστική δημοκρατία, την αναγκαιότητα για ενεργή συμμετοχή του συνόλου του πληθυσμού στον πλουραλισμό των κοινωνιών.

Ο κατάλογος των μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO δίνει το στίγμα για την πολυπολιτισμική θεώρηση των μνημείων στα πλαίσια της ανθρώπινης δημιουργίας. Δεν τίθεται, λοιπόν, το θέμα της ταυτότητας με την έννοια της κρατικής ταύτισης, αλλά το ζήτημα του πολιτισμικού πλουραλισμού, η πολυπολιτισμική θεώρηση, η οποία ωστόσο δεν συσχετίζεται με τις προβληματικές που τίθενται μέσω της Παγκοσμιοποίησης. Η Ελλάδα έχει συνυπογράψει από το 1981 τη Συνθήκη της UNESCO για την προστασία των μνημείων και χώρων παγκόσμιας κληρονομιάς. Στον διεθνή κατάλογο έχουν συμπεριληφθεί έως τώρα πολλά ελληνικά μνημεία και χώροι, καθώς πληρούν τα προκαθορισμένα κριτήρια, ώστε να χαρακτηριστούν εξέχουσας σημασίας σε παγκόσμιο επίπεδο, από ιστορική, καλλιτεχνική, επιστημονική, αισθητική, εθνολογική ή ανθρωπολογική άποψη¹⁶.

Στην ιστοσελίδα της ελληνικής εθνικής επιτροπής της UNESCO¹⁷, αναφέρεται πως: *«Τα μνημεία που συγκαταλέγονται στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς επιλέγονται και εγκρίνονται βάσει της αξίας τους ως τα καλύτερα παραδείγματα της δημιουργικής ευφυΐας του ανθρώπου. Αποτελούν τεκμήρια μιας σημαντικής ανταλλαγής ανθρώπινων αξιών και παρέχουν μια μοναδική ή τουλάχιστον εξαιρετική μαρτυρία μιας πολιτισμικής παράδοσης ή ενός πολιτισμού, που ζει ακόμα ή έχει εξαφανισθεί. Είναι άμεσα συνδεδεμένα με σημαντικά στάδια της ανθρώπινης ιστορίας και για το λόγο αυτό έχουν εξέχουσα οικουμενική αξία και αποτελούν τμήμα της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας».*

Άλλωστε, στο πλαίσιο της UNESCO, το 1954 (με τη Σύμβαση της Χάγης), θεσπίζονται σε διεθνές επίπεδο τα πρώτα ουσιαστικά μέτρα προστασίας, σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης - ενώ τη δεκαετία του '70, τοποθετείται η επίσημη έναρξη για τη διεθνή προστασία σε καιρό ειρήνης. Σε αυτό το διάστημα κι έπειτα, η βαρύτητα της προστασίας αφορά κυρίως στον ρυθμό και την ένταση της φθοράς των μνημείων, την καταγραφή, την τεκμηρίωση και την αποφυγή της καταστροφής ή υποβάθμισής τους. Η δεκαετία του '90 χαρακτηρίζεται από προσπάθεια αναθεώρησης των υφισταμένων συμβάσεων, ενώ τίθεται και το ζήτημα της αποτελεσματικότερης αντιμετώπισης του προβλήματος της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών.

¹⁶ <http://Odysseus.culture.gr/h/2/gh21.html> [ημερ. πρόσβ. 20/03/2015].

¹⁷ <http://www.unesco-hellas.gr/gr/> [ημερ. πρόσβ. 28/03/2015].

2.5 Η έννοια της Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς

Η έννοια της Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς στη χώρα μας εισάγεται από πολύ νωρίς, σχεδόν ταυτόχρονα με τη σύσταση του ελληνικού κράτους. Το πρώτο σχετικό νομοθέτημα χρονολογείται από το 1834¹⁸ και τον ίδιο χρόνο ιδρύεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία¹⁹. Οι λόγοι που το νεοσύστατο κράτος προέβη από τόσο νωρίς στη νομοθέτηση και θεσμοθέτηση για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς συσχετίζονται με το πρόβλημα της διαρπαγής, αγοραπωλησίας και εξαγωγής αρχαιολογικών θησαυρών, το οποίο ήταν ιδιαίτερα έντονο κατά τους πρώτους μεταεπαναστατικούς χρόνους.

Στη χώρα μας η Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς υλοποιείται με τρεις τρόπους: με την κατοχύρωσή της με το άρθρο 24 του Συντάγματος 1975/2001, όπου εντάσσεται στην αρχή της αειφορίας, με την έκδοση κανονιστικής νομοθεσίας (Αρχαιολογική Νομοθεσία) και τέλος με τη συμμετοχή της χώρας σε διεθνείς Οργανισμούς, από όπου απορρέει η υποχρέωση της συμμόρφωσης σε Διεθνείς Συμβάσεις²⁰.

Το περιεχόμενο της Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, όπως έχει διατυπωθεί σε κυρωμένες από το ελληνικό κράτος Διεθνείς Συμβάσεις, έχει ενσωματωθεί στον ισχύοντα και σήμερα Νόμο 3028/2002, όπου η έννοια της Προστασίας αναλύεται στους εξής επιμέρους άξονες:

- i. τον εντοπισμό, την έρευνα, την καταγραφή και τη μελέτη των στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς*
- ii. τη διατήρηση και την αποτροπή της καταστροφής, της αλλοίωσης και γενικά κάθε άμεσης ή έμμεσης βλάβης της*
- iii. την αποτροπή της παράνομης ανασκαφής, κλοπής και παράνομης εξαγωγής*
- iv. τη συντήρηση και την κατά περίπτωση αναγκαία αποκατάστασή της*

¹⁸ Στον πρώτο Αρχαιολογικό Νόμο της 10ης/ 22ας Μαΐου 1834 αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Όλοι αι εντός της Ελλάδος αρχαιότητες, ως έργα των προγόνων του ελληνικού λαού, θεωρούνται ως κτήμα εθνικόν όλων των Ελλήνων».

¹⁹ ΒΔ της 3/15 Απριλίου 1834.

Από την εξέταση του περιεχομένου της έννοιας της προστασίας γίνεται αντιληπτό ότι δεν περιορίζεται στους αυτονόητους στόχους της αποτροπής καταστροφών και της συντήρησης, αλλά ότι επεκτείνεται, ανάμεσα σε άλλα, στην ανάδειξη και την ένταξή της στην κοινωνική ζωή. Οι συγκεκριμένοι άξονες στους οποίους αναλύεται το περιεχόμενο της Προστασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, θα μάς απασχολήσουν παρακάτω, όταν θα προσδιοριστούν ειδικότερα τα προβλήματα και οι ευκαιρίες που ανακύπτουν για πόλεις χωροθετημένες σε αρχαιολογικούς χώρους.

²⁰ Βουδούρη, 1992: 62.

- v. τη διευκόλυνση της πρόσβασης και της επικοινωνίας του κοινού με αυτήν
- vi. την ανάδειξη και την ένταξή της στη σύγχρονη κοινωνική ζωή και
- vii. την παιδεία, την αισθητική αγωγή και την ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική κληρονομιά.

3. ΤΟ ΕΠΙΤΟΠΙΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΑΙ Ο ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΕΣΣΗΝΗΣ: ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΣΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΟΥ

3.1 Αρχαιολογικές αναζητήσεις και ανασκαφικές έρευνες στη Μεσσηνία

Ο περιηγητής Πausanias επισκέφτηκε τον 2^ο αι. μ.Χ. τη νοτιοδυτική Πελοπόννησο και αφιέρωσε στη Μεσσηνία ένα ολόκληρο βιβλίο από το έργο του *Ελλάδος Περιήγησις*. Τα δημόσια μνημεία της Αρχαίας Μεσσήνης τα επισκέφθηκε ο Pausanias στα χρόνια του αυτοκράτορα Αντωνίνου του Σεβαστού, δηλαδή περί το 155-160 μ.Χ., και τα περιγράφει διεξοδικά²¹.

Το έργο του Pausanias έχει πολύ μεγάλη σημασία για την ανασύνθεση και κατανόηση της ιστορικής πορείας, αλλά και των μνημείων της περιοχής, αν και η έλλειψη άλλων αρχαίων γραπτών πηγών που να αναφέρονται στη Μεσσηνία εμποδίζει την αντιπαραβολή και τον έλεγχο της ακρίβειας των στοιχείων που παραθέτει ο ίδιος. Ο προγενέστερός του, γεωγράφος Στράβων (1^{ος} αι. π.Χ.), δεν ασχολήθηκε επαρκώς με τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος της μεσσηνιακής γης, καθώς, όπως σημειώνει, την εποχή του όλη η περιοχή είχε μετατραπεί σε έλος²².

Η Μεσσηνία, παρά το «ηρωικό» της παρελθόν, που σηματοδοτείται από τους αγώνες της ενάντια στη Σπάρτη και σε αντίθεση με άλλες περιοχές της Ελλάδας, προσήλκυσε το ενδιαφέρον των δυτικοευρωπαϊών περιηγητών μόλις τον 19^ο αιώνα²³. Στις δεκαετίες πριν την επανάσταση του 1821, ο συνταγματάρχης William Leake ανάμεσα στις πολλές περιοχές της Ελλάδας που ταξίδεψε, περιηγήθηκε και στη Μεσσηνία και συνέταξε λεπτομερή ημερολόγια με παρατηρήσεις και σχέδια από τα μνημεία που εντόπισε. Στη συνέχεια, ο Edward Dodwell και ο Sir William Gell επισκέφθηκαν τη μεσσηνιακή γη και περιέγραψαν τα αρχαία ερείπια της Κυπαρισσίας και της Αρχαίας Μεσσήνης. Το 1838 δημοσιεύονται από τον Abel

²¹ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις*, IV, 26.3, 27.8, 31.4-33.2.

²² Στράβων, *Γεωγραφία*: 8. 362. (*The Geography of Strabo*. Vol. II. Μετάφραση W. Falconer, London 1913).

²³ Spencer 2005a: 65.

Blouet τα αποτελέσματα της πρώτης προσπάθειας μιας διεπιστημονικής έρευνας στη Μεσσηνία, που είχε διεξαχθεί από μία γαλλική ομάδα επιστημόνων²⁴.

Η πρώτη συστηματική ανασκαφική δραστηριότητα στη Μεσσηνία, που ήταν ταυτόχρονα και καθοριστική για την πορεία της έρευνας στην περιοχή, ξεκίνησε το 1895 στη Μεσσήνη, τη μεγαλύτερη και σπουδαιότερη πόλη της Μεσσηνίας μετά την απελευθέρωσή της από τους Θηβαίους (369 π.Χ.), που δέσποζε στις πλαγιές του όρους της Ιθώμης. Με αφετηρία την Αρχαία Μεσσήνη, το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων που ασχολούνταν με τη Μεσσηνία στράφηκε στην έρευνα των ιστορικών περιόδων, η οποία κυριάρχησε μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο²⁵.

Οι ανασκαφικές έρευνες, υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ξεκίνησαν το 1895 στα ερείπια της Μεσσήνης από τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και μετά από προσωρινή παύση των ερευνών στην Αρχαία Μεσσήνη λόγω της ασθένειας του Σοφούλη, ο Γεώργιος Οικονόμος ξεκινά νέες ανασκαφικές εργασίες το 1909, που έφεραν στο φως ένα τμήμα του Σταδίου της πόλης, του Προτύλου και του Βουλευτηρίου στην ανατολική πλευρά του χώρου, που ερμηνεύθηκε ως η «αγορά» της πόλης. Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν από το 1957 μέχρι το 1974 από τον Αναστάσιο Ορλάνδο, γραμματέα της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Ο Πέτρος Θέμελης, υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ανέλαβε τη συνέχιση των ανασκαφών από το 1986 μέχρι σήμερα, ερευνώντας τον χώρο του Αρχαίου Θεάτρου βορειοδυτικά του Ασκληπιείου, το Ασκληπιείο, το Στάδιο, την Αγορά και το Γυμνάσιο. Οι ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες για την ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου πραγματοποιούνται σήμερα με ταχύτατους ρυθμούς²⁶.

3.2 Βασικοί σταθμοί στην ιστορία της Αρχαίας Μεσσήνης

Η αρχαία Μεσσήνη αποτελούσε την πρωτεύουσα της Μεσσηνίας, όταν πλέον η περιοχή αυτή απέκτησε την αυτονομία της. Ο Πausanias, περιγράφει τις ηρωικές προσπάθειες των Μεσσηνίων, υπό τον θρυλικό ηγέτη τους, τον Αριστομένη, να διώξουν τους Σπαρτιάτες από τη Μεσσηνία κατά τη διάρκεια του Β΄ Μεσσηνιακού Πολέμου. Σύμφωνα πάντα με τον Pausanias, οι Μεσσήνιοι εξορίζονται και καταλήγουν στη Σικελία μετά την ήττα τους, το 668 π.Χ. Στην πραγματικότητα, είναι

²⁴ Ζυμή, 2012: 112.

²⁵ Spencer 2005a: 66.

²⁶ Ζυμή, 2012: 113.

πιο πιθανόν να γεννήθηκε και να εξελίχθηκε μία ξεχωριστή μεσσηνιακή «εθνική» ταυτότητα, ως φαινόμενο που αντιπαρατίθεται και αντιστέκεται στους Σπαρτιάτες κατά τη διάρκεια, αλλά και υπό την πίεση, της σπαρτιατικής κυριαρχίας της ίδιας²⁷.

Η Αρχαία Μεσσήνη πήρε το όνομα της από την αφηρωισμένη μορφή της πρώτης βασίλισσας του τόπου, της Μεσσήνης. Η Μεσσήνη ήταν κόρη του βασιλιά του Άργους Τριόπα και σύζυγος του πρώτου βασιλέα της χώρας Πολυκάονος. Η γυναίκα αυτή θεωρείται γενάρχισσα των Μεσσηνίων και προς τιμή της είχε στηθεί χρυσόλιθο άγαλμα μέσα στον ναό της, το οποίο την παρίστανε καθιστή στον τύπο της πυργοστεφούς προσωποποιημένης πόλης²⁸.

Η ίδρυση της Μεσσηνίας ήταν αποτέλεσμα των εξελίξεων της αντισπαρτιατικής πολιτικής που υιοθέτησε ο Επαμεινώνδας, έως και τον θάνατό του. Το μίσος για τη Σπάρτη την ένωσε με τη Θήβα και άλλες πολιτείες, συγκεκριμένα με τις πόλεις του Κοινού της Αρκαδίας, το οποίο ιδρύθηκε αμέσως μετά από τη μάχη των Λεύκτρων και αποτελούσε σύμμαχο της Θήβας, καθώς και το Άργος. Ο Επαμεινώνδας φαίνεται ότι επέλεξε ο ίδιος τη θέση της καινούριας πόλης της Μεσσήνης, παίζοντας έναν τόσο σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της ίδρυσής της, έτσι ώστε να παραμείνει σημαντική προσωπικότητα στα μάτια των Μεσσηνίων για αιώνες, ακόμη και μετά από τον θάνατό του, χωρίς όμως να αποκλείεται και η συμμετοχή των Αργείων στην ίδρυση της πόλης, που η ύπαρξή της θύμιζε και πρόβαλλε τόσο φανερά και έντονα την ήττα των Σπαρτιατών. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ταυτόχρονα ιδρύθηκαν στη Μεσσηνία και άλλες μικρές πόλεις.

Η πόλη της Μεσσήνης κτίστηκε το 369 π.Χ. από τον Θηβαίο Επαμεινώνδα και τους Αργείους συμμάχους του στους πρόποδες της Ιθώμης, που αποτελούσε ένα από τα ισχυρότερα φυσικά οχυρά της Μεσσηνίας, σύμφωνα με το ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα που εισήχθη από τον Ιππόδαμο, τον Μιλήσιο πολεοδόμο και αστρονόμο, που έζησε τον 5^ο αιώνα π.Χ. Έτσι, όλα τα οικοδομήματα της Μεσσήνης ενσωματώνονται σε έναν πολεοδομικό ιστό που ορίζεται από οριζόντιους και κάθετους δρόμους, με αντίστοιχη κατεύθυνση προς ανατολή-δύση και βορρά-νότο.²⁹ Η πόλη ενισχύεται επίσης με ψηλό τείχος από λιθοπλίνθους, το οποίο σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση μέχρι σήμερα, ιδιαίτερα στη βόρεια-βορειοδυτική πλευρά του. Η μνημειακή δυτική πύλη, η ονομαζόμενη Αρκαδική, από την οποία γινόταν η

²⁷ Farrington, 2012: 135.

²⁸ Θέμελης, 2000: 5-7.

²⁹ Farrington, 2012: 150.

διέλευση από και προς την Αρκαδία, είναι η πιο καλοδιατηρημένη. Το τείχος είχε κυρίως τετράγωνους πύργους και 8 πύλες. Οχυρωμένη ήταν και η ακρόπολη της Μεσσήνης, η οποία έχει εντοπιστεί στην κορυφή της Ιθώμης.

Οι διάφορες φυλές που κατοίκησαν στη Μεσσηνία όπως οι Ίωνες, οι Αιολείς, οι Αχαιοί και οι Δωριείς έφεραν μαζί τους και τους θρησκευτικούς τους πυρήνες. Με τις γνώσεις τους και τη συμμετοχή τους στις θρησκευτικές εορτές και τα καθήκοντά τους στο θείο προσήλκυαν τον λαό, αλλά άφηναν τις βαθύτερες γνώσεις και ερμηνείες σε ειδικευμένους άνδρες, τους ιερείς, και την οργάνωση όλων αυτών στο ιερατείο. Όλη αυτή η διαδικασία ονομαζόταν μυστήριο³⁰.

Δεν προκαλεί εντύπωση, αναφορικά με τα αίτια ίδρυσης της Μεσσήνης, το γεγονός ότι η πόλη θα πρέπει να απέκτησε σχετικά γρήγορα, μεταξύ των μέσων του 4^{ου} και του 3^{ου} αι. π.Χ., όλα τα αναγκαία δημόσια κτήρια. Πολλά από αυτά δεν αποκλείεται να αποκαταστάθηκαν κατά την εποχή του Αυγούστου, αφού μία επιγραφή που παρουσιάζει τις δωρεές και υποσχέσεις από διάφορους πλούσιους πολίτες με σκοπό την επισκευή δημοσίων κτηρίων, ανήκει περίπου στην περίοδο από το 15 π.Χ. έως και το 14 μ.Χ. και αναφέρεται σε ποικιλόμορφα οικοδομήματα, που προφανώς προϋπήρχαν. Με εξαίρεση όμως ελαχίστων ταφικών μνημείων και του *Σεβαστείου*, πολύ λίγα από όσα κτήρια που έχουν βρεθεί έως σήμερα κατατάσσονται στην εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.³¹ Στην παρούσα εργασία, θα ασχοληθούμε με το μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο και θα υποστηρίξουμε τη θέση για χαρακτηρισμό της Αρχαίας Μεσσήνης ως ενός σημαντικού αρχαιολογικού πάρκου. Για την πραγματοποίηση των στόχων της εργασίας έγινε βιβλιογραφική έρευνα και έρευνα στο διαδίκτυο, καθώς και επιτόπια μελέτη και φωτογράφιση μνημείων της Αρχαίας Μεσσήνης.

3.2.1 Η κρήνη Αρσινόη (εικ. 1)

Ανάμεσα στο Θέατρο και την Αγορά της Αρχαίας Μεσσήνης αποκαλύφθηκε μεγάλο κρηναίο οικοδόμημα, η Κρήνη Αρσινόη (εικ. 3), για την οποία μας πληροφορεί ο Πausanias.³² Σύμφωνα με αυτόν, η Κρήνη της αγοράς είχε το όνομα της Αρσινόης, κόρης του μυθικού βασιλιά της Μεσσηνίας Λευκίππου και μητέρας

³⁰ Λύρας, 2007: 5.

³¹ Farrington.2012: 154.

³² Θέμελης, 1999: 25.

του Ασκληπιού και δεχόταν νερό από την πηγή Κλεψύδρα. Η πληρότητα της Κρήνης ολοκληρώθηκε σε τρεις φάσεις.

Η Κρήνη περιλαμβάνει μακρόστενη δεξαμενή μήκους περίπου 40 μ., η οποία βρίσκεται σε μικρή απόσταση, μπροστά από ψηλό ψευδοϊσόδομο αναλημματικό τοίχο, που φέρει στη δεξιά πλευρά του άνοιγμα με αγωγό νερού για την πλήρωση της δεξαμενής (εικ. 2). Ο αγωγός αυτός έφερνε το νερό από την πηγή Κλεψύδρα που βρίσκεται ψηλότερα, στο σημερινό χωριό Μαυρομάτι. Μεταξύ δεξαμενής και αναλήμματος υπήρχε αβαθής στοά από ιωνικούς ημικίονες³³.

Στο πλαίσιο της γενικότερης οικονομικής κατάρρευσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και της επιδείνωσης που επήλθε στη ζωή της πόλης από σεισμούς και βαρβαρικές επιδρομές, η Κρήνη ακολούθησε την τύχη των υπολοίπων δημοσίων και ιερών οικοδομημάτων της πόλης, τα οποία εγκαταλείφθηκαν περί το 360-370 μ.Χ., ενώ τα δομικά τους στοιχεία χρησιμοποιήθηκαν για άλλα οικοδομήματα και ναούς.

3.2.2 Το Θέατρο (εικ. 2)

Το Θέατρο (3^{ος} αι. π.Χ.) βρισκόταν βορειοδυτικά του Ασκληπιείου³⁴ και ήταν κτισμένο πάνω σε τεχνητή επίχωση, που συγκρατούσε ισχυρός αναλημματικός τοίχος από ασβεστόλιθο. Το μεγαλύτερο τμήμα του θεάτρου είναι κατεστραμμένο και τα λίθινα εδώλια που έχουν διασωθεί από τη λεηλασία βρέθηκαν διασκορπισμένα: η καταστροφή προκλήθηκε κατά τους βυζαντινούς χρόνους και το οικοδομικό του υλικό χρησιμοποιήθηκε εκτενέστατα για άλλα οικοδομήματα. Η μερική αναστύλωση του μνημείου που ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 2005 συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της αρχικής μορφής του.

Το ανάλημμα του κοίλου του θεάτρου έφερε οξυκόρυφες πυλίδες με απόσταση 20 μ. μεταξύ τους, από τις οποίες ξεκινούσαν κλιμακοστάσια που οδηγούσαν στο άνω διάζωμα, αλλά και στην ορχήστρα. Το προσκήνιο ήταν περίτεχνα διαμορφωμένο με κόγχες μέσα στις οποίες είχαν στηθεί αγάλματα και ανδριάντες Ρωμαίων αυτοκρατόρων και μελών της οικογένειας των Σαιθιδών. Γύρω από την ορχήστρα υπήρχαν μαρμάρινα και χάλκινα αγάλματα σημαντικών προσώπων, όπως δείχνουν τα ενεπίγραφα βάθρα που βρέθηκαν εκεί³⁵.

³³ Ζυμή, 2012: 114.

³⁴ Θέμελης, 1999: 51-52.

³⁵ Θέμελης, 1999: 52.

Επίσης, από την ορχήστρα του 2ου αιώνα μ.Χ. αποκαλύφθηκε ο περιμετρικός αγωγός για την απομάκρυνση των νερών της βροχής, καλυμμένος με μεγάλες πλάκες που έφεραν ορθογώνιες οπές για ξύλινους πασσάλους προκειμένου να στηριχθεί το ξύλινο περίφραγμα που θα προστάτευε τους θεατές από τα άγρια ζώα κατά την τέλεση αγώνων μονομάχων και θηρομαχιών. Οι ανασκαφικές εργασίες στη σκηνή συνεχίζονται³⁶.

Εκτός από θεάματα, στο θέατρο ελάμβαναν χώρα και «μαζικές συγκεντρώσεις πολιτικού χαρακτήρα». Εγκαταλείφθηκε γύρω στο τέλος του 3^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αι. μ.Χ. και μέρος του οικοδομικού του υλικού χρησιμοποιήθηκε για την ανακατασκευή της Κρήνης Αρσινόης (εικ. 1).

3.2.3 Η Αγορά (εικ. 3)

Η αγορά, που ήταν κέντρο λατρείας και χώρος συνάθροισης των πολιτών, βρισκόταν ανατολικά του θεάτρου. Περιβαλλόταν από στοές, η βορειότερη από τις οποίες έχει μήκος 186 μ. και πλάτος 18 μ. με δωρική κιονοστοιχία στην όψη, στο δε εσωτερικό της δύο σειρές κιόνων κορινθιακού ρυθμού και δεύτερο όροφο. Στην αγορά βρίσκονταν οι ναοί του Διός Σωτήρα, καθώς και του Ποσειδώνα και της Αφροδίτης, όπως επιβεβαιώνεται από τα ανασκαφικά ευρήματα. Νότια του ναού που ήταν αφιερωμένος στη Μεσσήνη, εντοπίστηκε ένα υπόγειο οικοδόμημα κατασκευασμένο από ορθογώνιες λιθοπλίνθους, με είσοδο από την οροφή του. Ταυτίστηκε με το θησαυροφυλάκιο της πόλης, όπου φυλακίστηκε και ήπια το κώνειο ο Φιλοποίμην, στρατηγός της Αχαϊκής Συμπολιτείας, ο οποίος στάλθηκε το 183 π.Χ. εναντίον της Μεσσήνης, προκειμένου να την επαναφέρει στη συμπολιτεία, αλλά αιχμαλωτίστηκε στη μάχη³⁷.

3.2.4 Το Ασκληπιείο

Το Ασκληπιείο (εικ. 4) αποτελούσε το κέντρο της δημόσιας ζωής της Αρχαίας Μεσσήνης³⁸ και ήταν επιβλητικά τοποθετημένο στο πλάτωμα νότια της Αγοράς. Στο κέντρο του βρίσκεται ένας ναός με παρακείμενο βωμό, που περιβάλλεται από άλλα κτίσματα και στοές. Μπροστά από τον δωρικό ναό προς ανατολάς, βρίσκεται ο βωμός. Γύρω από τον ναό υπάρχει αυλή 72x67 μ., που περιβάλλεται από στοά ανοιχτή προς το μέρος του ναού και αποτελείται από δύο σειρές κιόνων κορινθιακού

³⁶ Ζυμή, 2012: 116.

³⁷ Ζυμή, 2012: 117.

³⁸ Ζυμή, 2012: 118.

ρυθμού. Στους κίονες στηριζόταν ιωνικό επιστήλιο με τρεις ζώνες και στολισμένη ζωοφόρο. Στο ανατολικό μέρος βρίσκεται η κύρια είσοδος, το πρόπυλο. Η δυτική πτέρυγα της στοάς του ιερού διαμορφώνεται σε μία σειρά δωματίων, λατρευτικών οίκων, όπου στεγάζονταν αγάλματα διαφόρων θεοτήτων συνδεδεμένων με την ιστορία της πόλης της Μεσσήνης, όπως της Αρτέμιδος Φωσφόρου, της Τύχης, του Επαμεινώνδα, της Θήβας, του Ηρακλή, του Απόλλωνα και των Μουσών, μοναδική πηγή της λατρείας των οποίων στο συγκρότημα του Ασκληπιείου αποτελεί ο Πausανίας (*Ελλάδος περιήγησις*: IV, 31.10-11)³⁹. Το πλήθος των λατρευτικών αγαλμάτων και των αναθημάτων που ήταν στημένα στους οίκους της δυτικής πτέρυγας προσδίδουν το χαρακτήρα «μουσείου» στο τμήμα αυτό της στοάς, παράλληλα βέβαια με το λατρευτικό περιεχόμενο των οίκων⁴⁰. Στη βόρεια πλευρά του Ασκληπιείου βρισκόταν το Σεβάστειον ή Κεσάρειον, διμερές λατρευτικό οικοδόμημα για τη θεά Ρώμη και τους ρωμαίους αυτοκράτορες. Τέλος, στο ανατολικό άκρο της βόρειας στοάς βρισκόταν ένας ακόμη λατρευτικός οίκος, πιθανότατα την έκθεση των αγαλμάτων του Ασκληπιού και των γιών του, Μαχάονα και Ποδαλείριου, τα οποία είχε δει ο Πausανίας (*Ελλάδος περιήγησις*: IV, 31.10)⁴¹.

3.2.5 Ο ναός και ο βωμός

Στο κέντρο της περίστυλης αυλής βρίσκονται ο δωρικός περίπτερος ναός, με διαστάσεις 13,67x27, 97 μ. και ύψος γύρω στα 9 μ., καθώς και ο βωμός του. Ο ναός φέρει 6 κίονες στις στενές πλευρές και 12 στις φαρδιές. Αποτελείται από δύο μέρη εσωτερικά, τον πρόδομο και τον οπισθόδομο, με δύο κίονες μεταξύ των παραστάδων στο καθένα. Έχει δηλαδή τα τυπικά χαρακτηριστικά των δωρικών ναών του 4ου αιώνα π.Χ. Ο συνδυασμός τοπικού ασβεστόλιθου και πωρόλιθου έχει χρησιμοποιηθεί για την οικοδόμηση του ναού, ενώ ο ψαμμίτης για τη θεμελίωση⁴².

Η είσοδος γινόταν από το επικλινές επίπεδο στην ανατολική πλευρά του ναού. Στο δυτικό μέρος του σηκού βρισκόταν το άδυτο, στο βάθος του οποίου ήταν τοποθετημένο ένα χρυσόλιθο άγαλμα αφιερωμένο στην ηρωίδα Μεσσήνη. Σύμφωνα με τον περιηγητή Πausανία, στον οπισθόδομο του ναού ήταν αναρτημένοι ζωγραφικοί πίνακες με ήρωες της Μεσσήνης. Στην περιγραφή του Πausανία δεν

³⁹ Χλέπα, 2001: 74.

⁴⁰ Χλέπα, 2001: 89.

⁴¹ Θέμελης, 1999: 63.

⁴² Ζυμή, 2012: 119.

διαφαίνεται σε ποια θεότητα ήταν αφιερωμένος ο ναός, εάν δηλαδή ήταν αποκλειστικά στον Ασκληπιό ή στη Μεσσήνη ή και στους δύο.

Ο χρόνος κατασκευής του Ασκληπιείου συνδέεται με την περίοδο των κοινωνικών αναταραχών που συγκλόνισαν τη Μεσσήνη στο τέλος του 3^{ου} αιώνα π.Χ. και πιο συγκεκριμένα μετά το έτος 215/4 π.Χ. όταν λαμβάνει χώρα η εξέγερση των ασθενέστερων οικονομικά τάξεων που οδηγεί τελικά στην εγκαθίδρυση της δημοκρατίας⁴³. Η ανέγερση του συγκροτήματος του Ασκληπιείου έχει ερμηνευθεί κατ' επέκταση ως μέρος ενός μεγαλύτερου οικοδομικού προγράμματος προκειμένου να προβληθεί το έθνος των Μεσσηνίων και να αναδειχθούν οι ρίζες του στο πλαίσιο μιας 'δεύτερης αφύπνισης της εθνικής τους συνείδησης'⁴⁴ που εναρμονίζεται με τις ανακατατάξεις που συμβαίνουν στο νοτιοελλαδικό χώρο αυτή την εποχή λόγω της ανάμιξης των Ρωμαίων στα ελληνικά πράγματα.

Ο πολιτικός χαρακτήρας του συγκροτήματος, ο οποίος υπογραμμίζεται από τη διαρρύθμιση των χώρων και τη χρήση των επιμέρους οικοδομημάτων που συνδέονται είτε άμεσα (λατρευτικοί οίκοι στις στοές) είτε έμμεσα με αυτό (Εκκλησιαστήριο, Συνέδριο, Αίθουσα Αρχείων) αντικατοπτρίζεται πολύ χαρακτηριστικά στην κάτοψη του, η οποία διαφοροποιείται από εκείνες σύγχρονων ιερών του ελληνιστικού κόσμου και στη σύλληψή του παραπέμπει στις κατόψεις των ανακτόρων του 3^{ου} αι. π.Χ., όπως για παράδειγμα σε εκείνο των αρχαίων Αιγών στη Μακεδονία.

Στο ίδιο πλαίσιο, τα αγάλματα των θεών και των ηρώων που εντάσσονται μέσα στο συγκρότημα με τέτοιο τρόπο ώστε να καθιστούν σαφές το ιδεολογικό τους περιεχόμενο, αλλά και τα πολυάριθμα βάθρα για ανδριάντες, κυρίως πολιτικών προσωπικοτήτων, γύρω από τον ναό και τον βωμό, προβάλλουν από τη μια τη γενεαλογία των αρχών της πόλης που ξεκινά από τη Μεσσήνη, μυθική γενάρχη των Μεσσηνίων σύμφωνα με τις φιλολογικές πηγές και τις επιγραφικές μαρτυρίες, συνεχίζει με τον Κρεσφόντη, τον πρώτο δωριέα βασιλιά της Μεσσηνίας, και από την άλλη διαγράφουν την πορεία της νέας πόλης από την ίδρυσή της το 369 π.Χ. από τους Θηβαίους⁴⁵. Ως αποτέλεσμα, ο χαρακτήρας του ιερού διαφοροποιείται από εκείνο αντίστοιχων ιερών άλλων περιοχών όπου λατρευόταν ο Ασκληπιός ως θεότητα της ίασης των ασθενών και του προσδίδουν το χαρακτήρα λατρευτικού «ηρώου»⁴⁶.

⁴³ Farrington, 2012:148.

⁴⁴ Θέμελης, 1999: 82.

⁴⁵ Θέμελης, 1999: 82.

⁴⁶ Ζυμή, 2012: 120.

Οι ανασκαφικές έρευνες κατέδειξαν ότι το συγκρότημα του Ασκληπιείου είχε οικοδομηθεί στη θέση παλαιότερου ναού τα αναθήματα του οποίου εντοπίστηκαν σε βαθύτερα στρώματα στο νότιο αίθριο του Ασκληπιείου του 3^{ου} αι., πιθανότατα των αρχαϊκών χρόνων, ο οποίος εντάχθηκε στον πολεοδομικό ιστό της πόλης και ανακαινίσθηκε τον 4^ο αι. π.Χ. Στον πρώιμο αυτό ναό λατρεύονταν μάλλον ο Ασκληπιός και η Μεσσήνη⁴⁷.

3.2.6 Το Ωδείο (εικ. 6)

Το Ωδείο ή Εκκλησιαστήριο θυμίζει μικρό θέατρο και είχε τη μορφή τετράγωνου πέτρινου οικοδομήματος, που βρισκόταν στην ανατολική πτέρυγα του ιερού. Το ημικυκλικό κοίλο είχε πέτρινα καθίσματα, χωριζόταν σε άνω και κάτω διάζωμα και ήταν προσβάσιμο από τέσσερα κλιμακοστάσια, δύο στα άκρα του και άλλα δύο ανάμεσα στις κερκίδες. Η ορχήστρα ήταν κυκλική, διαμέτρου 9,70 μ. και η σκηνή, πλάτους 21 μ., είχε προσκήνιο με τρία ανοίγματα μπροστά και σκάλα εξόδου στο ανατολικό μέρος. Χρησιμοποιούνταν για θεατρικές ή μουσικές εκδηλώσεις, καθώς και για πολιτικές συγκεντρώσεις⁴⁸.

3.2.7 Το Βουλευτήριο (εικ. 7)

Το Βουλευτήριο αποτελεί τον κατ' εξοχήν χώρο συγκέντρωσης συνέδρων, αντιπροσώπων των πόλεων της αυτόνομης Μεσσηνίας. Έχει σχήμα σχεδόν τετράγωνο, διαστάσεων 20,80 X 21,60 μ., και στέγη τετράκλινη, που στηριζόταν εσωτερικά σε τέσσερις πεσσούς. Οι τρεις πλευρές της (βόρεια, ανατολική και νότια) ήταν κλειστές, κτισμένες με τοίχο πάχους 1,20 μ., ενώ είσοδος υπήρχε μόνο στη δυτική πλευρά από δύο μεγάλα τρίθυρα ανοίγματα. Κατά μήκος των τριών κλειστών πλευρών διατηρήθηκε λίθινο συνεχές έδρανο με συμφυές ερεισίνωτο και λαξευτά λεοντοπόδαρα στα δύο άκρα. Το συνολικό μήκος του εδράνου ήταν 56 μ. Εκεί υπήρχε η δυνατότητα να κάθονται άνετα οι 76 αντιπρόσωποι (σύεδροι) των υπολοίπων πόλεων, που αποτελούσαν την ομόσπονδη βουλή της Μεσσηνίας⁴⁹. Πολλά από τα διάσπαρτα θραύσματα του λίθινου εδράνου συγκολλήθηκαν και τοποθετήθηκαν στη θέση τους⁵⁰.

⁴⁷ Θέμελης, 1999: 83-84.

⁴⁸ Θέμελης, 1999: 72.

⁴⁹ Ζυμή, 2012: 121.

⁵⁰ http://www.ancientmessene.gr/site/monuments_articles_ημερ.πρόσβ._15/9/2014].

Στην ανατολική πτέρυγα της περίστυλης αυλής βρίσκεται συγκρότημα τριών οικοδομημάτων: το μικρό στεγασμένο θεατροειδές Εκκλησιαστήριο, το Πρόπυλο, το Συνέδριον ή Βουλευτήριο και η αίθουσα Αρχείου του Γραμματέως των Συνέδρων. Κατά μήκος της δυτικής πτέρυγας βρίσκεται σειρά δωματίων-Οίκων, που σύμφωνα με την περιγραφή του Πausανία περιείχαν αγάλματα των εξής θεοτήτων κατά σειρά από Νότο προς Βορρά: Απόλλωνος και Μουσών, Ηρακλή-Θήβας-Επαμεινώνδα, Τύχης, Αρτέμιδος Φωσφόρου. Το Βουλευτήριο είναι το κατεξοχήν οικοδόμημα που συνδέεται με τον δημόσιο και πολιτικό χαρακτήρα του Ασκληπιείου και με τον εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος⁵¹.

3.2.8 Το Αρχείο του Γραμματέα των Συνέδρων

Δίπλα στο Βουλευτήριο, στη νότια πλευρά του, υπήρχε αίθουσα με διαστάσεις 16,45x19,75 μ. Η αίθουσα αυτή ταυτίστηκε με το Αρχείο του Γραμματέως των Συνέδρων, στην οποία γινόταν η φύλαξη του Αρχείου⁵².

3.2.9 Το Αρτεμίσιο (εικ. 8)

Στη δυτική πλευρά του Ασκληπιείου βρισκόταν ο ναός της Ορθίας Αρτέμιδος (3^{ος} αι. π.Χ.), προστάτιδας των παιδιών. Είναι ένα ορθογώνιο κτίσμα με διαστάσεις 10,30x5,80 μ., χωρισμένο εσωτερικά σε τρία μέρη από δύο σειρές ιωνικών κίονων, τοποθετημένων κατά πλάτος. Το κεντρικό κλίτος που ήταν και το μεγαλύτερο, στέγαζε το κολοσσιαίο άγαλμα της Αρτέμιδος Φωσφόρου⁵³, έργο του γλύπτη Δαμοφώντα. Η θεά παριστανόταν με κοντό χιτώνα, κρατώντας λαμπάδα στο χέρι. Γύρω από τη βάση ήταν τοποθετημένα τα βάθρα των αγαλμάτων των ιερειών της θεάς και των κοριτσιών, που είχαν περάσει από τις αντίστοιχες τελετές μύησης. Η λατρεία της Αρτέμιδος Ορθίας συσχετίζεται με «διαβατήριες τελετές», που σηματοδοτούσαν την ενηλικίωση των κοριτσιών. Η λατρεία της Αρτέμιδος Ορθίας στη Μεσσήνη σχετίζεται με «διαβατήριες τελετές» που σηματοδοτούσαν την ενηλικίωση των κοριτσιών, και όχι των αγοριών όπως στη Σπάρτη. Οι τελετές μάλλον θα λάμβαναν χώρα στα δύο πλαϊνά κλίτη όπου δεν βρέθηκαν αναθηματικά βάθρα⁵⁴. Οι ιέρειες της θεάς ήταν ώριμες γυναίκες, οι οποίες τελούσαν τις αναγκαίες ιεροπραξίες για τις γυναίκες που αιτούσαν τη βοήθεια της Αρτέμιδος. Τα αναθήματα

⁵¹ <http://www.lhepka.gr/messini> [ημερ. πρόσβ. 15/9/2014].

⁵² Θέμελης, 1999: 73.

⁵³ Χλέπα, 2001: 55.

⁵⁴ Χλέπα, 2001: 55-57.

των γονιών στη θεά ήταν αγάλματα των θυγατέρων τους, οι οποίες συμμετείχαν στις τελετές μύησης προκειμένου να εισαχθούν στην τάξη των γυναικών⁵⁵.

Ένας πρωιμότερος ναός αφιερωμένος στην ίδια θεότητα και χρονολογημένος στο τέλος του 4^{ου} αιώνα π.Χ., τετράγωνος, μικρών επίσης διαστάσεων (8,42x5,62 μ.), με τετράστυλη πρόσοψη, έχει εντοπιστεί ανασκαφικά στα ΒΔ του Ασκληπιείου⁵⁶.

3.2.10 Το μνημείο του Δαμοφώντος (εικ. 9)

Το μνημείο βρίσκεται έξω από τη νότια στοά του Ασκληπιείου και έχει ταυτιστεί με το ταφικό μνημείο του γλύπτη Δαμοφώντος, ο οποίος λάξευσε τα μαρμάρινα γλυπτά του Ασκληπιείου, προς απόδοση μεταθανάτιων τιμών⁵⁷. Αποτελείται από έναν τριμερή εσωτερικά ορθογώνιο χώρο (6,30x3,25 μ.) με είσοδο στο μέσον της νότιας πλευράς⁵⁸. Κάτω από τα δάπεδα του ανατολικού και δυτικού δωματίου εντοπίστηκαν δύο συλημένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, ενώ στον περίβολο του ταφικού μνημείου βρισκόταν τμήμα ενεπίγραφου κίονα, όπου αναγράφονταν τα ψηφίσματα επτά πόλεων προς τιμήν του φημισμένου γλύπτη, μέσω των οποίων εξαιρείται όχι μόνο η τέχνη του για την κατασκευή αγαλμάτων, αλλά και το ήθος του, η ευσέβειά του, η γενναιοδωρία του και η μεγαλοψυχία του⁵⁹.

3.2.11 Το Γυμνάσιο (εικ. 10)

Νότια του Ασκληπιείου βρισκόταν το Γυμνάσιο, που περιβαλλόταν από τρεις δωρικές στοές. Η ανατολική στοά είχε μήκος 181 μ. και πλάτος 7 μ. και η δυτική 110 μ. Στο νότιο άκρο της εφαιπτόταν ένα ορθογώνιο περίστυλο αίθριο δωρικού ρυθμού (με πλευρές μήκους 30 μ.), στο κέντρο του οποίου ήρθαν στο φως τα θεμέλια ορθογώνιου μνημείου. Το αίθριο ταυτίζεται με την παλαίστρα του Γυμνασίου.

Στον χώρο βρέθηκε ένα ψηλό ασβεστολιθικό βάθρο και ο συνανήκων κορμός μαρμάρινου γυμνού ανδρικού αγάλματος, ρωμαϊκό αντίγραφο του Δορυφόρου του Πολυκλείτου, που στηρίζεται σε ένα φοινικόδεντρο και αποδίδεται στον Θησέα⁶⁰.

Το Γυμνάσιο, εκτός από χώρος της τριετούς σωματικής και πνευματικής άσκησης για τους εφήβους της Μεσσήνης, αποτελούσε κατά τους ελληνιστικούς

⁵⁵ Θέμελης, 1999: 136-137.

⁵⁶ Ζυμή, 2012: 122.

⁵⁷ Θέμελης, 2000: 93-94.

⁵⁸ Θέμελης, 2000: 88-92.

⁵⁹ Ζυμή, 2012: 123.

⁶⁰ Θέμελης, 2000: 74-75.

χρόνους και κέντρο της δημόσιας ζωής της πόλης με την ανίδρυση τιμητικών ανδριάντων, αλλά και την έκθεση έργων τέχνης, όπως φανερώνουν τα ευρήματα της αρχαίας Μεσσήνης⁶¹.

Την κοινωνική σημασία του Γυμνασίου αποδεικνύει τόσο η κεντρική θέση του όσο και η έντονη παρουσία αγαλμάτων γνωστών πολιτών, τάφων και άλλων μνημείων μέσα στο ίδιο το γυμνάσιο⁶².

3.2.12 Ταφικά και άλλα μνημεία στον χώρο του Γυμνασίου

Πίσω από τη δυτική στοά του Γυμνασίου βρίσκεται ένα ταφικό μνημείο με οκτώ κιβωτιόσχημους τάφους στο εσωτερικό του, με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή: ο τετράγωνος μονόχωρος θάλαμος με πλευρά 4,66 μ. έφερε κωνική οροφή, που επιστεφόταν από κορινθιακό κιονόκρανο. Το μνημείο περιβαλλόταν από ορθογώνιο περίβολο, όπου εντοπίστηκαν ταφές νηπίων μέσα σε αγγεία (2^{ος} -1^{ος} αι. π.Χ.). Τα ονόματα των εξεχόντων νεκρών που τιμήθηκαν με τον ενταφιασμό τους δίπλα στο Γυμνάσιο, διακρίνονται στο υπέρθυρο της εισόδου του μνημείου⁶³. Βόρεια αυτού βρισκόταν άλλο ένα ταφικό μνημείο σε σχήμα Π, εντός του οποίου βρέθηκαν πήλινα αγγεία, ειδώλια, μια γυάλινη φιάλη, αλλά και μερικά πολύτιμα κτερίσματα, όπως κοσμήματα από χρυσό⁶⁴.

Επίσης, μπροστά στην ανατολική στοά του Γυμνασίου διακρίνεται ένα βάθρο από ασβεστόλιθο που φέρει τέσσερις ανάγλυφες κυκλικές ασπίδες στις πλευρές του. Έχει διατυπωθεί η άποψη από τον ανασκαφέα ότι το βάθρο στήριζε έναν δωρικό κίονα με τρόπαιο στην κορυφή του και ότι μία επιγραφή με ονόματα που βρέθηκε εκεί κοντά συνδέει το μνημείο των ασπίδων με τους πεσόντες στη μάχη της Μακίστου στην Ηλεία⁶⁵.

3.2.13 Το Στάδιο (εικ. 11)

Το Στάδιο μήκους 181 μ. ήταν κατασκευασμένο από τοπικό ασβεστόλιθο και χρονολογείται τον 2^ο αι. π.Χ. Το βόρειο τμήμα του ήταν πεταλόσχημο. Είχε 18 κερκίδες με 17 σειρές εδωλίων, τις οποίες διαχώριζαν κλίμακες, και περιβαλλόταν από δωρικές στοές στις τρεις πλευρές του. Στο νοτιότερο τμήμα του Σταδίου δεν υπήρχαν λίθινα καθίσματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ονόματα που

⁶¹ Θέμελης, 2000: 167-168.

⁶² Farrington, 2012: 150.

⁶³ Θέμελης, 2000: 131-136.

⁶⁴ Θέμελης, 2000: 114-119.

⁶⁵ Ζυμή, 2012: 125.

διακρίνονται στην πάνω επιφάνεια των λίθινων καθισμάτων, στοιχείο που δεν παρατηρείται σε αρχαία στάδια, αλλά θέατρα⁶⁶. Κατά τα ύστερα χρόνια της Ρωμαιοκρατίας η κονίστρα του Σταδίου χρησιμοποιούνταν ως αρένα για θηριομαχίες.

3.2.14 Το Ηρώο-Μαυσωλείο (εικ. 12)

Νότια του Σταδίου, πάνω σε ορθογώνια βάση, βρίσκεται το ηρώο (εικ. 7), ένα κτίσμα από ασβεστόλιθο, που έμοιαζε με δωρικό ναό με δύο κίονες μεταξύ των παραστάδων. Πιθανόν, βάσει των ευρημάτων του, να είναι ένα ηρώο-μαυσωλείο που περιέκλειε ταφικό θάλαμο, με την πρόσοψή του στραμμένη στο εσωτερικό του Σταδίου, και να ανήκε στην οικογένεια των Σαιθιδών⁶⁷, αρκετά μέλη της οποίας, σύμφωνα με τις επιγραφικές μαρτυρίες, διετέλεσαν αρχιερείς και Ελλαδάρχες κατά την περίοδο της ρωμαϊκής επικυριαρχίας.

3.2.15 Το Αρχαιολογικό Μουσείο

Το Αρχαιολογικό Μουσείο, ένα μικρό διάφορο οικοδόμημα, κτίστηκε μεταξύ του 1968 και 1972 σε οικόπεδο που δώρισε στην Αρχαιολογική Εταιρεία ο ομογενής Δ. Λατζούνης. Η απλή αρχιτεκτονική μορφή του Μουσείου βασίστηκε στις οδηγίες του αρχιτέκτονα - αρχαιολόγου και ανασκαφέα του Ασκληπιείου, ακαδημαϊκού Αναστασίου Ορλάνδου. Το Μουσείο φιλοξενεί ευρήματα αποκλειστικά από τις ανασκαφές που πραγματοποίησαν στη Μεσσήνη ο Θεμιστοκλής Σοφούλης (1895), ο Γεώργιος Οικονόμος (1905 και 1926) και ο Αναστάσιος Ορλάνδος (1957-1975). Επίσης στεγάζει σημαντικά και αντιπροσωπευτικά ευρήματα της νεώτερης συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας, που ξεκίνησε το 1987 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα από τον καθηγητή Πέτρο Θέμελη. Μέσα από τα σημαντικά έργα γλυπτικής και τα αξιόλογα μαρμάρινα αγάλματα μπορεί ο επισκέπτης να αντιληφθεί τη σημασία που είχε και τον ιστορικό ρόλο που διαδραμάτισε η Αρχαία Μεσσήνη ως πολιτικό και καλλιτεχνικό κέντρο του αρχαίου ελληνικού κόσμου⁶⁸. Αναφέρονται ενδεικτικά:

- Άγαλμα του Ερμή (εικ. 13)

Απέναντι από την είσοδο εκτίθεται το μαρμάρινο άγαλμα του Ερμή, ύψους 2,32 μ., που βρέθηκε το 1996 στη δυτική στοά του Γυμνασίου. Ο αγγελιοφόρος των θεών εικονίζεται σε θεϊκή γυμνότητα. Έχει ριγμένη στον

⁶⁶ Ζυμή, 2012: 125.

⁶⁷ Ζυμή, 2012: 126.

⁶⁸ «Αρχαία Μεσσήνη», αναρτήθηκε στο: <http://odysseus.culture.gr> [ημερ. πρόσβ. 17/8/2014].

ώμο και τυλιγμένη στο λυγισμένο αριστερό χέρι τη γλαμούδα, που πέφτει με πυκνές επιμήκειες πτυχώσεις προς τα κάτω. Ο χαρακτήρας του έργου ήταν ταφικός και όχι λατρευτικός, συσχετιζόμενος προφανώς με τα ταφικά μνημεία που αποκαλύφθηκαν στο Γυμνάσιο.

- Άγαλμα ιματιοφόρου (εικ. 14)

Ακέφαλο άγαλμα ιματιοφόρου άνδρα, ύψους 1,71 μ., που βρέθηκε στο Γυμνάσιο. Η δέσμη ειληταρίων πάπυρου δίπλα στο αριστερό του πόδι, που λειτουργεί και ως στήριγμα του έργου, τον χαρακτηρίζει ως πνευματικό άνδρα, φιλόσοφο ή ρήτορα. Δημιούργημα του 1ου αι. μ.Χ. Σύμφωνα με την επιγραφή στο βάθρο του αγάλματος, εικονίζεται ο Τιβέριος Κλαύδιος Θεών, γιος του Νικηράτου.

- Η Άρτεμις Λαφρία (εικ. 15)

Το άγαλμα της Αρτέμιδος Λαφρίας, ύψους 1,34 μ., βρέθηκε το 1989. Η θεά υψώνει το δεξί της χέρι πάνω από τον αντίστοιχο ώμο, για να ανασύρει βέλος από τη φαρέτρα. Στηρίζεται δεξιά σε κορμό δένδρου και κρατάει τόξο, το σωζόμενο κάτω άκρο του οποίου απολήγει σε κεφάλι κύκνου. Ονομάστηκε "Λαφρία" με βάση την Αρτέμιδα Λαφρία, που εικονίζεται στα ρωμαϊκά νομίσματα των Πατρών.

4. Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

4.1 Η ανάδειξη, προβολή και διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων: ηθικοί προβληματισμοί να αναπροσαρμοσθούν οι τίτλοι στα περιεχόμενα

Σχετικά με το θέμα της ανάδειξης των αρχαιολογικών μνημείων, αναπτύσσεται ένας ευρύς προβληματισμός, όσον αφορά το είδος και την έκταση των ενδεδειγμένων σε κάθε περίπτωση επεμβάσεων. Υπάρχουν διάφορες απόψεις για το κατά πόσο και πώς μπορούμε να επέμβουμε σε ένα αρχαιολογικό μνημείο, ώστε αφενός να μην αλλοιώσουμε την αυθεντικότητά του και αφετέρου να το καταστήσουμε προσιτό, επισκέψιμο και κατανοητό στο ευρύ κοινό. Απαιτείται σεβασμός στην αρχική υπόσταση και τα αυθεντικά στοιχεία του μνημείου, στις μεταγενέστερες φάσεις μέσω των οποίων έφθασε έως εμάς, περιορισμός στις απολύτως απαραίτητες επεμβάσεις, αρμονική ένταξη των προσθηκών στο σύνολο

τους, καθώς και σαφής διαφοροποίηση ή δήλωση των προσθηκών με διακριτικά στοιχεία. Οι αρχές αυτές σκιαγραφούν ένα γενικό πλαίσιο προσέγγισης των αρχαιολογικών μνημείων, αλλά δεν μπορούν να καλύψουν απόλυτα όλα τα επιμέρους ζητήματα, που προκύπτουν σε κάθε περίπτωση μεμονωμένα.

Το καίριο ερώτημα που τίθεται είναι αν πρέπει να εμμείνουμε στη συντήρηση του αυθεντικού, έστω και αν αυτό δεν είναι επαρκώς αναγνώσιμο από το ευρύ κοινό, ή να προβούμε σε συμπληρωματικές αποκαταστάσεις, ώστε το μνημείο να καταστεί πιο προσιτό και κατανοητό στον επισκέπτη. Πλέον διαφαίνεται ότι η επικρατούσα στις ημέρες μας αντίληψη είναι η δεύτερη, αρκεί οποιαδήποτε μικρή ή μεγάλη επέμβαση να είναι επιστημονικά τεκμηριωμένη και ενταγμένη σε μια γενικότερη αντίληψη σεβασμού της πολιτιστικής και κοινωνικής αξίας του μνημείου, ως φορέα πολιτισμού και παιδείας. Αυτονόητο είναι βέβαια ότι οι επεμβάσεις πρέπει να είναι οι λιγότερες αναγκαίες, να είναι αναστρέψιμες και όσο γίνεται πιο ήπιες και να σημαίνονται κατάλληλα στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης και σχεδιασμένης παρέμβασης⁶⁹.

Ωστόσο, προχωρώντας ακόμη περισσότερο και στο πλαίσιο των σύγχρονων αντιλήψεων και αναγκών, τίθεται επιτακτικά το ερώτημα μέχρι ποιο σημείο μπορούμε να παρέμβουμε, στην προσπάθειά μας να διατηρήσουμε τη λειτουργική και γνήσια συνέχεια του μνημείου και την κοινωνική του διάσταση⁷⁰.

4.2 Η αντίληψη για τη διατήρηση των μνημείων και την ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων

Η αντίληψη ότι τα πολιτιστικά αγαθά και για την ακρίβεια τα ιστορικά μνημεία είναι απαραίτητο να προστατεύονται και να διατηρούνται ανεξάρτητα από τη χρηστική τους αξία, δεν είναι πολύ παλιά. Οι κοινωνίες στις διάφορες περιόδους της ιστορίας είχαν διαφορετική συμπεριφορά σχετικά με την προστασία και τη θεώρηση γενικά των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων, έτσι ώστε να είμαστε σε θέση να διακρίνουμε εποχές οπισθοδρομικές, στις οποίες τα μνημεία δεν είχαν σημαντικό ρόλο, εποχές συντηρητικές και εποχές δημιουργικές, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από νέες ιδέες και αντιλήψεις για την πραγμάτωση αξιόλογων έργων. Η διάκριση αυτή σαφώς δεν περιορίζεται μόνο στο θέμα της διατήρησης, της ανάδειξης και της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων, αλλά αφορά σε μία πολύ ευρύτερη θεώρηση

⁶⁹ Λαμπρινουδάκης, 2008: 162-163.

⁷⁰ Βουδούρη, 2003: 32.

της τέχνης και της ίδιας της ανθρώπινης ζωής⁷¹. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αναπτύχθηκε ο σεβασμός των ιστορικών τεκμηρίων. Οι νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στον τρόπο ζωής των δυτικών κοινωνιών κατά το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα, η ελεύθερη διακίνηση των ιδεών, κοινωνικές ελευθερίες, η σταθερή άνοδος του βιοτικού επιπέδου, η αύξηση του ελεύθερου χρόνου, είχαν ως αποτέλεσμα να μην αποτελεί πλέον το αρχαιολογικό αντικείμενο αποκλειστικό πεδίο έρευνας και προστασίας μιας δράκας ειδικών, αλλά να δημιουργηθεί η ανάγκη για ένα νέο πλαίσιο αναζητήσεων και διαλόγου ανάμεσα στον επιστημονικό κόσμο και στην κοινωνία⁷².

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υποστηριχθεί ότι οι αρχαιολογικοί χώροι έπρεπε να συντηρούνται και να συμπληρώνονται μόνο όταν υπάρχει απόλυτη ανάγκη, ενώ μεταξύ αυθεντικού και προσθήκης αναγκαίο είναι να υπάρχει διαφορά στυλ και υλικού. Στην πράξη, δηλαδή, δεν έπρεπε να υφίσταται εξαπάτηση, ενώ παράλληλα όλες οι φάσεις ενός χώρου έπρεπε να είναι απόλυτα σεβαστές και αν ορισμένα μέλη έπρεπε να απομακρυνθούν, να φυλάγονται και να υπάρχει πληροφόρηση για την κάθε επέμβαση. Στο συνέδριο των αρχιτεκτόνων και των τεχνικών της Αναστηλώσεως το 1957 στο Παρίσι τα θεωρητικά προβλήματα συζητήθηκαν ξανά, ενώ το 1964 έγινε τελικά δεκτός ο Χάρτης της Βενετίας και το 1975 η διακήρυξη του Άμστερνταμ θέσπισε ανάλογες διατάξεις για τα πολεοδομικά σύνολα, οι οποίες είναι πλέον γενικά αποδεκτές⁷³. Σήμερα η μεταχείριση των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων πραγματοποιείται χωρίς δογματικές αρχές. Εφαρμόζονται γενικές αρχές κατά περίπτωση, οι οποίες έχουν ως στόχο τη διάσωση και την αξιοποίηση της μνημειακής κληρονομιάς προς όφελος του ανθρώπου. Οι Αρχές της Ανάδειξης, της Προστασίας και της Επιστημονικής Τεκμηρίωσης κυριαρχούν⁷⁴. Η σπουδαιότητα του όλου θέματος τείνει να συνειδητοποιηθεί απ' όλους χωρίς βέβαια να χαθούν οι δεσμοί του με την επιστήμη, την εξειδικευμένη τεχνολογία και την έρευνα. Ο αρχαιολογικός χώρος και το μνημείο θεωρείται πλέον πηγή ιστορικών και εν γένει επιστημονικών πληροφοριών, έργο τέχνης και καλλιτεχνικής δημιουργίας και στοιχείο του δομημένου περιβάλλοντος και του αστικού τοπίου.

Οι ευκαιρίες που ανακύπτουν για πόλεις με σημαντικό πολιτιστικό απόθεμα, με βάση και τη διεθνή εμπειρία, μπορούν να συνοψιστούν στην αναγνωρισιμότητα

⁷¹ Μπούρας, 1999: 13-22.

⁷² Σημαντώνη-Μπουρνιά, 2014: 49.

⁷³ Μπούρας, 1999: 13-22.

⁷⁴ Για περισσότερα στοιχεία βλ. Μαστραντώνης, 2008: 62-68.

του ονόματός τους, στην ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού ως μορφής βιώσιμης ανάπτυξης, στη δυνατότητα αστικών αναπλάσεων περιοχών τους και τέλος σε συνέργειες που αφορούν τη διαδικασία της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς (επαγγέλματα, επιστήμες, απασχόληση, έρευνα, επιστήμη, καινοτομία). Μια σχετικά νέα έννοια, που έχει εισαχθεί τα τελευταία χρόνια στην τοπική ανάπτυξη πόλεων και περιοχών είναι η αναγνωσιμότητα του ονόματός τους. Στο πλαίσιο αυτό καταβάλλονται προσπάθειες, χρησιμοποιώντας τεχνικές από το μάρκετινγκ⁷⁵, για την ανάδειξη των πόλεων. Η Αθήνα, η Κόρινθος, το Άργος, η Ολυμπία η Θήβα, οι Δελφοί, η Επίδαυρος, η Αρχαία Μεσσήνη αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα ελληνικών πόλεων και χωριών, γνωστών σε διεθνές επίπεδο.

4.3 Νέες δυνατότητες αξιοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων

Η διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων ή μνημείων αποτελεί μια πολύ σημαντική πτυχή πολιτιστικής και οικονομικής έκφανσης, που θα μπορούσε να συνοψισθεί στα ακόλουθα:

- ειδικές ξεναγήσεις σε συγκεκριμένες ομάδες κοινού, π.χ. επιστημονικά συνέδρια, ημερίδες,
- εκπαιδευτικά προγράμματα στα πλαίσια της άτυπης εκπαίδευσης, με συνδυασμό δραστηριοτήτων συμπεριλαμβανομένων των παιχνιδιών πολιτισμού, διαμορφωμένα για ειδικές ομάδες κοινού, περιστασιακές εκδηλώσεις εθιμικού χαρακτήρα, π.χ. επετείους της επανάληψης ενός χώρου ή μνημείου ή μορφές ειδικού εορτασμού, όπως η Πανσέληνος του Αυγούστου, όπου πολλοί αρχαιολογικοί χώροι είναι ανοιχτοί στο κοινό,
- διοργανώσεις πολιτιστικών φεστιβάλ, συχνότερα ειδικού θεματικού περιεχομένου - θεατρικού ή και μουσικού, λόγω της ύπαρξης των αρχαίων θεάτρων.

Η αρχαιολογική πλευρά δεν εστιάζει στη θεματική των πολιτιστικών φεστιβάλ, για τα οποία δεν έχει διοικητική αρμοδιότητα, αλλά στην αναγκαιότητα της προστασίας ενός τόπου ή μνημείου αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Στην Ελλάδα, στην αρμοδιότητα του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου⁷⁶, ανήκουν θέματα που

⁷⁵ Hill et al, 2003:56.

⁷⁶ Το ΚΑΣ είναι ανώτατο γνωμοδοτικό όργανο επί θεμάτων προστασίας, ανάδειξης και διαχείρισης αρχαιοτήτων και μνημείων. Η γνωμοδότηση του ΚΑΣ δεν επιφέρει έννομες συνέπειες, δεδομένου ότι

αφορούν στην προστασία αρχαίων μνημείων, αρχαιολογικών χώρων και ιστορικών τόπων, που αποτέλεσαν τον χώρο εξαιρετών ιστορικών ή μυθικών γεγονότων (έως το 1830). Τα σωζόμενα αρχαία θέατρα επιβεβαιώνουν ως αντικείμενα αρχαιολογικής έρευνας την άρρηκτη σχέση της αρχιτεκτονικής σύλληψης και χρήσης του χώρου, ενώ η ακουστική ποιότητά τους είναι τόσο γνωστή όσο και αξιοθαύμαστη. Άλλωστε, τα αρχαία ελληνικά θέατρα άσκησαν τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη της θεατρικής τέχνης σε διεθνές επίπεδο, και αναπόφευκτα δεν θα μπορούσαν να μείνουν αναξιοποίητα στη σύγχρονη εποχή, καθώς η αρχιτεκτονική τους έχει τη δυνατότητα να εξελίσσεται ανάλογα με τα τεχνικά, οικονομικά και πολιτιστικά δεδομένα των διαφόρων περιόδων.

4.4 Η αρχαιολογική μέριμνα: Αποκατάσταση μνημείων. Προστασία ή χρήση;

Η επανάχρηση των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς οδηγεί στην αρμονική τους ένταξη στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, ενισχύοντας ταυτόχρονα την πολιτιστική συνείδηση της κοινωνίας των πολιτών. Τίθενται αναπόφευκτα το ηθικό δίλημμα σε δύο αντιτιθέμενα συχνά ζητήματα που συμψηφίζονται στη διατύπωση: επικρατεί η αναγκαιότητα χρήσης των μνημείων ή η αναγκαιότητα της προστασίας τους;

Ως αποκατάσταση ενός μνημείου ή κτηρίου, θεωρείται η επαναφορά του στην αρχική κατάσταση, ενώ ως αναστήλωση, μια εξειδικευμένη μορφή αποκατάστασης, που εμπεριέχει την επανατοποθέτηση στοιχείων ενός κτηρίου που έχουν καταπέσει ή την ανασύνθεσή του, κυρίως από τα αυθεντικά κομμάτια. Παραπλήσια, η έννοια της συντήρησης, προϋποθέτει συνεχείς επί μέρους αποκαταστάσεις, που δεν αλλοιώνουν τη μορφή και τη δομή του κτηρίου και αποβλέπουν στην άρση των αποτελεσμάτων της φυσικής φθοράς. Ο Χάρτης της Βενετίας, (1964) το πνεύμα του οποίου αποτελεί το διεθνώς αποδεκτό πλαίσιο αρχών αναφέρει στο άρθρο 12: «Τα στοιχεία που προορίζονται να αντικαταστήσουν τμήματα του μνημείου που έχουν καταστραφεί, πρέπει να ενσωματώνονται αρμονικά στο σύνολο, αλλά και να διακρίνονται από τα αυθεντικά μέρη, έτσι ώστε να πλαστογραφούνται τα καλλιτεχνικά και ιστορικά τεκμήρια του κτηρίου».

Χαρακτηριστικά αναφέρουμε πως τα κλασικά προβλήματα συντήρησης των

το αποφασιστικό όργανο είναι ο Υπουργός Πολιτισμού, κατά της απόφασης του οποίου είναι δυνατό να υποβληθεί αίτηση θεραπείας ή αίτηση ακυρώσεως στο Συμβούλιο της Επικρατείας. Το ΚΑΣ συνεδριάζει μία φορά την εβδομάδα και σε έκτακτες περιπτώσεις δύο, ενώ διενεργεί και αυτοψίες. Βλ. <http://www.law-archaeology.gr/Index.asp?C=109> [ημερ. πρόσβ. 22/03/2015].

μνημείων παρουσιάζονται πιο οξυμένα στα αρχαία θέατρα, καθώς πρόκειται για σύνθετες κατασκευές τριμερούς διάρθρωσης (σκηνή, κοίλο, ορχήστρα), συχνά με αλληπάλλληλες ιστορικές φάσεις, που σπάνια έχουν διατηρήσει τα αρχικά μεγέθη τους.

Ο Χαράλαμπος Μπούρας διακρίνει τέσσερις ομάδες καταχρήσεων που προκαλούνται από τη σύγχρονη θεατρική δράση και τις πρακτικές της εφαρμογής της⁷⁷:

1. Η γενική φθορά, καθώς, ότι απέμεινε είναι ευαίσθητο, δεν αντέχει στις φυσικές αιτίες (νερά και παγετό), πολύ περισσότερο σε βήματα των θεατών.
 2. Βιαστικές αποκαταστάσεις με σκοπό τη χρήση. Στην Ελλάδα πολλά θέατρα χρησιμοποιούνται ήδη χωρίς ποτέ να μελετηθούν και μερικά συμπληρώθηκαν βιαστικά, χωρίς να τηρηθεί η δεοντολογία των αναστηλώσεων.
 3. Μη συμβατές νεώτερες προσωρινές κατασκευές.
 4. Παρεμπόδιση της χρήσεως των θεάτρων ως σπουδαίων αρχιτεκτονικών εκθεμάτων ή διαφορετικά: Η εντατική τους χρήση, ιδίως κατά το θέρος, παρεμποδίζει την ανάδειξή τους ως μνημείων και την προβολή των καλλιτεχνικών τους αξιών. Η Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης (ΥΣΜΑ)⁷⁸ τονίζει πως γενική αρχή των έργων αναστήλωσης είναι η επιδίωξη της εξασφάλισης της κατά το δυνατόν αντικειμενικότερης λήψης αποφάσεων καθώς και της διαφάνειας σε όλες τις φάσεις τους. Αυτά κυρίως επιτυγχάνονται με τη διεπιστημονική προσέγγιση των επεμβάσεων στις φάσεις μελέτης και εφαρμογής, τη δημοσίευση γενικών και ειδικών μελετών αποκαταστάσεως των μνημείων. Ειδικότερα για τα μνημεία της αρχαίας ελληνικής αρχιτεκτονικής διαμορφώθηκαν οι ακόλουθες αρχές, που απορρέουν από το σύστημα δόμησης των μνημείων της κλασικής περιόδου:
- Η αρχή της αντιστρεψιμότητας των επεμβάσεων, δηλαδή η δυνατότητα

⁷⁷ Βλ. Μπούρας, 1999, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Μερικά από αυτά έχουν ανωμαλίες στο κοίλο, ώστε η χρήση τους είναι επικίνδυνη για τους θεατές, ιδίως κατά τη νύκτα (θέατρα Άργους, Δελφών, Διονυσιακό Αθηνών, κ.ά.). Στα θέατρα αυτά έπρεπε να απαγορεύεται η είσοδος και να δημιουργηθούν στέγαστρα προστασίας, όπου χρειάζεται. Η αρχαιολογική τους αξία είναι πολύ πιο σημαντική από την χρηστική».

⁷⁸ Στη χώρα μας, σημαίνουσας αξίας είναι οι αναστηλωτικές εργασίες που εκτελούνται από το 1975 στα μνημεία της Ακρόπολης. Η ΥΣΜΑ αποτελεί ειδική περιφερειακή υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού. Συστάθηκε με Προεδρικό Διάταγμα (97/1999), με σκοπό την οργάνωση και την υλοποίηση των έργων συντήρησης και αναστήλωσης, που εκτελούνται στην Ακρόπολη. Την επιστημονική ευθύνη της εκτέλεσης των έργων έχει από το 1975 η Επιτροπή Συντηρήσεως Μνημείων Ακροπόλεως (ΕΣΜΑ), μία διεπιστημονική επιτροπή ειδικών επιστημόνων. Βλ. <http://www.ysma.gr/> [ημερ. πρόσβ. 28/03/2015].

επαναφοράς του μνημείου στην κατάσταση που βρισκόταν πριν τις επεμβάσεις.

- Ο σεβασμός του αυθεντικού υλικού, η διατήρηση της δομικής αυτοτέλειας των αρχιτεκτονικών μελών και της αρχικής στατικής τους λειτουργίας⁷⁹.

Είναι αξιοσημείωτο, πως μέσα από την έντονη και συστηματική δραστηριότητα οι ασχολούμενοι με την ανάδειξη των μνημείων ανέπτυξαν κι ένα σημαντικό εργαλείο εφαρμογής της δουλειάς τους, που είναι η εκτέλεση του μεγαλύτερου μέρους των επεμβάσεων με τη μέθοδο της αυτεπιστασίας, δηλαδή με τη σύνταξη μελετών και την εκτέλεση εργασιών με ίδιο εξειδικευμένο προσωπικό. Η μέθοδος αυτή, εξασφαλίζει σε συνδυασμό με τη διεπιστημονικότητα, την καλύτερη δυνατή ποιότητα του αποτελέσματος, χαμηλότερο κόστος και επιπλέον δημιουργεί εξειδικευμένο επιστημονικό και εργατοτεχνικό προσωπικό⁸⁰. Ωστόσο, μία μνημειακή επέμβαση είναι ιδιαίτερα περίπλοκη διαδικασία διότι απαιτεί την κατανόηση και το σεβασμό του υπάρχοντος σε συμφωνία με τις αλλαγές της κοινωνίας, τις εξελίξεις στην τεχνολογία και τις απαιτήσεις της εθνικής και διεθνούς νομοθεσίας⁸¹.

Βάσει όσων προαναφέρθηκαν, σημειώνουμε ως συμπερασματικές παραδοχές :

- Η λήψη αποφάσεων για τις απαραίτητες κατασκευαστικές επεμβάσεις που θα γίνουν στο κτίριο και στο άμεσο περιβάλλον του με στόχο τη συνέχιση της βιωσιμότητας του κτιρίου και της λειτουργικότερης χρήσης του, να γίνονται με τέτοιο τρόπο που να διατηρείται αλλά και να προβάλλεται η ιστορική και αισθητική του αξία.
- Το ηθικό δίλημμα «προστασία ή χρήση» είναι στην ουσία ψευδές, γιατί δεν υφίσταται σύγκρουση αξιών. Η απάντηση μπορεί να είναι: προστασία και χρήση. Επίσης, αναφέρει ως απαράβατο όρο, ότι η σύγχρονη χρήση δεν θα απειλεί την αυθεντικότητα, την ακεραιότητά και την «αιώνια γοητεία» των χώρων θέασης και ακρόασης, ότι τα σύγχρονα θεάματα και ακροάματα δεν θα προσβάλλουν το ήθος, τη γαλήνη και την ιερότητα των «ηλικιωμένων αλλά

⁷⁹<http://www.vppo.gr/1/g1540.isp?obi id=2594>, [ημερ. πρόσβ. 28/03/2015].

⁸⁰ Λαμπρινουδάκης, 2010: 277-284.

⁸¹ Οι βασικότερες από τις διεθνείς αυτές Αρχές με χρονολογική σειρά είναι: - Η Χάρτα των Αθηνών (CIAM 1933), - Η Χάρτα της Βενετίας (ICOMOS 1964), - Η Διακήρυξη του Άμστερνταμ (Συμβούλιο της Ευρώπης 1975), - Η Σύμβαση της Γρανάδας για την προστασία της Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (Συμβούλιο της Ευρώπης 1985)- Η Χάρτα της Ουάσινγκτον για την προστασία των Ιστορικών πόλεων (ICOMOS 1987), - Η Χάρτα για την Ανάλυση, Συντήρηση και Δομική Αποκατάσταση της Αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (ICOMOS 2003).

καλοστεκούμενων» αυτών μνημείων⁸².

- Η καλύτερη διατήρηση των μνημείων, αρχαιολογικών ή ιστορικών τόπων είναι η ‘απόδοση ζωής’ μέσα στο πλαίσιο του πολεοδομικού σχεδιασμού που ήδη έχει διαμορφωθεί. Η αληθινή προστασία επιτυγχάνεται με τη γόνιμη αλληλεπίδραση και τη σύνθεσή τους σε ένα σύνολο λειτουργικό, βιώσιμο και αποδεκτό. Η ενεργής προστασία αναλογεί σε ένταξη στο σύγχρονο κοινωνικό περιβάλλον με ενεργό συμμετοχή και όχι παθητική παρουσία.
- Η συνειδητοποίηση ότι δεν παύει κανείς να είναι καλός επιστήμων, ούτε προδίδει την αποστολή του, αν, στις πρωτόγνωρες και εξαιρετικά απαιτητικές συνθήκες που αντιμετωπίζουμε, αναλάβει να διαχειριστεί το πολιτιστικό μας απόθεμα σωστά και με τρόπο επωφελή για την κοινωνία⁸³.

4.5 Η ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων και ο σύγχρονος θεατής: προβληματισμοί και ηθικές προεκτάσεις

Τα παγκόσμια μνημεία πολιτισμικής κληρονομιάς προκάλεσαν και συνεχίζουν να προκαλούν τη συστηματική μελέτη και τον θαυμασμό των διανοητών και των καλλιτεχνών από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Τα μνημεία της αρχαιότητας, έργα της αρχιτεκτονικής ή πλαστικής, προκάλεσαν και προκαλούν ακόμη τους ειδικούς να αξιολογήσουν τους προγενέστερους άξονες σχεδιασμού, τις σχέσεις συμμετρίας και τις κανονικότητες, τις αναλογίες ανάμεσα στα διάφορα στοιχεία, τις ισορροπίες των μορφών και των όγκων. Αυτή η μακρά ενασχόληση, όπως έχει ήδη επισημανθεί, είναι που πυροδότησε μία εξίσου μακρά παράδοση επεμβάσεων επί των μνημείων, από την «ωφελμιστική» προσέγγιση της Αναγέννησης μέχρι την «ολιστική στιλιστική αποκατάσταση των μνημείων του 18^{ου} αιώνα», και από τον «Χάρτη των Αθηνών» του 1931 μέχρι τις σύγχρονες αντιλήψεις για τη «διαδικαστική αρχαιολογία» και την «κριτική αρχαιολογία», αναφέροντας ότι ένα μνημείο έχει πολλές και διαφορετικές αναγνώσεις⁸⁴.

Χάρη στα προηγούμενα, αναδύθηκε και η αρχαιολογία ως επιστήμη και συγκροτήθηκε η αρχαιολογική κοινότητα. Μέσα στο πλαίσιο αυτής της επιστημονικής κοινότητας, επιβιώνουν λιγότερο ή περισσότερο ορατές, όλες οι

⁸² Θέμελης, 1999: 32-45.

⁸³ Σημαντώνη-Μπουρνιά, 2014: 52-55.

⁸⁴ Μαλλούχου-Tufano, 2004: 19-22, 47-58.

προηγούμενες, παλαιότερες και νεότερες εκδοχές και προσεγγίσεις για τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία. Οι προσεγγίσεις αυτές θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, σε «παραδοσιακές», «μοντέρνες», και «μεταμοντέρνες»: *«Οι παραδοσιακές επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην αισθητική μορφή και στην προέλευση των ιστορικών καταλοίπων και τα αξιολογούν αναλόγως, συνδέοντάς τα μόνο με το γνωστό και χρονολογικά διατεταγμένο παρελθόν. Οι μοντέρνες αρχαιολογικές προσεγγίσεις εκλαμβάνουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα ως δυναμικές μορφές, οι οποίες συνδέονται τόσο με το σύνθετο παρελθόν όσο και με το παρόν. Οι μεταμοντέρνες αρχαιολογικές προσεγγίσεις θεωρούν ότι τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, αποκομμένα από το παρελθόν, αποκτούν νοήματα και σημασίες σύμφωνα με τις επιδιώξεις της ερμηνείας του παρόντος»*⁸⁵.

Οποιαδήποτε από τις τρεις θεωρίες και αν ισχύει, σημαντικό θα ήταν να σταθούμε στην παραδοσιακή. Δεν είναι τυχαίο ότι η πλειονότητα των έργων ανάδειξης κατευθύνεται ακριβώς σε μνημεία και χώρους, τα οποία αποτελούν το ερευνητικό - ανασκαφικό αποτέλεσμα αυτής της «ισχυρής παράδοσης» της αρχαιολογίας. Μάλιστα στις μέρες μας, ορισμένα αρχαιολογικά έργα επιδιώκουν την ανάδειξη χώρων, όπου, παρά τη σημασία που έχουν και σήμερα στις παραδόσεις της αρχαιολογικής κοινότητας οι επιστημονικές δημοσιεύσεις γι' αυτούς, οι ίδιοι οι χώροι είχαν για αρκετό διάστημα εγκαταλειφθεί, με αποτέλεσμα να είναι πρακτικά απροσπέλαστοι ή να παρουσιάζουν πολύ κακή εικόνα διατήρησης⁸⁶.

Για πρώτη φορά δημιουργήθηκαν και διατηρήθηκαν οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, παράλληλα με μία σταθερή βελτίωση του βιοτικού και μορφωτικού επιπέδου. Λειτουργήσαν δημοκρατικά πολιτεύματα. Το δικαίωμα της ψήφου έγινε καθολικό και αναγνωρίστηκαν όχι μόνο η ισότητα των δύο φύλων αλλά και τα δικαιώματα της γυναίκας. Στο παραπάνω πλαίσιο, διαμορφώθηκε ένα κύμα μαζικής προσέγγισης των πολιτών στην πολιτιστική κληρονομιά, το οποίο έθεσε το ζήτημα των αρχαιολογικών χώρων κάτω από μία εντελώς νέα οπτική. Τα μνημεία δεν αποτελούσαν πλέον αποκλειστικά το αντικείμενο μελέτης από ειδικούς ή το αντικείμενο θαυμασμού των διανοουμένων, αλλά άρχισαν να προσελκύουν εκατομμύρια επισκέπτες κάθε χρόνο. Ο σημερινός άνθρωπος μεταφράζει το μνημείο με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Ένας αρχαιολογικός χώρος έχει τη δυνατότητα με τις συνθήκες που διαμορφώνονται να λειτουργήσει καταλυτικά σε

⁸⁵ Νάκου 2001: 59-60.- Μαστραντώνης, 2008: 57.

⁸⁶ Μαστραντώνης, 2008: 57.

όλους τους τομείς της ζωής - οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά - και να χρησιμοποιηθεί από τον άνθρωπο, ο οποίος το θεωρεί αναπόσπαστο μέρος της ιστορίας και της περιοχής στην οποία ζει και λειτουργεί ως οντότητα.

Χαρακτηριστική είναι η εκρηκτική αύξηση του αριθμού των μουσείων, το 90% του συνολικού αριθμού των οποίων εκτιμάται ότι ιδρύθηκε μετά το 1945 και λειτουργούν σήμερα παγκοσμίως. Παράλληλα με την τάση αύξησης της επισκεψιμότητας των μουσείων, ανάλογες τάσεις διαπιστώνονται για τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους, μολονότι τα διαθέσιμα στοιχεία δεν δομούνται με την ίδια αυστηρότητα, που διέπει τις στατιστικές επισκεψιμότητας των μουσείων⁸⁷.

Οι πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο, όπως συνέβη και σε όλους τους υπόλοιπους τομείς της ζωής, καθυστέρησαν την ωρίμαση των κοινωνικών διαδικασιών κατά μερικές δεκαετίες σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη. Ωστόσο, ανάλογα φαινόμενα εμφανίστηκαν και εδώ, και μάλιστα με έντονο τρόπο, μετά την Μεταπολίτευση και κυρίως μετά τη δεκαετία του 1980 και τις παραμονές των Ολυμπιακών Αγώνων, το 2004, με τη χρηματοδότηση διαφόρων αρχαιολογικών έργων, όπως η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, και τη δημιουργία σύγχρονων μουσείων, ισάξιων του εξωτερικού⁸⁸.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο που περιγράφηκε, δηλαδή της μαζικής προσέγγισης των μνημείων από το ευρύ κοινό, διαμορφώθηκε και διαδόθηκε η έννοια της ανάδειξής τους. Η απαίτηση για να καταστούν οι αρχαιολογικοί χώροι ανοικτοί, κατέστη επιτακτική. Η τεράστια επισκεψιμότητά τους έδωσε την ώθηση να πραγματοποιηθούν οι κατάλληλες διαμορφώσεις, ώστε οι αρχαιολογικοί χώροι να είναι σε θέση να υποδεχθούν μεγάλο αριθμό επισκεπτών, χωρίς να δημιουργείται κίνδυνος για την προστασία των μνημείων.

Ο όρος «ανάδειξη» διαδόθηκε ταχύτατα μαζί με μία τυπολογία έργων, τα οποία ονομάζονται «έργα ανάδειξης»⁸⁹. Η αποκατάσταση της αναγνωσιμότητας των μνημείων, ώστε αυτά να είναι κατανοητά από ένα ευρύ κοινό, το οποίο δεν είναι ειδικό, όπως επίσης και η εξασφάλιση της πρόσβασης στους αρχαιολογικούς χώρους, με τη διαμόρφωση διαδρομών, θέσεων και χώρων στάθμευσης είναι μερικά από τα έργα που πραγματοποιούνται. Επίσης, η κατασκευή διαδρομών μέσα στους αρχαιολογικούς χώρους, η κατασκευή κτηριακών υποδομών για την εξυπηρέτηση και

⁸⁷ Μαστραντώνης 2008: 68.

⁸⁸ Λαμπρινουδάκης 2006: 51.

⁸⁹ Μαστραντώνης 2008: 69.

ενημέρωση των επισκεπτών και η κατάλληλη σήμανση των μνημείων και των χώρων με απλά εποπτικά και πληροφοριακά μέσα και κείμενα, όπως και ο φωτισμός των μνημείων για την καλύτερη και πλήρη διαμόρφωση και ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου κατά τη διάρκεια της νύχτας με τις νέες συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί, έχουν καταστεί αναγκαία. Αναγκαία όχι μόνο για τα μνημειακά σύνολα, αλλά για ολόκληρο τον κοινωνικό ιστό, αφού δημιουργείται με αυτόν τον τρόπο η ανάγκη για μία επανατοποθέτηση της διαχείρισης και της εξυγίανσης της πόλης, μέσα στην οποία είναι ενταγμένα και τα προϊόντα της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

4.6 Η μετατροπή του αρχαιολογικού χώρου σε θεατρικό χώρο. Κοινά σημεία της γλώσσας του αρχαιολογικού έργου με τη γλώσσα του θεάτρου

Ένας αρχαιολογικός χώρος με τη διαμόρφωσή του γίνεται εύκολα προσβάσιμος από όλους και ενώ όλοι τον επισκέπτονται για να μάθουν την ιστορία των μνημείων που ενσωματώνει, αναζητούν ταυτόχρονα την επαφή τους με την ιστορία όχι μόνο μέσω των γνώσεων, τις οποίες θα λάβουν και που κάθε αρχαιολογικός χώρος οφείλει να παρέχει με διάφορα έντυπα, αλλά και μέσω της «ιδιαιτέρας ατμόσφαιρας», που δημιουργεί αυτός ο χώρος. Άρα, η διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου αποτελεί δυνατό και μοναδικό πολιτιστικό μέσον, το οποίο είναι απαραίτητο να σχεδιάζεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να διατηρείται η αυθεντική ατμόσφαιρα που έχει και να βιώνει ο επισκέπτης μία μοναδική εμπειρία.

Όμως συχνά ο θεατής αδυνατεί να νιώσει αυτή την ιδιαίτερη και αυθεντική ατμόσφαιρα του αρχαιολογικού χώρου, καθώς δεν είναι σπάνιο αρκετά μνημεία να περιβάλλονται είτε από σύγχρονες μεγαλουπόλεις είτε η πρόσβαση σε αυτά να συνιστά την εμπειρία εξαιρετικά δυσάρεστη. Ακόμη και ο μεγάλος αριθμός των επισκεπτών μπορεί να θεωρηθεί εμπόδιο στο να νιώσει ο θεατής αυτό το μυστήριο του μνημείου που αναζητά⁹⁰. Με άλλα λόγια, η αντιπαράθεση μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος μέσα στην πόλη είναι ένα δυνατό φαινόμενο, που δυσχεραίνει την προσέγγιση των μνημείων .

Στο πλαίσιο αυτό τη λύση έρχεται να προσφέρει η ανάπτυξη της διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων. Η ανάδειξη ενός αρχαιολογικού χώρου έχει τη δυνατότητα να μετατρέψει τα αρχαιολογικά ευρήματα σε μνημεία και τα απλά θραύσματα σε αντικείμενα διανοητικής και αισθητικής απόλαυσης. Έχει τη δυνατότητα να κάνει τα μνημεία ενός αρχαιολογικού χώρου να νοηματοδοτήσουν τα

⁹⁰ Για την συνύπαρξη των αρχαιοτήτων και της σύγχρονης πόλης βλ. Λάββας 2010: 220-225.

υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος. Με αυτήν την έννοια, η ανάδειξη και η διαχείριση ενός αρχαιολογικού χώρου δομείται ως γλώσσα⁹¹. Μία γλώσσα, που όπως και η θεατρική, παράγει νοήματα και παρουσιάζει στοιχεία διαφόρων πολιτισμών, ενώ ταυτόχρονα αναδημιουργεί ένα μέρος του πολιτισμικού συστήματος. Η ανθρώπινη γλώσσα, όπως και η θεατρική, χρησιμοποιεί ήχους ως μέσον επικοινωνίας. Η ανάδειξη, λοιπόν, χρησιμοποιεί τα δικά της ιδιαίτερα στοιχεία και τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μέσα επικοινωνίας. Το λεξιλόγιο της ανάδειξης των αρχαιολογικών χώρων αποτελείται από τις τεχνικές επεμβάσεις, που είναι τα μονοπάτια για την πρόσβαση στα μνημεία, οι αναστηλωτικές επεμβάσεις, οι συμπληρώσεις με νέο υλικό, οι συντηρήσεις, οι σημάνσεις, η αποκατάσταση της αναγνωσιμότητας με σεβασμό στην αυθεντικότητα των μνημείων και οτιδήποτε άλλο μπορεί να πραγματοποιηθεί σε έναν αρχαιολογικό χώρο⁹². Άρα, η γλώσσα του αρχαιολογικού έργου στηρίζεται σε συγκεκριμένες αρχές, με αποτέλεσμα να έχει οριοθετημένο πλαίσιο και σαφώς φαίνεται να έχει στοιχεία που θυμίζουν τη θεατρική γλώσσα. Η «τεχνοκρατική» προσέγγιση του αρχαιολογικού έργου, η οποία εξαντλείται στην εκτέλεση εργασιών για την εξυπηρέτηση του κοινού, όπως και η «αισθητική» αποκατάσταση ή οποιαδήποτε άλλη προσέγγιση, φαίνεται τελικά να μάς επιτρέπει να ισχυριστούμε ότι δημιουργεί την αίσθηση της μετατροπής του αρχαιολογικού χώρου σε θεατρική σκηνή. Γι' αυτό τον λόγο, θα αντιπαραβάλουμε τη γλώσσα του αρχαιολογικού έργου με τη γλώσσα της θεατρικής τέχνης.

Όπως αναφέραμε, ο θεατρικός χώρος έχει διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε τελικά να εκλαμβάνεται ως δυναμικό περιβάλλον του ανθρώπου και δυναμικό πεδίο των πράξεών του, αφού δημιουργείται για να εξυπηρετήσει ένα σκοπό. Με τη διαμόρφωση των αρχαιολογικών χώρων συμβαίνει κάτι αντίστοιχο, αφού δημιουργούνται όλες οι προϋποθέσεις, ώστε να είναι ο χώρος κατάλληλος για να τον επισκεφτούν διάφορες ομάδες ανθρώπων (μαθητές, πολιτιστικοί σύλλογοι, οικογένειες, εκπαιδευτικοί, μελετητές και τουρίστες), οι οποίες έχουν τη δυνατότητα να τον χρησιμοποιήσουν για οποιοδήποτε σκοπό.

Ο χώρος στο θέατρο επίσης αντικατοπτρίζει ιδέες και κοινωνικά δεδομένα. Κατά την επιλογή και τη διαμόρφωση ενός αρχαιολογικού χώρου σαφώς και συμβαίνει να επικρατεί μία παρόμοια κατάσταση. Η διαμόρφωση και τα έργα συντήρησης και ανάδειξης, για παράδειγμα του Παρθενώνα, δηλώνουν την πολιτική

⁹¹ Μαστραντώνης 2008: 73.

⁹² Μαστραντώνης, 2008: 73.

και κοινωνική κατάσταση του ελληνικού κράτους, της ιδεολογίας και των νοημάτων που θέλει να εκφράσει στα υπόλοιπα κράτη. Επίσης, σημαντική είναι και η επιλογή των χώρων που τελικά διαμορφώνονται, αφού θεωρείται ότι κάποιοι χώροι είναι αναγκαίο να γίνουν προσβάσιμοι περισσότερο από κάποιους άλλους και αυτή η επιλογή στηρίζεται σε οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά και σαφώς ιδεολογικά κριτήρια.

Η αποκατάσταση ορισμένων μελών των αρχιτεκτονημάτων, αφού με τις διεθνείς συμβάσεις απαγορεύεται η ριζική αποκατάστασή τους, αναπαράγει στον αρχαιολογικό χώρο μία οπτική ένδειξη και όχι μία πραγματικότητα μίας περασμένης εποχής⁹³. Δημιουργείται ένας συμβολικός χαρακτήρας, μία διαφορετική ατμόσφαιρα και υλοποιείται μία ορισμένη κοσμοθεωρία. Ακόμη, η τοποθέτηση πινακίδων ενημέρωσης, η δημιουργία χώρων συγκέντρωσης και διαμορφωμένων ειδικών διαδρομών για τους επισκέπτες, η κατασκευή εκδοτηρίων και μουσειακών χώρων, όπως επίσης και η τοποθέτηση διαφόρων κατασκευών είναι πραγματικά σύγχρονα στοιχεία, που θα πρέπει να διαθέτει ένας σύγχρονος προσβάσιμος αρχαιολογικός χώρος. Εξίσου σημαντικός είναι και ο φωτισμός στους αρχαιολογικούς χώρους. Όταν τα μνημεία φωτίζονται κατά τη διάρκεια της νύχτας, αποκτούν νέα σημασία και διάσταση σε ένα ευρύτερο σκηνικό, που είναι το σκηνικό της πόλης, όταν η επίσκεψή μας σε αυτά δεν είναι σκόπιμη ή δεν είναι εφικτή.

Η επιλογή των στοιχείων που θα φωτιστούν είναι εξίσου σημαντική, όχι μόνο επειδή για τη δημιουργία οπτικού ενδιαφέροντος χρειάζονται το φως, η σκιά και οι ενδιάμεσοι τόνοι, αλλά επειδή χρειάζονται και οι κατάλληλες κατευθύνσεις από τους αρχαιολόγους και τους αρχιτέκτονες⁹⁴. Η ανάδειξη και η διαχείριση των μνημείων βοήθησε στο να γίνουν οι αρχαιολογικοί χώροι προσιτοί σε όλους, πιο ευχάριστοι και να είναι πιο εύκολο να μελετηθούν.

4.7 Ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας

Ως εμπλεκόμενος παράγοντας θα αναλυθεί ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας και των ενεργών πολιτών της, κυρίως των οργανωμένων σε συλλόγους. Εφόσον υιοθετηθεί ένα μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης μέσω της πολιτιστικής κληρονομιάς, οι άμεσα εμπλεκόμενοι είναι οι ίδιοι οι κάτοικοι. Η ουσιαστική καταρχήν και

⁹³ Στη Χάρτα της Βενετίας αναφέρεται ότι «οι προσθήκες δεν μπορούν να γίνουν ανεκτές παρά μόνο αν σέβονται όλα τα ενδιαφέροντα μέρη του κτηρίου, το παραδοσιακό του πλαίσιο, την ισορροπία της συνθέσεώς του και τις σχέσεις του με τον περιβάλλοντα χώρο».

⁹⁴ Κοντορήγας 2006: 93.

ολοκληρωμένη προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή των κατοίκων, οι οποίοι ούτως ή άλλως αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της, καθώς αποτελούν τους φορείς των αξιών που αυτή εκφράζει⁹⁵. Επιπρόσθετα, η έννοια της ανάπτυξης συνδέεται άμεσα με την επιχειρηματικότητα και την ατομική πρωτοβουλία.

Οι οργανωμένες ομάδες ενεργών πολιτών μπορούν να διαδραματίσουν ουσιαστικό ρόλο στην προστασία και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, αλλά και στην ευαισθητοποίηση των υπολοίπων κατοίκων, γι' αυτό και πρέπει η δράση τους να συμπεριλαμβάνεται σε κάθε είδους σχεδιασμό. Εκτός από την παροχή υπηρεσιών σε εθελοντική δράση, αποτελούν το ευαίσθητο τμήμα της τοπικής κοινωνίας, που μπορεί να μεταλαμπαδεύσει και στους υπόλοιπους τις αξίες και αρχές, όπως η συνυπευθυνότητα, η συμμετρικότητα, η δράση, η αλληλεγγύη και η ευθύνη.

5. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ. ΔΥΟ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΑΠΟ ΜΑΘΗΤΕΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η σημασία της παιδαγωγικής πολιτικής στα μουσεία συνειδητοποιήθηκε σχετικά νωρίς στην Ευρώπη και στην Αμερική. Συγκεκριμένα στη Δυτική Ευρώπη, τα εκπαιδευτικά προγράμματα άρχισαν να λειτουργούν στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Η οργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην ελληνική πραγματικότητα αρχικά επισημαίνεται κυρίως από ιδιωτικά μουσεία - συγκεκριμένα η έναρξη τους πραγματοποιήθηκε από το Μουσείο Μπενάκη, το 1978. Ανάλογη δραστηριότητα σημειώνεται και από το Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας της Διεύθυνσης Μουσείων του Υπουργείου Πολιτισμού, η σύσταση του οποίου χρονολογείται το 1985, χρονιά ανακήρυξης της Αθήνας ως Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης, θεσμός που εμπνεύστηκε και καθιέρωσε η Μελίνα Μερκούρη, αλλά και από το ελληνικό τμήμα του ICOM (1983)⁹⁶.

Το 1987, η Διεθνής Ημέρα Μουσείων αφιερώνεται στη Μουσειοπαιδαγωγική⁹⁷,

⁹⁵Κωνσταντίνος, 1996: 26.

⁹⁶ Το 1983 ιδρύεται το Ελληνικό Τμήμα του ICOM, που όπως και το Διεθνές ICOM, παρακολουθούν τις απαιτήσεις των καιρών για τον χαρακτήρα και τον ρόλο των σύγχρονων μουσείων: βλ. <http://www.istomediahost.gr/icom/gr/about.asp>. [ημερ. πρόσβ. 23/03/2014].

⁹⁷ http://www.istomediahost.gr/icom/gr/international_date.asp [ημερ. πρόσβ. 15/05/2014].

ενώ ένα χρόνο μετά, το 1988, η διεθνής επιτροπή C.E.C.A⁹⁸ συνεδριάζει στο Ναύπλιο, με θέμα: «Ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία εκπαιδευτικών τμημάτων σε μουσεία», που σαφώς ενέπνευσε τη χώρα να δραστηριοποιηθεί προς αυτή την κατεύθυνση και αποτέλεσε συνέδριο ορόσημο για την ελληνική μουσειακή αγωγή. Ωστόσο, σε αρχικό στάδιο, οι διαδικασίες για την εκπλήρωση του εκπαιδευτικού ρόλου του μουσείου ήταν περιοριστικές, εφόσον ταυτίστηκαν κατεξοχήν με τον σχεδιασμό και την υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, που απευθύνονται σε σχολικές ομάδες και εκπαιδευτικούς. Τα πολιτιστικά προγράμματα άτυπης εκπαίδευσης δεν αφορούν όμως μόνο τις σχολικές κοινότητες και την τυπική 'ξενάγηση' - σκοπός είναι να απευθύνονται στο ευρύ κοινό και σε ειδικές ομάδες, π.χ. άτομα απεξάρτησης, ψυχικά ασθενείς, άτομα με αισθητηριακές και νοητικές αναπηρίες. Άλλωστε, οι μουσειακές δράσεις έχουν θεωρηθεί πως ενθαρρύνουν την εξερεύνηση, την ανακάλυψη και προσφέρουν απελευθέρωση φυσική και πνευματική από τους περιορισμούς της τυπικής μάθησης⁹⁹.

Τα 'ελκυστικά' σύγχρονα μουσεία προσεγγίζουν το αντικείμενό τους πολύπλευρα, προσφέροντας τη δυνατότητα για σφαιρική και διαχρονική αντιμετώπιση των θεμάτων, π.χ. οι εφαρμογές των σύγχρονων τεχνολογιών, η διοργάνωση εκδηλώσεων, ώστε να ενισχύεται η επικοινωνία με το κοινό, τα καλά οργανωμένα πωλητήρια και αναψυκτήρια, είναι στοιχεία απαραίτητα για κάθε μουσειακό ίδρυμα. Θεωρούνται όμως λίγα τα ελληνικά μουσεία που πληρούν τις ανωτέρω προϋποθέσεις. Το ωράριο των ελληνικών μουσείων αποτελεί εξάλλου βασικό μειονέκτημα της λειτουργίας τους και η αιτία βρίσκεται στην έλλειψη αρχαιοφυλάκων και αυτή με τη σειρά της στην αδυναμία του Υπουργείου Πολιτισμού να προσλάβει όσους απαιτούνται¹⁰⁰.

Όσον αφορά τους αρχαιολογικούς χώρους, αξ σημειωθεί ότι η αξιοποίηση των υπαίθριων χώρων γενικότερα, που είναι κατάλληλοι για την εκπαίδευση, έχει γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη στο εξωτερικό, κυρίως στις χώρες του Δυτικού κόσμου, ενώ από τη δεκαετία του 1990 περίπου και ύστερα, και στην Ελλάδα, όπου όμως

⁹⁸ Η συγκρότηση της Διεθνούς Επιτροπής CECA, με αντικείμενο την «Εκπαίδευση και Πολιτιστική Δράση στα Μουσεία», στοχεύει στην προώθηση της Μουσειοπαιδαγωγικής Επιστήμης. Αποτελεί την πλέον δραστήρια επιτροπή του ICOM, πραγματοποιεί ετήσιες συναντήσεις σε διάφορες χώρες, ενώ οι επιμέρους εργασίες αποτυπώνονται σε τόμους πρακτικών. Επίσης, εκδίδει το Δελτίο «ICOM - Education», για ενημέρωση των μελών της: βλ. http://ceca.icom.museum/01_cms/details.asp?ID=1 [ημερ. πρόσβ. 23/03/2014].

⁹⁹ Jeffery-Clay, 1997: 49.

¹⁰⁰ <http://www.tovima.gr/culture/article/?aid=250397> [ημερ. πρόσβ. 19/05/2015].

ελάχιστα αξιοποιήθηκαν οι δυνατότητες της φύσης και της πολιτιστικής κληρονομιάς ως πηγές μάθησης και βιωματικής γνώσης¹⁰¹. Ωστόσο, η αίσθηση ότι όλα τα αντικείμενα που περιβάλλουν τον άνθρωπο - και όχι μόνο όσα βρίσκονται μέσα στα μουσεία - έχουν νόημα και μάλιστα όχι το συγκεκριμένο που κάποιος άλλος δίνει έτοιμο, στερεότυπο και διαμεσολαβημένο, αλλά νόημα που κάποιος μπορεί να αναζητήσει και μόνος του, συντελεί στη διαμόρφωση της κριτικής σκέψης, στην ανάπτυξη της δημιουργικής φαντασίας, στην απόκτηση χρήσιμων δεξιοτήτων και φυσικά στην απόλαυση της πολιτισμικής κληρονομιάς¹⁰².

5.1 Σχολείο και μουσείο - Ο ρόλος των εκπαιδευτικών

Η πολυδιάστατη φύση της μάθησης και της εμπειρίας στον χώρο των μουσείων καθιστούν φανερό, όπως επισημαίνει και η Νικονάνου¹⁰³, «*ότι μία επίσκεψη στο μουσείο από μόνη της δεν σημαίνει αυτόματα θετική και κατ' επέκταση εκπαιδευτική εμπειρία*», αν δεν υπάρχει κατάλληλος σχεδιασμός και μελέτη των παραμέτρων που επηρεάζουν τη μάθηση και την εμπειρία μέσα σε αυτό. Στην περίπτωση των σχολικών ομάδων, εκτός από ζητήματα που αφορούν τα ίδια τα μουσεία, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται και στον ρόλο των εκπαιδευτικών.

Η σχέση μουσείου και σχολείου έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης και προβληματισμού, καθώς ο ρόλος του σχολείου και των εκπαιδευτικών αποδεικνύεται καθοριστικός για τη σχέση των παιδιών με το μουσείο. Το σχολείο αποτελεί έναν σημαντικό αποδέκτη των εκπαιδευτικών δράσεων των μουσείων και ταυτόχρονα έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες για την επαφή των παιδιών με αυτό και τη διαμόρφωση στάσεων, συμπεριφορών και επιλογών σε σχέση με τα πολιτισμικά αγαθά¹⁰⁴. Οι εκπαιδευτικοί έχουν έναν ιδιαίτερο ρόλο στην προάσπιση του δικαιώματος των παιδιών στον πολιτισμό, αφού οι μαθητές τους μπορεί να προέρχονται από διαφορετικά πολιτισμικά, κοινωνικοοικονομικά και μορφωτικά περιβάλλοντα ή να έχουν διαφορετικές ανάγκες και δυνατότητες. Παράλληλα, η Μουσειακή Αγωγή ως παιδαγωγική πρόταση¹⁰⁵ και η προώθησή της μέσα στο σχολείο, συμβάλλει στην επίτευξη ποικίλων στόχων με διαφορετικές διδακτικές

¹⁰¹ Στην Ελλάδα, η διάκριση μεταξύ φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς θεωρείται έντονη: βλ. <http://www.svoronou.gr/?p=55>. [ημερ. πρόσβ. 19/5/2015].

¹⁰² Βέμη, 2000: 177-185.

¹⁰³ Νικονάνου, 2005: 42.

¹⁰⁴ Νικονάνου, 2005: 138-139.

¹⁰⁵ Για τον ρόλο διαφόρων νέων «*παιδαγωγικών προτάσεων/παραμβάσεων*», βλ. ενδεικτικά Ιωαννίδη, 2006: 36-42.

μεθόδους, στο άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία και στον εμπλουτισμό των συνθηκών κοινωνικής αλληλεπίδρασης και επικοινωνίας τόσο μέσα στο σχολείο όσο και ανάμεσα στο σχολείο και την ευρύτερη κοινότητα και κοινωνία¹⁰⁶. Για τους λόγους αυτούς πολλά μουσεία και σχετικοί φορείς όπως το Ελληνικό Τμήμα του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) στρέφουν το ενδιαφέρον τους και στους εκπαιδευτικούς με στόχο την καλύτερη ενημέρωση ή και την επιμόρφωσή τους.

5.2 Η εκπαιδευτική αξιοποίηση του μουσείου για μαθητές με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες

Σε ό,τι αφορά τα εκπαιδευτικά προγράμματα για μαθητές με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, οι υπεύθυνοι των μουσείων αναφέρονται στο ζήτημα της συνεργασίας με τους εκπαιδευτικούς και της προετοιμασίας των παιδιών πριν από τις επισκέψεις στα μουσεία, τονίζοντας τη σημασία αυτής της συνεργασίας για την αποτελεσματικότητα των δράσεων αυτών. Από την πλευρά τους οι εκπαιδευτικοί αποτιμούν θετικά ανάλογες εμπειρίες, ενώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα μουσεία συγκαταλέγονται ανάμεσα στους χώρους που επιλέγονται από τα ειδικά σχολεία για εξωσχολικές δραστηριότητες και επισκέψεις. Οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν ότι το μουσείο μπορεί να αποτελέσει ένα εποικοδομητικό περιβάλλον μάθησης, τονίζουν τη σημασία της εκπαίδευσης και μάθησης των παιδιών με αναπηρία σε διαφορετικά περιβάλλοντα και όχι μόνο στο δομημένο περιβάλλον του σχολείου και υπογραμμίζουν την αναγκαιότητα χρήσης διαφορετικών πηγών, παροχής ποικιλίας ερεθισμάτων μέσα και έξω από την τάξη και πολυαισθητηριακής προσέγγισης της γνώσης. Αναφέρουν, επίσης, τη σημασία της κατάλληλης προετοιμασίας και ανατροφοδότησης των μαθητών στο σχολείο και υποστηρίζουν την αναγκαιότητα προώθησης αντιστοίχων δράσεων και συνεργασιών¹⁰⁷.

Στο ζήτημα της αξιοποίησης των επισκέψεων σε μουσεία μέσα στον χώρο της τάξης, πριν και μετά από τις επισκέψεις, εστιάζει και η παρούσα διπλωματική εργασία. Η σύνδεση των επισκέψεων σε μουσεία με την καθημερινή σχολική πράξη είναι ιδιαίτερα σημαντική, ώστε οι επισκέψεις αυτές να μην αποτελούν αποσπασματικές εξωσχολικές δραστηριότητες. Μέσα από την ανάπτυξη δραστηριοτήτων επιτυγχάνεται και η καλύτερη προετοιμασία των παιδιών για την επίσκεψη σε χώρους που δεν γνωρίζουν και με τους οποίους ενδεχομένως δεν είναι

¹⁰⁶ Νάκου, 2001: 179-181.

¹⁰⁷ Χατζηασλάνη, Καϊμάρα & Λεοντή, 2011: 153-158.

εξοικειωμένα, αλλά και ο εμπλουτισμός της καθημερινής διδασκαλίας, η δημιουργία κινήτρων, η κινητοποίηση του ενδιαφέροντος και της συμμετοχής των παιδιών στη μαθησιακή διαδικασία και η διαμόρφωση συνθηκών για την απόκτηση μιας πλούσιας μαθησιακής και κοινωνικής εμπειρίας με νόημα για τα παιδιά. Τα παραδείγματα δραστηριοτήτων που ακολουθούν, έχουν πραγματοποιηθεί με μαθητές διαφορετικών σχολείων στο πλαίσιο επισκέψεων των μουσείων. Είναι ενδεικτικά και οπωσδήποτε δεν εξαντλούν τις δυνατότητες που έχουν οι εκπαιδευτικοί για τη δημιουργική παιδευτική αξιοποίηση του μουσείου με τους μαθητές τους.

Στον χώρο των μουσείων, η συζήτηση που έχει αναπτυχθεί διεθνώς τις τελευταίες δεκαετίες έχει αναδείξει τον διευρυμένο εκπαιδευτικό και κοινωνικό ρόλο που επιτελούν αυτά, αλλά και την ευθύνη τους να το πράξουν. Η ανθρωποκεντρική αντίληψη του σύγχρονου μουσείου είναι το αποτέλεσμα ποικίλων κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών αλλαγών, ενώ η παιδευτική του αξιοποίηση συνδέεται, μεταξύ άλλων, και με κοινωνικά αιτήματα, όπως το αντιστάθμισμα των κοινωνικών ανισοτήτων και η προάσπιση του δικαιώματος όλων στον πολιτισμό¹⁰⁸.

Αναγνωρίζοντας τα μουσεία ότι οι επισκέπτες τους έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά, ενδιαφέροντα, ανάγκες και προσδοκίες στρέφουν το ενδιαφέρον τους στη γνώση αυτού του «διαφοροποιημένου» κοινού¹⁰⁹, αναζητούν τρόπους με τους οποίους μπορούν να απευθυνθούν σε διαφορετικές ομάδες κοινού και αναπτύσσουν μία ποικιλία δράσεων. Στην Ελλάδα η εκπαιδευτική δράση των μουσείων ήταν και εξακολουθεί να είναι σε μεγάλο βαθμό προσανατολισμένη στο μαθητικό κοινό, αν και τα τελευταία χρόνια αναπτύσσονται και πρωτοβουλίες για τη διεύρυνση των μουσειοπαιδαγωγικών δραστηριοτήτων πέρα από τις σχολικές ομάδες¹¹⁰.

Σε ό,τι αφορά τα άτομα με αναπηρία, τις τελευταίες δεκαετίες και στη χώρα μας έχουν σημειωθεί αξιόλογες πρωτοβουλίες για τη βελτίωση της πρόσβασης των ατόμων αυτών στα μουσεία. Ωστόσο, όπως αναφέρει η Νάκου¹¹¹, υπάρχουν πολλές διαφορές ως προς τον τύπο και τη συστηματικότητα σχετικών παροχών, διευκολύνσεων και πρωτοβουλιών. Μία από τις βασικές πρωτοβουλίες των μουσείων και της χώρας μας προς την κατεύθυνση της διευκόλυνσης της πρόσβασης των

¹⁰⁸Νάκου, 2001: 108.- Νάκου, 2002: 127.

¹⁰⁹ Όπως αναφέρει η Νικονάνου (2005: 20), η παραδοχή ότι οι επισκέπτες των μουσείων δεν είναι ένα ακαθόριστο «ευρύ» κοινό, συνιστά και διαμορφώνει ταυτόχρονα έναν από τους βασικούς ερευνητικούς τομείς της Μουσειοπαιδαγωγικής.

¹¹⁰Νικονάνου, 2005: 188-190.

¹¹¹ Νάκου, 2010: 329.

παιδιών με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες είναι τα εκπαιδευτικά προγράμματα, τα οποία προσαρμόζονται συνήθως ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της ομάδας.

Η παρούσα εργασία δεν επικεντρώνεται στους τρόπους και τις προϋποθέσεις σχεδιασμού, διαφοροποίησης και εφαρμογής εκπαιδευτικών προγραμμάτων για παιδιά με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες - κάτι που αναμφισβήτητα αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο έρευνας και μελέτης, αλλά στην παιδευτική αξιοποίηση του μουσείου για μαθητές με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες από την πλευρά των εκπαιδευτικών μέσα στο σχολείο. Παρουσιάζονται ζητήματα που συνδέονται με χαρακτηριστικά της μάθησης μέσα στον χώρο των μουσείων και τον ρόλο των εκπαιδευτικών στη σχέση μουσείου και μαθητών και δίνονται ορισμένα παραδείγματα για το πώς επισκέψεις σε μουσεία με μαθητές ειδικών σχολείων αποτέλεσαν το πλαίσιο για την ανάπτυξη ποικίλων δραστηριοτήτων με στόχο τον εμπλουτισμό της καθημερινής διδασκαλίας, τη σύνδεση της επίσκεψης στο μουσείο με την καθημερινότητα του σχολείου, την καλύτερη προετοιμασία των παιδιών και την απόκτηση μιας κοινωνικής και μαθησιακής εμπειρίας με νόημα για τους μαθητές.

Ο εκπαιδευτικός ρόλος του μουσείου, η ιδιαίτερη ποιότητα της μάθησης μέσα στον χώρο του μουσείου και η φύση της μουσειακής εμπειρίας έχουν αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερευνών και μελετών¹¹². Η μάθηση στον χώρο των μουσείων είναι πολυδιάστατη και ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά που της προσδίδουν ιδιαίτερη παιδαγωγική δύναμη και αξία είναι ότι αυτή στηρίζεται στην εμπειρία. Μολονότι η μάθηση στον χώρο των μουσείων απορρέει από τις μουσειακές συλλογές, στην πραγματικότητα δεν περιορίζεται μόνο στα επιστημονικά πεδία στα οποία μπορεί να εμπίπτουν αυτές. Πράγματι, όπως επισημαίνει η Νάκου¹¹³, το μουσείο διαφοροποιείται από το σχολείο, καθώς *«διαμορφώνει ένα διαφορετικό πλέγμα αίσθησης, θέασης και βίωσης της πραγματικότητας»*, συμβάλλοντας στην πολύπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την ουσιαστική αξιοποίηση του πολιτισμού από όλους. Ανάλογα, και τα επιτυχημένα εκπαιδευτικά προγράμματα των μουσείων είναι αυτά που αναγνωρίζουν τις ανάγκες των ατόμων σύμφωνα με την ηλικία και τους διαφορετικούς τρόπους αντίληψης και αναπαράστασης του κόσμου, προσδίδουν αξία στο κάθε άτομο και εφαρμόζουν ποικίλες μεθόδους¹¹⁴, που

¹¹² Βλ. ενδεικτικά Νάκου, 2001.- Νικονάνου, 2010.

¹¹³ Νάκου, 2001: 195- 209.

¹¹⁴ Για τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται στο μουσείο, βλ. ενδεικτικά Νικονάνου, 2010: 97-118.

ενισχύουν τη βιωματική μάθηση και την απόκτηση εμπειριών.

Σημαντικός παράγοντας του εκπαιδευτικού χαρακτήρα των μουσείων είναι, μεταξύ άλλων, τα αντικείμενα, η σημασία των οποίων έχει επισημανθεί από πολύ νωρίς στη μαθησιακή διαδικασία. Τα αντικείμενα έχουν το πλεονέκτημα να λειτουργούν εποπτικά, να γοητεύουν, να προσελκύουν το ενδιαφέρον και την περιέργεια όλων των ανθρώπων και να ενισχύουν τη βιωματική προσέγγιση της πραγματικότητας, καθώς αποτελούν τις «*ορατές και απτές πλευρές της*»¹¹⁵. Τα χαρακτηριστικά και οι «*εκπαιδευτικές ποιότητες*» των αντικειμένων, όπως η αυθεντικότητα, η παραστατικότητα, το περιεχόμενο και η ευρύτητά τους, παρέχουν δυνατότητες για την απόκτηση εμπειριών και την εξάσκηση ποικίλων δεξιοτήτων, εξυπηρετώντας πολλούς και διαφορετικούς στόχους, αλλά και διαφορετικά επίπεδα και περιεχόμενα μάθησης¹¹⁶.

Επιπλέον, το μουσείο μπορεί να έχει σημαντικό ρόλο στην προώθηση της κοινωνικής ένταξης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Πέρα από το γεγονός ότι η ισότιμη συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή είναι δικαίωμα όλων, σχετικές μελέτες στον χώρο των μουσείων έχουν αναδείξει πολλούς τρόπους με τους οποίους μπορούν να συμβάλουν αυτά στην καταπολέμηση της κοινωνικής ανισότητας και στην ενίσχυση της κοινωνικής ένταξης και μάλιστα σε διαφορετικά επίπεδα - σε επίπεδο ατόμου, κοινότητας και κοινωνίας. Το μουσείο, με την ιδιαίτερη παιδαγωγική του ποιότητα, μπορεί να αποτελέσει ένα γόνιμο περιβάλλον μάθησης, απόκτησης εμπειριών και κοινωνικής ένταξης των μαθητών με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες¹¹⁷. Σε κάθε περίπτωση, η διεύρυνση των κοινωνικών εμπειριών των μαθητών με αναπηρία είναι ζητούμενο για την ποιότητα της εκπαίδευσής τους.

5.3 Επισκέψεις μαθητών σε μουσεία και καθημερινή σχολική πράξη

Το είδος του μουσείου, οι διαφορετικές συλλογές, οι δυνατότητες των μουσειακών χώρων και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα¹¹⁸ που επρόκειτο να παρακολουθήσουν οι μαθητές, έδωσαν το γενικότερο πλαίσιο για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ποικίλων δραστηριοτήτων μέσα στην τάξη, πριν και μετά από κάθε

¹¹⁵ Νάκου, 2001: 64.

¹¹⁶ Νικονάνου, 2002: 89-93.

¹¹⁷ Ιωαννίδη, 2005: 43-54.

¹¹⁸ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις δεν επιλέχθηκε κάποιο οργανωμένο εκπαιδευτικό πρόγραμμα ή ξενάγηση από το μουσείο, είτε γιατί δεν υπήρχε αυτή η δυνατότητα είτε γιατί ο εκπαιδευτικός σχεδίασε την επίσκεψη με τρόπο που κρίθηκε ότι θα ανταποκρινόταν καλύτερα στα χαρακτηριστικά των μαθητών.

επίσκεψη, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά των μαθητών και τους επιδιωκόμενους στόχους σε ομαδικό και ατομικό επίπεδο. Σημαντικοί παράγοντες, εκτός από τα χαρακτηριστικά, τα ενδιαφέροντα, τις δυνατότητες, τις ανάγκες των παιδιών και τους επιδιωκόμενους στόχους, ήταν ο διαθέσιμος χρόνος, η χρονική απόσταση ανάμεσα στις επισκέψεις στο μουσείο και το διαθέσιμο εκπαιδευτικό και εποπτικό υλικό. Στη συνέχεια δίνονται ενδεικτικά παραδείγματα δραστηριοτήτων.

5.4 Δραστηριότητες πριν την επίσκεψη

Γενικότερος σκοπός της προετοιμασίας των παιδιών πριν από τις επισκέψεις στα μουσεία ήταν να γνωρίσουν με απλό τρόπο βασικές λειτουργίες του μουσείου, όπως η συλλογή διαφορετικών αντικειμένων και η προστασία τους και να έρθουν σε επαφή με πτυχές του υλικού πολιτισμού και διαφορετικές τέχνες (π.χ. γλυπτική). Οι αναφορές στην προστασία των αντικειμένων οδήγησαν και στη διατύπωση ορισμένων κανόνων συμπεριφοράς, κυρίως σε ό,τι αφορά το άγγιγμα των αντικειμένων και την κίνηση στον χώρο. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν ποικίλες δραστηριότητες μέσα στον χώρο της τάξης. Για παράδειγμα, κατά την προετοιμασία για τα αρχαιολογικά μουσεία οργανώθηκαν δραστηριότητες θεατρικού παιχνιδιού με διάφορες αφορμές και διαφορετικά υλικά, όπως το παραμύθι του Ευγένιου Τριβιζά «*Ο μικρός Ερμής*». Έτσι, δόθηκε η ευκαιρία να γνωρίσουμε τα αγάλματα και τα παιδιά μπόρεσαν να εκτελέσουν διάφορες κινήσεις, να εκφραστούν, να επικοινωνήσουν, να μιμηθούν ενέργειες, να διασκεδάσουν.

Η χρήση αντικειμένων αποτέλεσε σημαντικό κομμάτι της προετοιμασίας, που συνέβαλε στη γνωριμία με διαφορετικά αντικείμενα και στην επίτευξη διαφορετικών στόχων. Ένα αντίγραφο προτομής αγάλματος δίνει τη δυνατότητα στα παιδιά να αναπτύξουν δεξιότητες παρατήρησης, να δείξουν και να ονομάσουν μέρη του προσώπου, να την αγγίξουν, να νιώσουν το υλικό και το βάρος της κ.ά. Το τραγούδι «*Μες το μουσείο*»¹¹⁹ αποτέλεσε μέρος της προετοιμασίας για όλες τις επισκέψεις και την αφορμή για ανάλογες δραστηριότητες.

Έντυπο υλικό, όπως κάρτες, αφίσες, παιχνίδια μνήμης, χρησιμοποιήθηκε είτε αυτούσιο είτε τροποποιημένο για ποικίλες δραστηριότητες και με διαφορετικούς στόχους, όπως η εξάσκηση της παρατηρητικότητας και της μνήμης, η σύγκριση, η μέτρηση, η καλλιέργεια δεξιοτήτων προφορικού λόγου και επικοινωνίας. Για

¹¹⁹ Στίχοι Μαριανίνα Κριεζή, μουσική Νίκος Κυπουργός στο cd «Εδώ Λιλιπούπολη».

παράδειγμα οι κάρτες και οι αφίσες με αγάλματα ανθρωπίνων μορφών αλλά και ζώων, χρησιμοποιήθηκαν για την παρατήρηση του προσώπου, του σώματος, της ενδυμασίας, την αναγνώριση διαφορετικών ζώων, τη σύγκριση μεταξύ αγαλμάτων, μεγεθών κ.ά. Όλες οι επισκέψεις στα μουσεία δίνουν την ευκαιρία για δημιουργικές δραστηριότητες με ανάλογο περιεχόμενο. Τα παιδιά ζωγράφισαν με διαφορετικά υλικά, ομαδικά και ατομικά, κατασκεύασαν και έπαιζαν με αυτοσχέδια μουσικά όργανα, δούλεψαν με πλαστελίνη, με πηλό, έφτιαξαν κολάζ κ.ά.

5.5 Δραστηριότητες κατά την επίσκεψη στο μουσείο

Το 2ο στάδιο περιλαμβάνει το κύριο μέρος του εκπαιδευτικού προγράμματος, την επίσκεψη στο μουσείο. Οργανώθηκαν συνολικά οκτώ δραστηριότητες (μία άσκηση συμπεριφοράς και επτά δραστηριότητες της θεματικής του προγράμματος, που χρονικά διαρκούν περίπου μιάμιση ώρα, το όριο αντοχής των παιδιών. Αφού προηγηθεί υποδοχή των παιδιών στην είσοδο του μουσείου, προετοιμάζεται η πρώτη δραστηριότητα με στόχο:

- να ασκηθούν στον τρόπο συμπεριφοράς μέσα στο μουσείο,
- να προσαρμοστούν και να οικειοποιηθούν τον χώρο,
- να προετοιμαστούν ψυχολογικά και να χαλαρώσουν.

Οι δραστηριότητες αυτού του 2ου σταδίου θα παρουσιαστούν αναλυτικά παρακάτω.

5.6 Δραστηριότητες μετά την επίσκεψη

Μετά από κάθε επίσκεψη σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν δραστηριότητες σχετικές με το περιεχόμενό της. Για παράδειγμα, η εκτύπωση φωτογραφιών από το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που παρακολούθησαν, έδωσε την ευκαιρία στα παιδιά να ξαναδούν στιγμιότυπα του προγράμματος και του χώρου, να δουν τους εαυτούς τους και τους συμμαθητές τους σε δράση, να απαντήσουν σε απλές ερωτήσεις και να καλλιεργήσουν δεξιότητες επικοινωνίας και προφορικού λόγου. Σχεδιάστηκαν φύλλα εργασίας ανάλογα με τα εκθέματα και το περιεχόμενο της επίσκεψης και με διαφορετικούς στόχους όπως ο προσανατολισμός, η παρατήρηση, η διάκριση χρωμάτων, η ομαδοποίηση κ.ά. Επίσης να επαναλάβουν με δική τους πρωτοβουλία, δραστηριότητες που είχαν υλοποιήσει στο μουσείο. Όπως και πριν από τις επισκέψεις στο μουσείο, έτσι και μετά από αυτές υλοποιήθηκαν ποικίλες δημιουργικές δραστηριότητες.

5.7 Μεθοδολογία του προγράμματος

Η σχεδίαση των μεθοδολογικών εργαλείων στηρίχθηκε στην αποδοχή της κεντρικής οργάνωσης των δραστηριοτήτων ως της πλέον κατάλληλης για ένα περιβάλλον άτυπης εκπαίδευσης, αποτελεσματικής για το κοινό στο οποίο απευθύνεται και τους στόχους που έχουν τεθεί.

Θεωρώντας το παιχνίδι ως μία κατεξοχήν μαθητοκεντρική μέθοδο και ένα εργαλείο που ενεργοποιεί το ενδιαφέρον του παιδιού, εξασφαλίζει τη συμμετοχή του στις δραστηριότητες και ενισχύει την ανάπτυξη πολλαπλών ικανοτήτων, η σχεδίαση του προγράμματος βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε ανάλογες δραστηριότητες. Θα παρουσιαστούν οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν ανά στάδιο, καθώς υπάρχει διαφοροποίηση ανάλογα και με την επιμέρους στοχοθεσία.

Στο 1ο στάδιο της Προετοιμασίας στην τάξη, επειδή κύριος στόχος ήταν η ανίχνευση των διαθέσεων των παιδιών, χρησιμοποιήθηκε κυρίως η μέθοδος του διαλόγου, αφού με τη συζήτηση ευνοείται η έκφραση πολλών απόψεων και αντιλήψεων. Επίσης, με την προβολή διαφανειών και τη χρήση εποπτικού υλικού δημιουργήθηκαν ερεθίσματα και αφορμές για συζήτηση.

Στο 2ο στάδιο, κατά την εφαρμογή του προγράμματος στο μουσείο, κύριο εργαλείο αποτέλεσε το παιχνίδι. Η παντομίμα (θεατρικό παιχνίδι) είχε θέμα μία παραλλαγή της αρχαίας «ακινήτινδας» (αγαλματάκια). Έτσι είναι πολλαπλά τα οφέλη: γνώρισαν ένα αρχαίο παιχνίδι (με τον ίδιο τρόπο παίζεται και σήμερα), έχοντας την ευκαιρία να αυτοσχεδιάσουν και ταυτόχρονα ασκήθηκαν στους κανόνες συμπεριφοράς μέσα στο μουσείο χωρίς να αποκομίσουν την αίσθηση του καταναγκασμού.

Στις υπόλοιπες δραστηριότητες, αφού τα παιδιά εντάχθηκαν από την αρχή σε ομάδες με κοινά χαρακτηριστικά και στόχους, συμμετείχαν στο πρόγραμμα με όρους παιχνιδιών. Σε ορισμένες δραστηριότητες η εξερεύνηση ήταν κυρίαρχο στοιχείο (1η, 3η και 6η). Στην 3η δραστηριότητα ανακάλυψαν παιχνίδια ανάμεσα σε άλλα αντικείμενα με διαφορετική χρήση και στην 6η αναζήτησαν ονόματα σε επιγραφές. Επίσης, άλλες δραστηριότητες εμπειρείχαν τον πειραματισμό (2η και 6η) και τη δημιουργία, όπως στη 2^η, όπου τα παιδιά επιχείρησαν να κατασκευάσουν αρχαία αντικείμενα είτε δουλεύοντας τον πηλό είτε φτιάχνοντας τη δική τους «ίγγα», την οποία προσπάθησαν στη συνέχεια να παίξουν. Στην 6η δόθηκε η δυνατότητα στα παιδιά να γράψουν με γραφίδες και

να σβήσουν πάνω σε πλάκες με κερί, ώστε να διαπιστώσουν τις δυσκολίες και τις ιδιαιτερότητες των αρχαίων υλικών. Η 5η δραστηριότητα περιείχε το στοιχείο του αυτοσχεδιασμού.

Η 4η δραστηριότητα περιλαμβάνει αποκλειστικά το παιχνίδι «αστραγαλίζειν», με το οποίο μαθαίνουν να παίζουν τους αστραγάλους, και η τελευταία, όπου τα παιδιά παίζουν με σύγχρονα ομοιώματα και αγγίζουν αρχαία αντικείμενα, ώστε να ικανοποιηθεί η φυσική τους περιέργεια.

Στο 3ο στάδιο επιλέγεται ο διάλογος για την καταγραφή των εντυπώσεων και δύο παιχνίδια (παζλ) κειμένου και παιχνίδι με καρτέλες για την αξιολόγηση και ανατροφοδότηση του προγράμματος.

Τέλος, οι δραστηριότητες που προτείνονται στο τελευταίο στάδιο των προεκτάσεων, περιλαμβάνουν θεατρικό παιχνίδι και οργάνωση του «μουσείου της τάξης», δραστηριότητα συνεργασίας και δημιουργικότητας.

5.8 Οι δραστηριότητες στο μουσείο

Στη συγκεκριμένη διπλωματική εργασία θα αναλύσουμε και θα επιμείνουμε στο 2^ο στάδιο, που περιλαμβάνει το κύριο μέρος του μουσειοπαιδαγωγικού προγράμματος.

Δραστηριότητα 1η: Παντομίμα: «Αγάλματα κι επισκέπτες στο μουσείο. Ακινήτινδα»

Άσκηση συμπεριφοράς και χαλάρωσης: στο ισόγειο του μουσείου, στον πρώτο χώρο της έκθεσης, τα παιδιά έχουν τη δυνατότητα να παίξουν μία παραλλαγή της αρχαίας «ακινήτινδας». Δύο παιδιά, κρατώντας σφυρίχτρες, παριστάνουν τους φύλακες του μουσείου. Από τα υπόλοιπα, τα μισά παριστάνουν τα αγάλματα και τα άλλα μισά τους επισκέπτες. Τα αγάλματα μιμούνται στάσεις αγαμάτων που υπάρχουν στο μουσείο ή αγαμάτων που γνωρίζουν ή που φαντάζονται και προσπαθούν να παραμείνουν ακίνητα. Οι επισκέπτες κινούνται ανάμεσα στα αγάλματα με προσοχή και άλλοι προσπαθούν να τα αγγίσουν. Οι φύλακες ανεβαίνουν με τις σφυρίχτρες και με κινήσεις των χεριών προσπαθούν να επιβάλουν την τάξη. Με τον ήχο ενός οργάνου (ντέφι) τα αγάλματα «ξυπνούν» σιγά- σιγά και οι ρόλοι αντιστρέφονται. Οι φύλακες επιλέγουν κάποιο άγαλμα ή επισκέπτη και τού παραδίδουν τη σφυρίχτρα. Με αυτόν τον τρόπο ορίζουν νέους φύλακες και γίνονται και αυτοί επισκέπτες ή

αγάλματα. Η δραστηριότητα τελειώνει με τον ήχο του οργάνου.

Στον χώρο της εισόδου του μουσείου, εφόσον χωριστούν κατά βούληση σε ομάδες των 4 ή 5 παιδιών, γράφουν τα ονόματά τους σε χρωματιστά καρτελάκια (ίδιου χρώματος για τα μέλη μίας ομάδας) και αφού τα βάλουν μέσα σε ειδικές θήκες (όπως αυτές που φορούν στα συνέδρια οι συμμετέχοντες), τα προσαρμόζουν στα ρούχα τους. Με αυτόν τον τρόπο αποκτούν οι ομάδες ένα στοιχείο ταυτότητας, είναι διακριτές και διευκολύνεται η παρατήρηση των συνεργασιών που αναπτύσσονται. Επίσης, η επικοινωνία με τον εμπνευστή είναι πιο εύκολη, καθώς μπορεί να απευθύνεται σε κάθε παιδί με το όνομά του.

Στη συνέχεια, γίνεται γενική αναφορά στον ρόλο των παιχνιδιών στη ζωή των παιδιών στην αρχαιότητα και καλούνται οι ομάδες να παρατηρήσουν τα αντικείμενα στις προθήκες. Μοιράζονται σημειωματάρια και μολύβια που τα κρατάει ο «εκπρόσωπος» της ομάδας, ο οποίος επιλέγεται από τα μέλη.

Δραστηριότητα 2η: «Κατασκευάζω αρχαία παιχνίδια»

Με πηλό που στεγνώνει και γίνεται στερεός (καλλιτεχνικός πηλός), κατασκευάζουν ομοιώματα παιχνιδιών. Αφού δημιουργήσουν μιμούμενοι ή με τη φαντασία τους παιχνίδια από πηλό, τούς δίνουμε ομοιώματα αρχαίων καλουπιών (μήτρες) από πήλινα ειδώλια και μία κουδουνίστρα-''σειστόρ'', καθώς και σύγχρονες μήτρες από πλαστικό, για να αντιληφθούν τον τρόπο κατασκευής των πιο «έντεχνων» παιχνιδιών.

Κάθε ομάδα συγκεντρώνει τα αντικείμενα που έφτιαξε σε ένα χαρτόκουτο, ώστε να έχει την ευθύνη γι' αυτά και αργότερα να τα εκθέσει σε μία γωνιά στην τάξη, δημιουργώντας «το μουσείο της τάξης μου» (δραστηριότητα του 3ου σταδίου).

Δραστηριότητα 3η: «Ανακαλύπτω αρχαία παιχνίδια»

Στις προθήκες της διπλανής αίθουσας, που είναι αφιερωμένη στα ταφικά έθιμα, αναζητούν αντικείμενα που μπορεί να ήταν παιχνίδια. Ανακαλύπτουν μία διαφορετική χρήση των παιχνιδιών (κτερίσματα), που συσχετίζεται με τις αντιλήψεις για τον θάνατο. Τα καταγράφουν κατά ομάδες και τα παρουσιάζουν στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 4η: «Ας παίξουμε αστραγάλους-Αστραγαλίζειν»

Μοιράζονται στις ομάδες σύγχρονοι αστράγαλοι (κότσια) και επιχειρούν να παίξουν σύμφωνα με τους αρχαίους, αλλά και τους νεότερους κανόνες παιξίματος.

Δραστηριότητα 5η: «Επιτραπέζιο παιχνίδι: αρχαίο φιδάκι;»

Διανέμεται σε κάθε ομάδα ένα σχέδιο του επιτραπέζιου παιχνιδιού, που εκτίθεται έξω από την προθήκη (λίθινος άβακας παιχνιδιού) και κατά ομάδες προσπαθούν να προτείνουν τρόπους παιξίματος και να τού δώσουν ένα όνομα. Παρουσιάζουν τα αποτελέσματα στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 6η: «Αναζητώ και γράφω αρχαία ονόματα»

Σκοπός είναι να αποκτήσουν βασικές γνώσεις σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών στην αρχαιότητα, την αρχαία ελληνική γλώσσα και τα μέσα γραφής.

Αναζητούν κατά ομάδες και καταγράφουν ονόματα παιδιών και ενηλίκων, όπου υπάρχουν ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες. Τα ονόματα αυτά θα τα χαράξουν με ομοιώματα γραφίδων πάνω σε ξύλινες πλάκες αλειμμένες με κερί. Παρουσιάζουν τα αποτελέσματα στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 7η: «Ένας έφηβος από τη Μεσσήνη που τον έλεγαν...»

Μπροστά στην προθήκη υπάρχει ένας μαρμάρινος κορμός νέου, που ανήκε σε άγαλμα ιματιοφόρου (εικ. 14).

Προτείνουν ένα όνομα από αυτά που κατέγραψαν. Μαθαίνουν για τους αρχαίους μύθους και για το πόσο σημαντικοί ήταν στην εκπαίδευση των νέων. Στη συνέχεια ακούν ένα παραμύθι, που άκουγαν και διδάσκονταν πολύ συχνά τα παιδιά στην αρχαία πόλη της Μεσσήνης (οι άθλοι του Ηρακλή). Με αφορμή αυτό καλούνται τα παιδιά να γράψουν στο σπίτι το δικό τους παραμύθι, χρησιμοποιώντας λέξεις στοιχεία για την καθημερινή ζωή που έμαθαν και το παρουσιάζουν στην τάξη (δραστηριότητα 3ου σταδίου).

Δραστηριότητα 8η: «Αποχαιρετώ το μουσείο»

Στην τελευταία δραστηριότητα τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να αγγίξουν αυθεντικά τμήματα από αρχαία αγγεία (αρχαία όστρακα), καθώς και ομοιώματα αρχαίων παιχνιδιών και αγγείων. Μέσω του «δέους» που μπορεί να

προκαλέσει η επαφή με αυθεντικά αρχαία αντικείμενα, επιδιώκεται η απομυθοποίηση του απρόσιτου-φυλαγμένου στην προθήκη ή στα έγκατα του μουσείου αντικειμένου, αλλά και η απόκτηση σεβασμού και αντίληψης της μοναδικότητάς του. Η δοκιμή παιξίματος των γνήσιων αντιγράφων παιχνιδιών στοχεύει στην κατανόηση της ιδιαιτερότητάς τους και στην αποκόμιση θετικής διάθεσης, πριν την αποχώρηση από το μουσείο.

Αξιολογώντας τις επισκέψεις στο μουσείο της Αρχαίας Μεσσήνης αλλά και τις σχετικές δραστηριότητες στην τάξη ως αναπόσπαστο μέρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας, μπορούμε να πούμε πως οι μαθητές είχαν εποικοδομητικές μαθησιακές και κοινωνικές εμπειρίες. Όπως προαναφέρθηκε, σε ό,τι αφορά τις ίδιες τις επισκέψεις στο μουσείο, οι μαθητές συμμετείχαν κατά τη διάρκειά τους σε οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα ή ακολούθησαν μαζί με τους εκπαιδευτικούς τη δική τους διαδρομή στο μουσείο, με άξονα επιλεγμένα εκθέματα. Προσέγγισαν με τρόπο βιωματικό εκθέματα με τα οποία είχαν δουλέψει στην τάξη ή άλλα που συμπεριλαμβάνονταν στα εκπαιδευτικά προγράμματα και βίωσαν ικανοποίηση και χαρά από τη συμμετοχή τους σε δημιουργικές δραστηριότητες και από τα έργα που κατασκεύασαν τα ίδια (π.χ. μουσικά όργανα). Γνώρισαν διαφορετικούς χώρους, κινήθηκαν ανάμεσα σε άλλους επισκέπτες και παιδιά, συνεργάστηκαν με ενήλικες που δεν γνώριζαν, αλλά συμμετείχαν και μεταξύ τους σε διάλογο, απαντώντας σε ερωτήσεις και τήρησαν τους σχετικούς κανόνες συμπεριφοράς. Με τις διαφορετικές δραστηριότητες τόσο στον χώρο των μουσείων όσο και στον χώρο της τάξης είχαν τη δυνατότητα να εκφραστούν, να επικοινωνήσουν, να συμμετάσχουν, να διασκεδάσουν, να καλλιεργήσουν ποικίλες δεξιότητες σε διαφορετικά πλαίσια και να ενισχύσουν την αυτοπεποίθησή τους.

5.9 Παρουσίαση μιας διδακτικής επίσκεψης στον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας Μεσσήνης. Μία πρόταση εκπαιδευτικού προγράμματος

Ο τίτλος της ενότητας που θα παρουσιάσουμε είναι «Μεθοδολογία και δραστηριότητες στον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας Μεσσήνης». Καλύπτει χρονικά ένα δεκάωρο και διαρκεί 5 ώρες την πρώτη μέρα (από τις 8:00 π.μ. έως τις 1:00 μ.μ., περιλαμβάνοντας και διάλειμμα μίας ώρας για μεσημεριανό φαγητό), και 5 ώρες τη δεύτερη μέρα (από τις 9 π.μ. ως τις 1:00 μ.μ.). Την πρώτη μέρα οι εργασίες ξεκινούν στις σχολικές αίθουσες, ενώ τη δεύτερη μέρα γίνεται επιτόπιο μάθημα στον

αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Μεσσήνης, η δε τελευταία ώρα ξανά στις αίθουσες διδασκαλίας.

Σκοπός της ενότητας είναι η προετοιμασία των μαθητών για την επίσκεψη στο ίδιο το αρχαιολογικό πεδίο, η οποία θα πραγματοποιηθεί μέσα από βιωματικές-συμμετοχικές δραστηριότητες.

Οι στόχοι διακρίνονται σε γνωστικούς, δεξιοτήτων και στάσεων. Οι γνωστικοί στόχοι που θέτουμε, είναι να αναγνωρίζουν οι μαθητές τα οικοδομήματα της Αρχαίας Μεσσήνης, να μπορούν να τα περιγράφουν και να ορίζουν τις λειτουργίες που επιτελούνταν σε καθένα από αυτά. Οι στόχοι των δεξιοτήτων είναι να μπορούν να σχεδιάζουν και να δοκιμάζουν καινοτόμες συμμετοχικές δραστηριότητες, τις οποίες θα εφαρμόσουν αργότερα με τους συμμαθητές τους. Στόχος είναι επίσης να χρησιμοποιηθούν διαφορετικές εκπαιδευτικές τεχνικές και ανάλογα να τις αποδεχτούν ή όχι.

Έτσι διαμορφώνονται και οι στόχοι των στάσεων, όπως να αποδεχτούν τον συγκεκριμένο πολιτισμικό χώρο της περιοχής τους ως πεδίο παιδαγωγικών δραστηριοτήτων. Επίσης στόχος δεξιοτήτων είναι να ενθαρρυνθούν οι μαθητές στην εφαρμογή των καινοτόμων παιδαγωγικών στρατηγικών και να παρακινηθούν να τις χρησιμοποιούν και σε άλλα γνωστικά πεδία.

Παρακάτω ακολουθεί αναλυτική παρουσίαση των θεμάτων που πραγματεύεται αυτή η ενότητα, για να μπορέσει να υπάρξει μία σφαιρική εικόνα της. Θα επιμείνουμε περισσότερο σε όσα από τα θέματα απαιτούν συμμετοχική τεχνική.

1^η ημέρα

A' μέρος

Αλληλογνωριμία των συμμετεχόντων μαθητών (συμμετοχική τεχνική).

Τεχνική: Συζήτηση, ερωτήσεις-απαντήσεις.

Εκτιμώμενος χρόνος: 20'

Μέσα διδασκαλίας: πίνακας, χαρτί Α4.

Δίνονται 5' περίπου λεπτά σε κάθε μαθητή να συζητήσει με το/τη διπλανό του/της πάνω σε συγκεκριμένους άξονες θεμάτων, οι οποίοι γράφονται στον πίνακα (ονοματεπώνυμο, σχολείο, ενδιαφέροντα που έχει, προσδοκίες από την παρακολούθηση του προγράμματος, τυχόν παρακολουθήσεις άλλων προγραμμάτων

και εντυπώσεις που έχει αποκομίσει), και να καταγράψει τα βασικά σημεία της συζήτησης. Στη συνέχεια παρουσιάζει ο καθένας τον/την άλλο/η, για να γνωριστούν οι εκπαιδευόμενοι και να αρχίσει να αναπτύσσεται η συνεργασία μεταξύ τους. Παράλληλα βλέπουν ότι σε αυτού του είδους τα προγράμματα ο εκπαιδευόμενος βρίσκεται στο επίκεντρο και ο εκπαιδευτής απλά συντονίζει.

Εναλλακτικά, ο εκπαιδευτικός μπορεί να μοιράσει μία σελίδα με τους βασικούς άξονες των θεμάτων της συζήτησης και καθένας από τους μαθητές να αναζητήσει στην ολομέλεια κάποιον άλλο, να συζητήσουν και στη συνέχεια να αλληλοπαρουσιαστούν.

Τα καθίσματα στην αίθουσα θα έχουν διάταξη ανοιχτού κύκλου. Θέλουμε να υπάρχει συνεχής οπτική επαφή ανάμεσα στους μαθητές, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να βλέπονται μεταξύ τους σε όλη τη διάρκεια της δραστηριότητας. Θεωρούμε ότι είναι πολύ σημαντικό, γιατί στην πρώτη αλληλογνωριμία της ομάδας χρειάζεται να λειτουργούν όσο το δυνατόν περισσότερες αισθήσεις για την αποτύπωση των αρχικών εντυπώσεων σχετικά με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας.

Όσον αφορά τη δεύτερη περίπτωση που αναφέρθηκε, και πάλι ο σχηματισμός διάταξης ανοιχτού κύκλου βοηθά να περιφέρεται κάποιος με άνεση στην αίθουσα και να συνομιλεί με τον συμμαθητή του χωρίς να παρενοχλούνται οι υπόλοιποι.

Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει πρώτα από όλα να λειτουργήσει ως εμπνευστής της ομάδας. Είναι πολύ λογικό ένα μέρος των μαθητών να μην έχει ζήσει μία παρόμοια εμπειρία. Είναι φυσιολογικό να υπάρχουν δισταγμοί και αμφιβολίες για τη συμμετοχή σε μια διαδικασία, κατά την οποία ο καθένας εκτίθεται στους άλλους. Ο εκπαιδευτής, λοιπόν, θα πρέπει αρχικά να μειώσει στο ελάχιστο την αρνητική διάθεση, ενδυναμώνοντας μόνο τις θετικές διαθέσεις και δημιουργώντας παράλληλα ένα κλίμα αμοιβαίου σεβασμού και εμπιστοσύνης στην ομάδα¹²⁰.

Οι προσδοκίες των συμμετεχόντων μαθητών-διαμόρφωση συμβολαίου.

Τεχνική: Καταιγισμός ιδεών

Εκτιμώμενος χρόνος: 20΄

Μέσα διδασκαλίας: χαρτοπίνακας

Απόψεις των μαθητών. Παρουσίαση των εκπαιδευτικών προσδοκιών που έχουν από την παρακολούθηση του προγράμματος. Σε σύντομο χρονικό διάστημα οι εκπαιδευόμενοι γράφουν τις απόψεις τους, όπως ακριβώς τους έρχονται ως πρώτη

¹²⁰ Jarvis, 2004: 135-250.

σκέψη. Θέλουμε να έχουμε όσα πιστεύουν πραγματικά και προτού αρχίζουν να επηρεάζονται από την πορεία του προγράμματος. Καταγραφή στον χαρτοπίνακα των βασικότερων απόψεων, των οποίων θα ακολουθήσει σύγκριση μετά τη λήξη της παρακολούθησης του προγράμματος. Ο εκπαιδευτής προσέχει να μην καταστραφεί αυτό το φύλλο χαρτιού. Ακολουθεί η διαμόρφωση του «συμβολαίου» μεταξύ των εκπαιδευτών και των εκπαιδευομένων με συζήτηση. Οι εκπαιδευτές, γνωρίζοντας και από πριν το προφίλ των εκπαιδευόμενων μέσα από τα αποτελέσματα της διερεύνησης των επιμορφωτικών τους αναγκών, και σε συνδυασμό με τις απόψεις όπως αυτές εκφράστηκαν στην προηγούμενη δραστηριότητα, συνδιαμορφώνουν με τους εκπαιδευόμενους ένα πλαίσιο λειτουργίας του προγράμματος. Αυτό αποτελεί ένα σταθερό σημείο αναφοράς¹²¹.

Γνωριμία με τον χώρο της Αρχαίας Μεσσήνης

Τεχνική: Εμπλουτισμένη εισήγηση.

Εκτιμώμενος χρόνος: 30΄

Μέσα διδασκαλίας: προβολέας διαφανειών εικόνων (slides) ή προβολέας διαφανειών (overhead) ή προβολέας συνδεδεμένος με Η/Υ. Επίσης έντυπα, τα οποία θα μοιράζονται στη διάρκεια της εισήγησης στους μαθητές.

Ο σκοπός της εισήγησης είναι να γνωρίσουν οι εκπαιδευόμενοι τα κτήρια του συγκεκριμένου αρχαιολογικού χώρου, να τα περιγράψουν και να τα συσχετίζουν με τις λειτουργίες που επιτελούνταν σε καθένα από αυτά.

Για να αποκτήσουν οι μαθητές εποπτεία του χώρου, μπορούν να δουλεύουν κατά τη διάρκεια της εισήγησης, κολλώντας στο γενικό τοπογραφικό σχέδιο καθένα από τα οικοδομήματα που θα τους δίνει σε φωτοτυπία ο εκπαιδευτής. Παράλληλα θα παίρνουν γραπτό κείμενο με τα λειτουργικά χαρακτηριστικά καθενός οικοδομήματος, καθώς θα προχωρά η εισήγηση.

Παρουσίαση εκπαιδευτικής ταινίας

Τεχνική: Παρουσίαση DVD

Εκτιμώμενος χρόνος: 30΄

Μέσα διδασκαλίας: DVD player, TV

Αυτή η ταινία παρουσιάζει μία σύντομη συνέντευξη με τον αρχαιολόγο-ανασκαφέα του χώρου, ενώ παρεμβάλλονται και δράματα, που έχουν κατά καιρούς συμβεί σε διάφορα οικοδομήματα του αρχαιολογικού χώρου. Αυτά βοηθούν για την

¹²¹ Περισσότερα για τη σύναψη του «συμβολαίου» βλ. Κόκκος & Λιοναράκης, 1998: 170-175.

οπτική αναπαράσταση όσων φαντάζονταν οι μαθητές, καθώς άκουγαν την εισήγηση που προηγήθηκε.

Β' μέρος

Χωρισμός σε τέσσερις ομάδες

Η εργασία των ομάδων θα ξεκινήσει από τους χώρους του Σχολείου, όπου και θα προετοιμαστούν οι εκπαιδευόμενοι για να υλοποιήσουν τη βιωματική τους επίσκεψη την επόμενη μέρα στον αρχαιολογικό χώρο. Ο χρόνος υλοποίησης αυτών των συμμετοχικών δραστηριοτήτων είναι μέχρι το μεσημέρι της πρώτης μέρας με μία ώρα διακοπή για γεύμα. Οι τίτλοι των θεματικών που θα ασχοληθούν οι τέσσερις ομάδες είναι:

Πρώτη ομάδα: Η ασφάλεια της πόλης.

Δεύτερη ομάδα: Η πολιτική ζωή στην πόλη.

Τρίτη ομάδα: Καλλιτεχνική έκφραση, εμπνευσμένη από τα ευρήματα του χώρου.

Τέταρτη ομάδα: Προσέγγιση του έργου του σύγχρονου αρχαιολόγου μέσα από τις ανασκαφές των τελευταίων χρόνων.

Θα ασχοληθούμε με το έργο των δύο πρώτων ομάδων και θα παρουσιάσουμε δύο συμμετοχικές τεχνικές, που για την υλοποίησή τους θα χρησιμοποιήσουμε το θεατρικό παιχνίδι-επίδειξη και το παιχνίδι ρόλων.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι να δώσει οδηγίες, προφορικές και γραπτές στις δύο ομάδες, να τούς διευκρινίσει ότι πρέπει να υπάρχουν αποσαφηνισμένοι ρόλοι μεταξύ τους, να τούς ορίσει τη χρονική διάρκεια (μέχρι το τέλος της πρώτης μέρας της συνάντησης), ώστε την επόμενη μέρα να είναι έτοιμοι να το παρουσιάσουν στις υπόλοιπες ομάδες στον αρχαιολογικό χώρο¹²². Επίσης θα πρέπει να τούς επιστήσει την προσοχή ότι η υλοποίηση αποτελεί την ουσία του προγράμματος και βασικό της ζητούμενο. Σε αυτήν άλλωστε στοχεύουν όλες οι άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις ή πρακτικές διαδικασίες. Ο εκπαιδευτικός και στις δύο συμμετοχικές τεχνικές αναφέρει ότι ο λόγος για τον οποίο θα πραγματοποιηθεί η άσκηση είναι για να γνωρίσουν οι μαθητές βιωματικά αυτή την τεχνική και να μπορούν αργότερα να την εφαρμόσουν με τους συμμαθητές τους. Γι' αυτό και στο τέλος της εφαρμογής τους θα ζητήσει από τους συμμετέχοντες (και από όσους έπαιξαν αλλά και από όσους ήταν παρατηρητές) να σχολιάσουν και να κάνουν τις παρατηρήσεις τους¹²³.

¹²² Για τα χαρακτηριστικά μιας πετυχημένης ομάδας βλ. Βαϊκούση κ.ά., 2008: 77.

¹²³ Βλ. Βαϊκούση κ.ά., 2008: 109.

Η πρώτη ομάδα θα ασχοληθεί με την τεχνική θεατρικό παιχνίδι-επίδειξη. Το αντικείμενο που πρέπει να δουλέψει είναι η ασφάλεια των τειχών της πόλης. Η Αρχαία Μεσσήνη περικλειόταν από τείχος μήκους 9,5 χιλιόμετρα, το οποίο διακοπτόταν από τρεις πύλες-εισόδους στην πόλη. Η μία από αυτές, η πιο καλά σωζόμενη σήμερα, βρίσκεται στην έξοδο της πόλης προς το νομό Αρκαδίας, γι' αυτό και ονομάζεται Αρκαδική Πύλη. Έχει στρογγυλό σχήμα με δύο ανοίγματα, για διπλό έλεγχο των ξένων επισκεπτών από τους φρουρούς. Όταν περνούσαν τον πρώτο έλεγχο, εγκλωβίζονταν στην πύλη μέχρι να γίνει και ο δεύτερος έλεγχος.

Η ομάδα θα πρέπει να βρει τρόπους ώστε αυτό να το παρουσιάσει στους άλλους μαθητές. Ο εκπαιδευτής τους δίνει χρωματιστά πανιά του μέτρου και τους αναφέρει ότι με τη βοήθεια αυτών των πανιών θα πρέπει να αντικαταστήσουν τις χαμένες θύρες που ανοιγόκλειναν για τον έλεγχο των επισκεπτών. Η ομάδα θα πρέπει αρχικά να εκλέξει έναν αρχηγό. Αυτός θα κάνει την κατανομή των αρμοδιοτήτων και θα ορίσει τις εργασίες που πρέπει να γίνουν. Για παράδειγμα η ομάδα πρέπει να σκεφτεί μία στιχομυθία, που θα ειπωθεί μεταξύ των φρουρών και των επισκεπτών. Τι θα συμβεί αν επιθυμεί να εισέλθει κάποιος ανεπιθύμητος επισκέπτης; Ακόμη πρέπει να λυθούν και πρακτικά ζητήματα, όπως ποιοι θα αναπαραστήσουν τους φρουρούς, ποιοι θα είναι υπεύθυνοι να κρατούν τα πανιά, τί θα φορούν οι «φρουροί», ώστε να είναι πιστευτός ο ρόλος τους κ.ά. Αυτά τα ζητήματα μπορούν να λυθούν μόνο μέσα από τη συνεργασία της ομάδας.

Τα μέσα διδασκαλίας που θα χρησιμοποιήσει ο εκπαιδευτικός είναι ο πίνακας μαρκαδόρου, που ζωγραφίζει και αναλύει το σχήμα του χώρου που θα δουλέψουν οι εκπαιδευόμενοι. Αν έχει φωτογραφίες (κυρίως αεροφωτογραφίες του χώρου) θα ήταν πιο χρήσιμο να τις παρουσίαζε με Η/Υ και βιντεοπροβολέα. Επίσης τα πανιά που μοιράζει, αποτελούν μέσο διδασκαλίας γιατί με αυτά και με τις κινήσεις τους οι μαθητές θα κάνουν πιο ευανάγνωστα όσα θέλουν να αναπαραστήσουν.

Η αίθουσα θα έχει σχήμα διάταξης συμβουλίου ή συσκέψεων, διότι πιστεύουμε ότι βοηθά στη συλλογική λειτουργία της ομάδας και στην ισότιμη συμμετοχή των μελών της.

Η δεύτερη ομάδα θα χρησιμοποιήσει τη διδακτική τεχνική «Παιχνίδι ρόλων». Θα την εφαρμόσει τη δεύτερη μέρα σε ένα από τα κτήρια του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Μεσσήνης, το Βουλευτήριο. Στον χώρο αυτό συνεδρίαζαν οι αντιπρόσωποι των πόλεων της ομόσπονδης Μεσσήνης. Ο εκπαιδευτής αναφέρει ότι υπήρχε ισοτιμία ανάμεσα στις πόλεις, ότι στις συνεδριάσεις υπήρχε ένας υπεύθυνος

για την τήρηση της σειράς που μιλούσαν οι ομιλητές και ότι τα θέματα έπρεπε να είναι τέτοια, που ενδιέφεραν όλες τις πόλεις. Επίσης, όπως σε όλες τις συνεδριάσεις, δινόταν καθορισμένος χρόνος στον ομιλητή και υπήρχε ένας γραμματέας για την καταγραφή των πρακτικών.

Ακόμη αναφέρει στην ομάδα ότι αρχικά πρέπει να προετοιμάσει το θέμα ή τα θέματα που θα συζητήσουν, τα οποία δεν θα πρέπει να είναι χρονοβόρα και να κουράσουν τους υπόλοιπους. Αν χρειάζεται να γίνει κάποια μικρή «έρευνα» για να υπάρχουν επιχειρήματα, θα πρέπει να ορίσει κάποιον να την πραγματοποιήσει. Ο εκπαιδευτικός ζητά από τους μαθητές να ορίσουν τον στόχο του παιχνιδιού, ο οποίος θα πρέπει να είναι σαφής και ξεκάθαρος και να προετοιμάσουν τα επιχειρήματά τους. Στο τέλος και αφού όλοι έχουν κατανοήσει την ιστορία, η ομάδα θα πρέπει να ορίσει τους «παίκτες». Προετοιμάζονται κατάλληλα.

Τα μέσα διδασκαλίας που θα χρειαστούμε σε αυτή τη φάση είναι αρχικά ένας χαρτοπίνακας, που εκεί θα καταγράψουμε τα θέματα για συζήτηση και τα βασικά επιχειρήματα σε κάθε θέμα. Αυτά θα πρέπει να είναι σταθερά γραμμένα, για να μπορούμε να τα ανακαλέσουμε όποτε θέλουμε. Στη συνέχεια και αφού γίνει η επεξεργασία των θεμάτων, θα πρέπει να γραφτούν σε χαρτί A4 τα βασικά επιχειρήματα τα οποία θα τα έχει καθένας από τους «παίκτες». Για να ελέγξουμε τη λογικότητα των επιχειρημάτων, ηχογραφούμε σε δημοσιογραφικό κασετόφωνο τα επιχειρήματα που διατυπώνουν οι «παίκτες» και στη συνέχεια όλα τα μέλη της ομάδας κάνουν την ανάλογη κριτική. Ακολουθεί τυχόν διόρθωση των επιχειρημάτων.

Και στις δύο συμμετοχικές τεχνικές που αναφέραμε (το θεατρικό παιχνίδι-επίδειξη και το παιχνίδι ρόλων), ο εκπαιδευτικός φροντίζει να ακολουθήσει κάποιες προδιαγραφές, ώστε να λειτουργήσει η ομάδα των μαθητών. Είναι σύμβουλος-συντονιστής της ομάδας, εμπνευστής και επόπτης της όλης δράσης. Δίνει μόνο τις απαραίτητες πληροφορίες, που θεωρεί ότι είναι αρκετές για να κατανοήσουν οι εκπαιδευόμενοι το σενάριο.

2^η ημέρα

Την επόμενη μέρα θα εφαρμοστούν στον αρχαιολογικό χώρο αυτές οι συμμετοχικές τεχνικές και θα ακολουθήσει τελική αξιολόγηση από όλους τους εμπλεκόμενους είτε αυτοί συμμετείχαν είτε παρακολουθούσαν ως θεατές.

**6. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΜΟΥΣΕΙΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ-ΦΥΛΛΑ
ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ**

6.1 Γίνομαι αρχαιολόγος και χρονολογώ

(*Εικ. 16*)

1. Νεότερο στρώμα
2. Βυζαντινό στρώμα
3. Κλασικό στρώμα
4. Αρχαϊκό στρώμα
5. Προϊστορικό στρώμα

• Συμπλήρωσε σε καθένα από τα παρακάτω ευρήματα το «στρώμα» της τομής στο οποίο μπορεί να έχει βρεθεί αυτό.

Αν για κάποιο εύρημα δεν πιστεύεις ότι υπάρχει το ανάλογο «στρώμα», άφησέ το κενό.

Ευρήματα

Ανασκαφικό «στρώμα»

καπάκι από αναψυκτικό
ψηφιδωτό Παναγίας
με τον Χριστό στην αγκαλιά της

λίθινο ψήφισμα
των Μεσσηνίων συνέδρων
Κούρος

αμφορέας διακοσμημένος με τετράγωνα,
κύκλους, γραμμές

.....

ερυθρόμορφο αγγείο

.....

άγαλμα Αυγούστου

.....

6.2 Βοήθησε τον αρχαιολόγο του μέλλοντος να χρονολογήσει τα ευρήματά του

Σκάψε στην αυλή του σπιτιού σου ή στον κήπο του σχολείου και θάψε κάμποσα αντικείμενα. Μπορεί να είναι οτιδήποτε αρκεί να είναι ανθεκτικά, για να διατηρηθούν σε καλή κατάσταση τα χρόνια που θα βρίσκονται θαμμένα. Φρόντισε όμως, κάποιο από αυτά να δίνει χρονολογικές πληροφορίες στον αρχαιολόγο του μέλλοντος που θα το βρει (π.χ. σύγχρονο νόμισμα, που έχει πάνω του γραμμένη τη χρονολογία, μία τηλεκάρτα, ένα γραμματόσημο που θα το πλαστικοποιήσει). Με τις χρονολογικές πληροφορίες που θα του δώσει αυτό το εύρημα, θα μπορέσει να χρονολογήσει με ακρίβεια και τα υπόλοιπα που θα βρίσκονται στο ανασκαφικό «στρώμα».

6.3 Κάνω τον συντηρητή (ή τον αρχαιολόγο)

(Εικ. 17)

Αυτό το ανάγλυφο πιθανόν παριστάνει τον Ασκληπιό καθισμένο σε θρόνο, να δέχεται προσφορές πιστών. Βρέθηκε κομματιασμένο στον χώρο της Αρχαίας Μεσσήνης. Οι συντηρητές εργάστηκαν και συναρμολόγησαν αυτά τα κομμάτια. Μπορείς κι εσύ να φτιάξεις με πηλό μία παρόμοια παράσταση, παρέα με τους φίλους σου (Χρησιμοποίησε, αν θέλεις, πηλό που δεν χρειάζεται ψήσιμο).

Θα εργαστείς με τον παρακάτω τρόπο:

- Στην αρχή μεγεθύνεις το σχέδιο.
- Μετά, ανοίγεις με έναν πλάστη τον πηλό στο μέγεθος που θέλεις.
- Στη συνέχεια, πλάθεις το σχέδιο με νωπό πηλό πάνω στο φύλλο πηλού που έχεις ανοίξει.
- Όταν όλα είναι έτοιμα και προτού στεγνώσει ο πηλός, κόβεις με ένα μαχαίρι το ανάγλυφο σε κομμάτια, όπως ήταν όταν βρέθηκε.

Αφού ψηθεί ή στεγνώσει ο πηλός -ανάλογα με το είδος που έχει χρησιμοποιηθεί- μπορείς να παίζεις πολλά παιχνίδια με τους φίλους σου, όπως:

- Να κάνεις τον συντηρητή, συναρμολογώντας το ανάγλυφο.
- Να κάνεις τον αρχαιολόγο. Κρύβεις πρώτα τα κομμάτια σε κάποιο ανοιχτό χώρο ή σε ένα σκάμμα με άμμο και μετά οργανώνεις μία ανασκαφή.
- Με τον ίδιο τρόπο μπορείς να «αντιγράψεις» και αυτό το ανάγλυφο από το περιστύλιο του Ασκληπιείου, που δείχνει μία υδροροή σε σχήμα λεοντοκεφαλής, με έλικες δεξιά και αριστερά.
- Και με αυτό το ιδιόρρυθμο παζλ μπορείς να οργανώσεις παιχνίδια παρόμοια με τα προηγούμενα.

(Εικ. 18)

6.4 Αρχαιολογικό παζλ

(Εικ. 19)

Αυτό το αγγείο βρέθηκε σε κομμάτια στην Αρχαία Μεσσήνη και έχει συναρμολογηθεί από τους συντηρητές.

Αφού μεγεθύνεις το αγγείο, μπορείς να κατασκευάσεις δύο όμοια αντίγραφα, χρησιμοποιώντας κόντρα πλακέ ή χοντρό χαρτόνι. Φρόντισε να τα χρωματίσεις με διαφορετικά χρώματα. Μετά, τα κόβεις σε κομμάτια και τα χρησιμοποιείς για να παίξεις το παιχνίδι του συντηρητή με τους φίλους σου.

Αυτά είναι τα κομμάτια ενός αγγείου, όπως βρέθηκαν στη διάρκεια των ανασκαφών.

Φωτοτύπησε τη σελίδα και κόψε προσεχτικά με το ψαλίδι κάθε κομμάτι. Στη συνέχεια, προσπάθησε να συναρμολογήσεις το αγγείο, κολλώντας τα κομμάτια σε ένα χαρτί ή σε χαρτόνι.

6.5 Το παιχνίδι

Αρχικά χωρίζεστε σε δύο ομάδες και μπαίνετε σε δύο σειρές. Μπροστά από κάθε ομάδα είναι τοποθετημένα τα κομμάτια του αγγείου. Ένα παιδί από κάθε ομάδα παίρνει ένα κομμάτι και προσπαθεί να το τοποθετήσει στη σωστή θέση, έτσι ώστε να συναρμολογηθεί το αγγείο. Αν δεν τα καταφέρει, ζητάει τη βοήθεια κάποιου άλλου μέλους της ομάδας του. Αφού το τοποθετήσει, επιστρέφει στην ομάδα του, στο πίσω

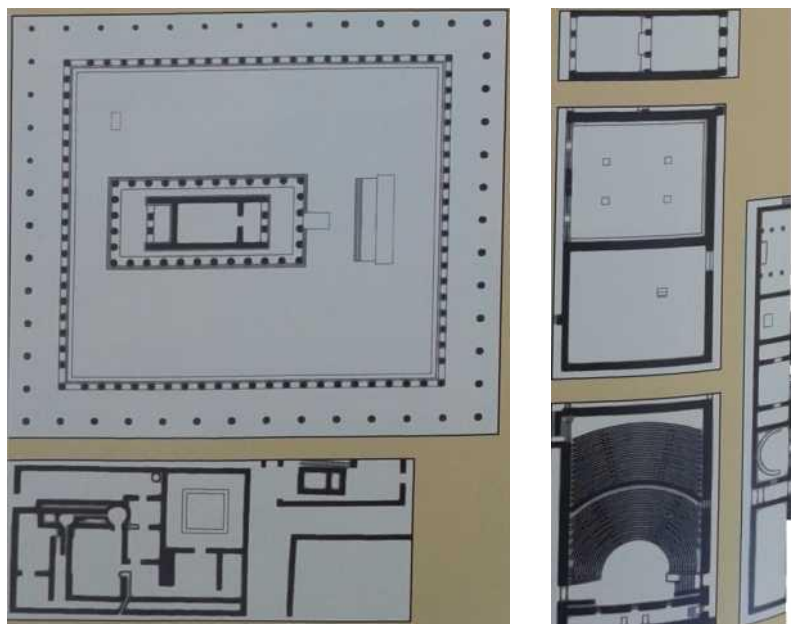
μέρος της σειράς. Τότε ξεκινά το επόμενο παιδί, με ένα άλλο κομμάτι του αγγείου. Νικήτρια ομάδα είναι αυτή που θα καταφέρει να συναρμολογήσει πρώτη το αγγείο.

(Εικ. 20)

6.6 Κάτοψη του Ασκληπιείου

•Εδώ είναι σχεδιασμένες οι κατόψεις των κτιρίων του Ασκληπιείου. Φωτοτύπησε τη σελίδα, κόψε κάθε σχέδιο και κόλλησέ το σε ένα χαρτί ή σε χαρτόνι, για να φτιάξεις την κάτοψη του Ασκληπιείου.

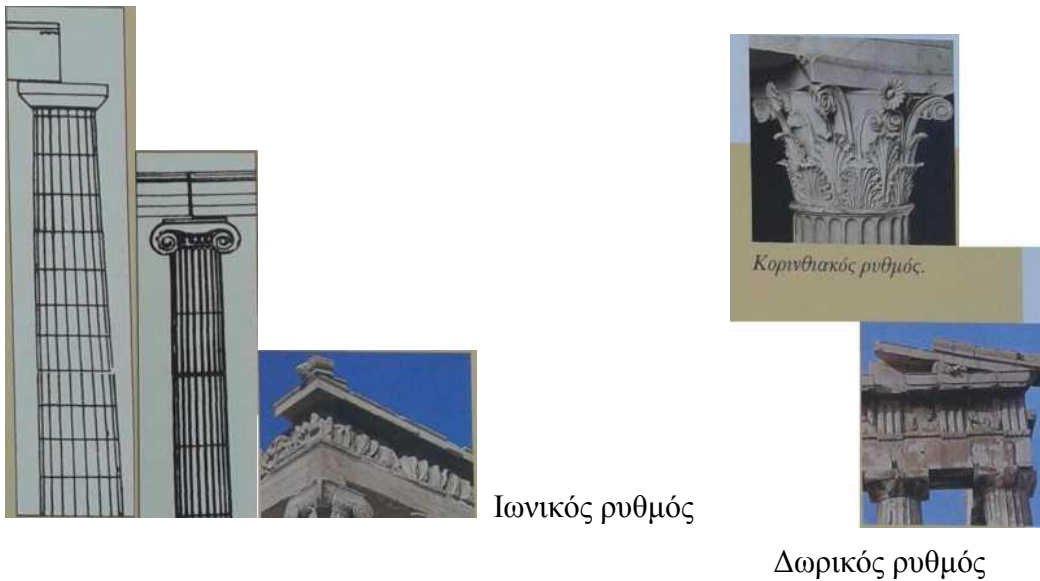
(*Εικ. 21*)

Κάτοψη του Ασκληπιείου κομμένη σε κομμάτια, που αντιστοιχούν στα διάφορα οικοδομήματα.

6.7 Σχεδιάζω κίονες (δωρικού, ιωνικού, κορινθιακού ρυθμού).

- Στην αρχαία Μεσσήνη υπήρχαν κίονες και κιονόκρανα όλων των ρυθμών (δωρικού, ιωνικού, κορινθιακού).

Στα παρακάτω σχέδια και στις φωτογραφίες βλέπεις έναν κίονα από κάθε ρυθμό. Προσπάθησε να σχεδιάσεις στο τετράδιό σου κίονες σαν αυτούς των διπλανών εικόνων, δίνοντας προσοχή στις λεπτομέρειες.

(*Εικ. 22*)

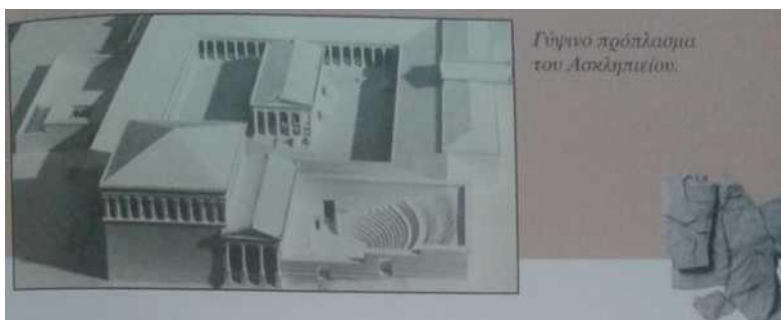
6.8 Αναγνωρίζω-διακοσμώ ναούς και μετόπες

Στις μετόπες των ναών υπήρχαν παραστάσεις με θέματα από τη μυθολογία. Ποια θέματα από τη σημερινή εποχή θα διάλεγες εσύ για να κοσμήσεις τις μετόπες ενός ναού; Πρότεινε μερικά.

.....
.....

Αναπαράσταση της πρόσοψης ενός δωρικού ναού

(Εικ. 23)

- Χρωματίζω με μπλε χρώμα τον ναό και τον βωμό στη κάτω σελίδα.
- Βρίσκω τα μέρη του ναού στο σχέδιο.
- Βρίσκω ομοιότητες και διαφορές με τους σημερινούς ναούς.

* Στη συνέχεια αντιστοιχίζω τις δύο στήλες:

A

Πρόναος

σηκός

άδυτο

θωράκιο

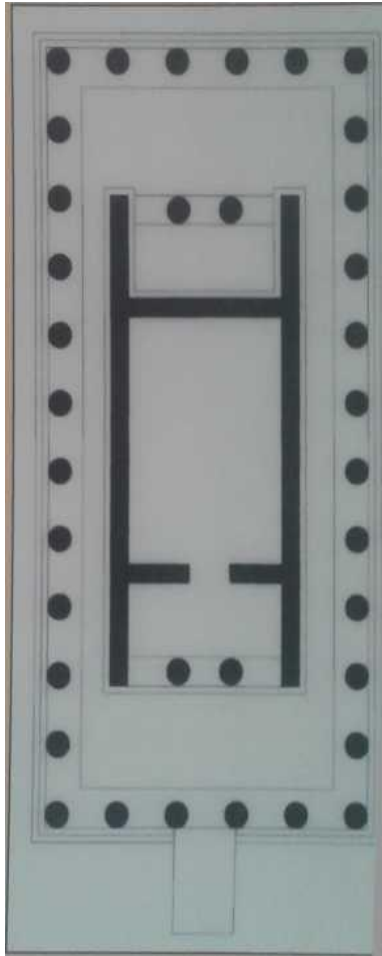
B

κυρίως ναός

ιερό

τέμπλο

νάρθηκας

(*Εικ. 24*)

Κάτοψη του δωρικού ναού, όπου φαίνονται τα μέρη του

6.9 Τυπώματα με χαραγμένες πατάτες

Υλικά:

- Μία πατάτα πλυμένη και στεγνή
- Ένα κοπίδι ή ένα μικρό μαχαίρι
- Τέμπερες ή δαχτυλομπογιές
- Πινέλο
- Χαρτί γραφής ή χαρτόνι (κανσόν)
- Χαρτί κουζίνας

Οδηγίες - Περιγραφή τεχνικής

Κόβω την πατάτα στη μέση, έτσι ώστε να έχω δύο επίπεδες επιφάνειες. Παίρνω το ένα κομμάτι και με το μαχαίρι ή το κοπίδι, που το χρησιμοποιώ σαν μολύβι, χαράζω διάφορα σχέδια. Μετά αφαιρώ κομμάτια πατάτας. Τα κενά που

δημιουργώ θα μείνουν λευκά στο τύπωμα, ενώ το χρώμα θα αποτυπωθεί στο χαρτί μόνο από τα σημεία που προεξέχουν. Στεγνώνω την επιφάνεια της πατάτας με το χαρτί κουζίνας. Βάζω χρώμα με το πινέλο πάνω στην πατάτα και πιέζω τη «σφραγίδα» μου πάνω στο χαρτί. Μπορώ να δημιουργήσω πολλές σφραγίδες με διαφορετικά σχήματα και να φτιάξω μία σύνθεση.

Να μερικές ιδέες που μπορείς να πάρεις από τον χώρο της Αρχαίας Μεσσήνης και από τα ευρήματα που έχουν βρεθεί εκεί: τρίγλυφα και μετόπες, βουκράνια και φιάλες, κίονες και κιονόκρανα, πρόσοψη ενός ναού (για τα δύο τελευταία είναι πιο εύκολος ο δωρικός ρυθμός) κ.ά.

Επίσης, μπορείς να δανειστείς θέματα για τις σφραγίδες σου και από τα σφραγίσματα των λαβών των αμφορέων, που έχουν βρεθεί στην Αρχαία Μεσσήνη.

Σκέψου κάτι σημαντικό που έχει η πόλη σου και το οποίο θα ήθελες να γίνει γνωστό και σε άλλους. Χρησιμοποίησέ το στις σφραγίδες σου, όπως έκαναν οι Ρόδιοι και οι Κνίδιοι. Δίπλα σε αυτό το σύμβολο, γράψε το όνομά σου. Χρησιμοποιώντας βαφές για ύφασμα, μπορείς να εφαρμόσεις την ίδια τεχνική και σε ύφασμα. Έτσι, μπορείς να διακοσμήσεις και τον χιτώνα που περιγράφεται στην επόμενη δραστηριότητα.

6.10 Κατασκευάζω αρχαίους χιτώνες – αγάλματα

Ο χιτώνας ήταν το ρούχο που φορούσαν εκείνη την εποχή. Ήταν φτιαγμένος από ένα μονοκόμματο ύφασμα, που δίπλωνε γύρω από το σώμα και στερεωνόταν με δύο περόνες στους ώμους. Πολλές φορές το ύφασμα γύριζε διπλό στο επάνω μέρος και ο χιτώνας ζωνόταν ελαφρά κάτω από το στήθος.

Η εικόνα, κάτω, θα σε βοηθήσει να φτιάξεις κι εσύ ένα χιτώνα. Θα χρειαστείς ένα τετράγωνο κομμάτι ύφασμα. Για να βρεις τις σωστές διαστάσεις του, θα μετρήσεις από τον ώμο ως τα πόδια σου και από τον ώμο ως τη μέση σου. Μετά, θα προσθέσεις τα δύο μήκη.

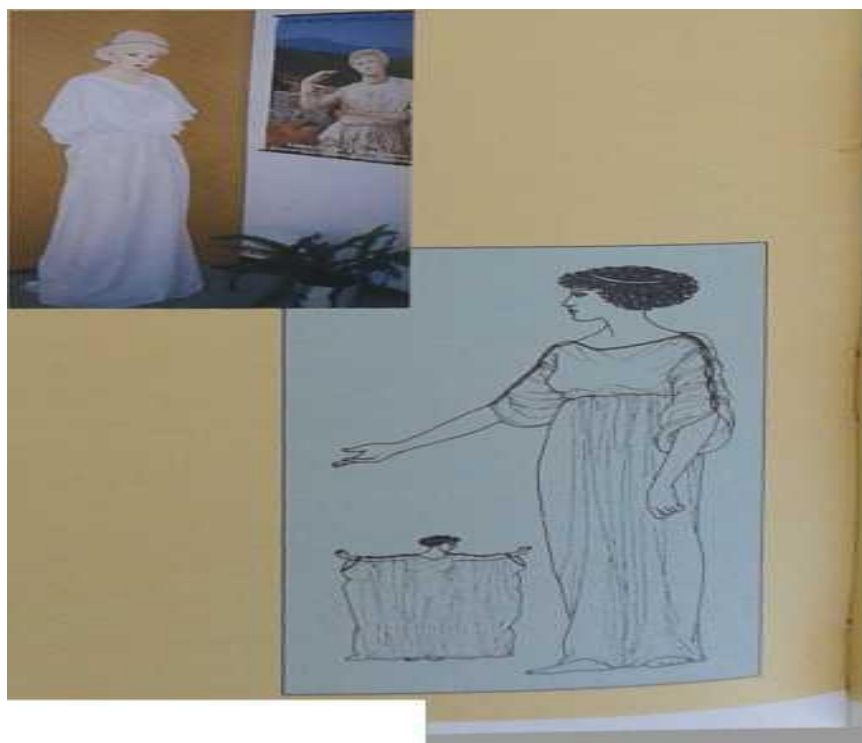
Ένας διαφορετικός τύπος χιτώνα είναι αυτός που πιανόταν με 8-10 περόνες στο κάθε χέρι, όπως δείχνει η εικόνα, κάτω.

Προσπάθησε να φτιάξεις κι εσύ έναν τέτοιο χιτώνα με ένα κομμάτι ύφασμα, που θα έχει μήκος όσο είναι το ύψος σου ως τους ώμους και πλάτος όσο είναι το άνοιγμα των χεριών σου επί δύο. Για περόνες μπορείς να χρησιμοποιήσεις απλές

παραμάνες. Και αυτός ο χιτώνας ζωνόταν ελαφρά κάτω από το στήθος, σχηματίζοντας ωραίες πτυχώσεις.

Φορώντας χιτώνα, μπορείς να στηθείς σαν ένα από τα αγάλματα της Αρχαίας Μεσσήνης και να ζητήσεις από τους φίλους σου να μαντέψουν ποιο παριστάνεις.

Ένας από τους φίλους σου μπορεί να κάνει τον γλύπτη και να «στήσει» σαν άγαλμα ένα παιδί που φοράει χιτώνα. Διορθώνει τη στάση του σώματος, τη θέση των χεριών και των ποδιών, καθώς και τις πτυχές του χιτώνα.

(Εικ. 25)

6.11 «Σείστρο» και αρχαία μουσικά όργανα

Ένα από τα μουσικά όργανα που χρησιμοποιούσαν στις τελετές τους οι αρχαίοι Μεσσήνιοι ήταν και το σείστρο. Για να φτιάξεις ένα σείστρο, θα χρειαστείς ένα κομμάτι ξύλο, πάνω στο οποίο θα στερεώσεις με καρφιά μεταλλικά καπάκια αναψυκτικών (τσιγκάκια) και μεταλλικές ροδέλες.

Στα τσιγκάκια πρέπει να ανοίξεις μία τρύπα με ένα καρφί. Μετά, τα βάζεις ανά δύο, με το εσωτερικό μέρος προς τα έξω, έτσι ώστε να ακουμπούν οι επίπεδες επιφάνειές τους. Ανάμεσά τους βάζεις δύο μεταλλικές ροδέλες. Τα περνάς όλα σε ένα καρφί και, τέλος, καρφώνεις αυτό το καρφί στο ξύλο. Μην ξεχάσεις να αφήσεις αρκετό χώρο στο καρφί, ώστε να κινούνται τα τσιγκάκια. Βάζεις τρία καρφιά με τσιγκάκια σε κάθε πλευρά του ξύλου. Κουνάς τώρα ρυθμικά το σείστρο σου, για να

ακούσεις τον ήχο του. Ωραίους ήχους για τα παιχνίδια σου μπορείς να δημιουργήσεις με κουτάκια αναψυκτικών από αλουμίνιο, μέσα στα οποία θα βάλεις όσπρια, ρύζι, καρφίτσες, χαλικάκια.. Καλύπτεις μετά το κουτί με χαρτοταινία και τη διακοσμείς όπως θέλεις. Δοκίμασε με ποικίλα υλικά, για να ακούσεις διαφορετικούς ήχους

(Εικ. 26)

6.12 Θεατρικό παιχνίδι

Εσύ και οι φίλοι σου, φορώντας χιτώνες και κρατώντας σείστρα και προσφορές, μπορείτε να σχηματίσετε μία πομπή, όπως αυτές που γίνονταν στην Αρχαία Μεσσήνη για να τιμήσουν κάποιο θεό ή ήρωα. Μερικοί από τους φίλους σου θα κρατούν στα χέρια τους προσφορές, ενώ κάποιοι άλλοι θα συνοδεύουν την πομπή με σείστρα και άλλα μουσικά όργανα.

6.13 Αφιερώματα με πηλό

Την εποχή εκείνη πρόσφεραν καρπούς της γης (καρύδια, σύκα) και υγρές προσφορές (μέλι, κρασί...).

Ποια από τα σημερινά αγαθά θα μπορούσαμε να προσφέρουμε;

Στις ανασκαφές της Αρχαίας Μεσσήνης βρέθηκαν αφιερώματα στους θεούς, που παριστάνουν πόδια, χέρια, μάτια κ.λπ., όπως τα τάματα που βλέπουμε σήμερα στις εκκλησίες.

Μπορείς να φτιάξεις κι εσύ τέτοια αφιερώματα με πηλό.

(Εικ. 27)

Το αφιέρωμα που παριστάνει ένα χέρι φτιάχνεται με τον εξής τρόπο:

Ανοίγεις με τον πλάστη ένα λεπτό φύλλο από πηλό. Στη συνέχεια, τοποθετείς αυτό το φύλλο πάνω στο χέρι σου. Παίρνεις ένα βρεγμένο σφουγγάρι και με αυτό σχηματίζεις το ανάγλυφο του χεριού σου, πιέζοντας και πλάθοντας το φύλλο του πηλού, που είναι πάνω στο χέρι σου. Όταν τελειώσεις, κόβεις τον πηλό που περισσεύει γύρω από το χέρι σου. Προσπάθησε να βγάλεις το χέρι σου προσεχτικά, για να μην καταστραφεί ο πηλός.

Μην ξεχάσεις, προτού στεγνώσει ο πηλός, να ανοίξεις μία τρύπα, απ' όπου θα κρεμάσεις το έργο σου.

Πολλά ειδώλια παρόμοια με αυτά βρέθηκαν στην Αρχαία Μεσσήνη. Χρησιμοποίησε πηλό ή πλαστελίνη, για να φτιάξεις κι εσύ παρόμοια ειδώλια με τους φίλους σου.

6.14 Αν ήμουν...

- Αν ήμουν περιηγητής, όπως ο Πausanias, και έμπαινα στο Ασκληπιείο από το ανατολικό Πρόπυλο, τί θα έβλεπα;

.....
.....
.....
.....

- Αν ήμουν ένας κάτοικος της Αρχαίας Μεσσήνης σε περίοδο πολιορκίας, πώς θα αισθανόμουν; Έχω υπόψη μου ότι η πόλη έχει ισχυρά τείχη, καλή στρατιωτική οργάνωση και αυτάρκεια σε νερό.

.....
.....
.....
.....

- Αν ήμουν γλύπτης, περιγράψω τι θα επέλεγα να αφιερώσω στον χώρο του Ασκληπιείου.

.....
.....
.....
.....

- Αν ήμουν σκηνοθέτης και γύριζα ένα ντοκιμαντέρ για την Αρχαία Μεσσήνη, τί μουσική θα ήθελα να συνοδεύει την ταινία μου; (Συγκεκριμένο είδος μουσικής ή ήχοι από τη φύση)

.....
.....

-
-
- Αν ήμουν υποψήφιος βουλευτής, τί έργα υποδομής θα μπορούσα να υποσχεθώ σε μία προεκλογική ομιλία μου στους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής ενός αρχαιολογικού χώρου, για να δείξω ότι ενδιαφέρομαι τόσο για την ανάπτυξη της περιοχής όσο και για την προβολή του αρχαιολογικού χώρου;
-
-
-

- Αν ζούσα κοντά σε έναν αρχαιολογικό χώρο, τί προβλήματα θα αντιμετώπιζα; Ποιες θα ήταν οι θετικές και ποιες οι αρνητικές επιπτώσεις από τον αρχαιολογικό χώρο στην καθημερινή ζωή μου;
-
-
-

6.15 Γίνομαι δημοσιογράφος και παίρνω συνέντευξη από...

Διάλεξε μία από τις παρακάτω περιπτώσεις και γράψε στο τετράδιό σου μία συνέντευξη με:

- έναν αρχαιολόγο
- ένα συντηρητή αρχαιοτήτων
- έναν αρχιτέκτονα, που εργάζεται στις αναστηλώσεις
- έναν απλό εργάτη των ανασκαφών
- ένα φύλακα του αρχαιολογικού χώρου
- έναν επισκέπτη
- έναν κάτοικο της περιοχής
- ένα μαθητή, που επισκέπτεται τον αρχαιολογικό χώρο
- όποιο άλλο πρόσωπο θέλω, που να έχει σχέση με τον αρχαιολογικό χώρο

6.16 Γίνομαι καλλιτέχνης και...

- Τώρα που έμαθες για ποιά χρήση προορίζονταν οι διάφοροι χώροι της Αρχαίας Μεσσήνης, πες με ποιο χρώμα θα χρωμάτιζες τον κάθε χώρο και γιατί.
- Ζωγράφισε στο τετράδιό σου κάτι από την Αρχαία Μεσσήνη.
- Αν ήθελες να στείλεις μία κάρτα σε κάποιο φίλο σου από την αρχαία Μεσσήνη, τί θα διάλεγες να απεικονίζει;

.....
.....
.....
.....

Στους χώρους της Αρχαίας Μεσσήνης περπατούσαν άνθρωποι κάθε ηλικίας και επαγγέλματος (ιερείς, έμποροι, αγρότες, νέοι, γέροι). Γράψε στο τετράδιό σου λίγα λόγια για το πώς βάδιζαν, τί κοίταζαν, πώς ήταν ντυμένοι και πώς ήταν το ύφος τους.

Συζήτησε με τους συμμαθητές σου πώς περνούσε τη μέρα του ένα παιδί της ηλικίας σου στην Αρχαία Μεσσήνη. Πού νομίζεις ότι θα σύχναζε;

6.17 Κάνω προτάσεις για τους αρχαιολογικούς χώρους

- Τι νομίζεις ότι είναι απαραίτητο να υπάρχει κοντά σε έναν αρχαιολογικό χώρο, για να εξυπηρετούνται οι επισκέπτες;

.....
.....
.....
.....

- «Έχω μία μεγάλη ιδιόκτητη έκταση δίπλα σε έναν αρχαιολογικό χώρο. Τί θα μπορούσα να φτιάξω εκεί ως καλός επιχειρηματίας, που ταυτόχρονα σέβεται τον αρχαιολογικό χώρο;».....
.....
.....
.....
- Η Ελλάδα είναι διάσπαρτη με αρχαιολογικούς χώρους. Πώς θα μπορούσαν να προβληθούν καλύτερα οι αρχαιολογικοί χώροι του τόπου μας;
.....
- Τί μπορώ να κάνω για έναν αρχαιολογικό χώρο, στην ηλικία που βρίσκομαι;.....
.....
.....
.....

6.18 Μιλάω για την Αρχαία Μεσσήνη

- Τί θα έλεγες σε ένα φίλο σου, για να τον πείσεις να επισκεφθεί την Αρχαία Μεσσήνη;
- Επισκέφθηκες πρόσφατα την Αρχαία Μεσσήνη και γράφεις ένα γράμμα σε κάποιο φίλο σου, περιγράφοντάς του τις εντυπώσεις σου.
- Βρίσκεσαι στην Αρχαία Μεσσήνη και θέλεις να καλέσεις ένα φίλο σου, για να επισκεφθεί μαζί σου την αρχαία πόλη. Τί θα έγραφες στο τηλεγράφημα με το οποίο θα τον καλούσες, ώστε να προκαλέσεις το ενδιαφέρον του; (Μέχρι 10 λέξεις.)
.....
.....
.....

- Γράφεις μία επιστολή απευθυνόμενος σε ένα επίσημο πρόσωπο ή φορέα, για να προτείνεις κάτι για την αρχαία Μεσσήνη, για να ζητήσεις να αλλάξει κάτι που δεν σου άρεσε ή για όποιο άλλο θέμα θέλεις εσύ
- Σχεδιάζεις και τυπώνεις μία αφίσα για τη νέα τουριστική περίοδο με θέμα την Αρχαία Μεσσήνη. Τί θα ήθελες να εικονίζει και με ποια λόγια θα τη συνόδευες;

7. ΟΙ ΗΘΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΕΣΣΗΝΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ: ΜΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Ο αρχαιολογικός χώρος της Αρχαίας Μεσσήνης με τα αξιόλογα ευρήματά του δικαιούται την ύψιστη μορφή ανάδειξης, που είναι ο χαρακτηρισμός του ως αρχαιολογικού πάρκου.

Η ανάλογη ανάδειξη και διαχείριση του χώρου μπορεί να συνδυάσει την αναγνωσιμότητα των μνημείων μέσα από την αποκατάστασή τους, να αναπτύσσοντας παράλληλα το ενδιαφέρον στο κοινό να βιώσει άμεσα το πολιτιστικό του περιεχόμενο¹²⁴.

Τα μνημεία αντιπροσωπεύουν πολλές βασικές ηθικές αξίες για την κοινωνία, δικαιώνοντας τη σημαντική τους θέση μέσα σε αυτήν. Καταρχήν έχουν αδιαμφισβήτητη επιστημονική και ιστορική αξία. Τα κινητά και ακίνητα στοιχεία του χώρου μάς δίνουν πολλές ιστορικές πληροφορίες για την εποχή τους και αναδεικνύουν τη σπουδαιότητα της Αρχαίας Μεσσήνης κατά τη διάρκεια των Πελοποννησιακών Πολέμων. Αλλά και η ίδια η αρχιτεκτονική των κτηρίων της δίνει πολλές χρήσιμες πληροφορίες στον ερευνητή και τον επισκέπτη¹²⁵.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα της Αρχαίας Μεσσήνης υποδηλώνουν με αυτόν τον τρόπο την ιδιαιτερότητά τους, προκαλώντας το ενδιαφέρον του κοινού. Θα πρέπει επίσης να τονίσουμε την τοπική αξία των ευρημάτων, καθώς η Μεσσήνη έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη γεωγραφική οριοθέτηση και τη σύνθεση του πληθυσμού της

¹²⁴ Λαμπρινουδάκης, 2008: 150.

¹²⁵ Λαμπρινουδάκης, 2008: 54.

γύρω περιοχής. Οι ναοί με τα αφιερώματά τους, πραγματικά έργα τέχνης, που ήλθαν στο φως στον χώρο της Αρχαίας Μεσσήνης έχουν και θρησκευτική αξία, εφόσον μάς δίνουν πολλές πληροφορίες για τη θρησκεία και τη λατρεία των αρχαίων Ελλήνων¹²⁶.

Η προσεκτική αναστήλωση και διαχείριση των μνημείων του χώρου προβάλλουν το υψηλό καλλιτεχνικό και αισθητικό επίπεδο της εποχής και αποκτούν διδακτική και πολιτισμική αξία, καθώς δημιουργούν στον επισκέπτη την επιθυμία της αρχαιογνωσίας και τον προκαλούν σε μία αναπαράσταση αρχαίου δράματος στο θέατρο της αρχαίας πόλης.

Εδώ εντάσσεται και η οικονομική-τουριστική αξία της Αρχαίας Μεσσήνης, αφού έχει γίνει πόλος έλξης πολλών επισκεπτών, βοηθώντας παράλληλα οικονομικά την τοπική κοινωνία μέσα από τις νέες ανάγκες που γεννιούνται. Σε αυτό τον χώρο δίνεται η δυνατότητα νέας χρήσης πολλών από τα μνημεία του. Το θέατρο είναι ιδανικός χώρος για ανέβασμα παραστάσεων. Το στάδιο και ο χώρος της αγοράς μπορούν να προσφερθούν με την κατάλληλη διαρρύθμιση ή και αλλαγή χρήσης ως σημεία μουσειακού, εκθεσιακού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Έτσι διαπιστώνεται ότι ο αρχαιολογικός χώρος της Μεσσήνης έχει σε τοπικό εθνικό και διεθνές επίπεδο τη δυναμική προβολής όλων των αξιών της αρχαιότητας, υλικών και άλλων, που τον καθιστούν κατάλληλο για μία ολοκληρωμένη διαχείριση, βασισμένη στο μοντέλο της «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς»¹²⁷.

Η μεγάλη έκταση και το πλήθος των μνημείων αποτελούν στην ουσία ένα υπαίθριο αρχαιολογικό πάρκο, που με τις παρεμβάσεις των ειδικών και τη βοήθεια της τοπικής κοινωνίας μπορούν να αποτελέσουν πρότυπο για αντίστοιχους αρχαιολογικούς χώρους. Η τοπική κοινωνία θα μπορούσε να συνεισφέρει σημαντικά σε αυτό, αφού άνθρωποι και μνημεία βρίσκονται σε στενή σχέση και επαφή¹²⁸. Η πολιτιστική αυτή κληρονομιά είναι αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των ντόπιων και δικαίως θα πρέπει να φέρουν και αυτοί λόγο στη διαχείρισή της, αφού ακουσίως ή εκουσίως μεταφέρουν το μνημείο μέσα στον χρόνο, θεωρώντας το ενιαίο και συνεχές. Επίσης αυτό που προέχει είναι η ανάπτυξη συναισθηματικών δεσμών ανάμεσα στους ανθρώπους και τα μνημεία και όχι η αυστηρή διατήρηση του άψυχου

¹²⁶ Λαμπρινουδάκης, 2008: 55.

¹²⁷ «Ζώσα πολιτισμική κληρονομιά θεωρείται η πολιτισμική κληρονομιά που εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να δημιουργείται και να εξελίσσεται περαιτέρω στη βάση της συνέχειας της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά». Βλ. Πούλιος, 2012: 334-335.

¹²⁸ Πούλιος, 2012: 337.

υλικού τους¹²⁹. Το μοντέλο της «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» μπορεί να μην είναι ευρέως εφαρμόσιμο, ωστόσο ο συγκεκριμένος αρχαιολογικός χώρος θα επέτρεπε μία τέτοια προσέγγιση με προσοχή από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς, δίνοντας μια νέα διάσταση στην οπτική μας απέναντι στα μνημεία. Ο αρχαιολόγος Πέτρος Θέμελης, διευθυντής των ανασκαφών της Αρχαίας Μεσσήνης, πρότεινε τρόπους χρήσης και διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων, ώστε να είναι «ζωντανοί». Η Αρχαία Μεσσήνη καλύπτει μια έκταση 400 στρεμμάτων, την οποία σπεύδουν να επισκεφτούν εκατοντάδες άνθρωποι από όλο τον κόσμο. Η επισκεψιμότητα αυξήθηκε κατακόρυφα τα τελευταία χρόνια *«Στις μέρες μας οι αρχαιολόγοι δεν είναι μόνο για να σκάβουν και οι αρχαιολογικοί χώροι δεν είναι κλειστά κελύφη. Αντιθέτως, τα μνημεία με τη χρήση ζωντανεύουν και γίνονται αγαπητά»*, δηλώνει ο ίδιος. *«Μπορούμε να καλέσουμε νέους καλλιτέχνες να κάνουν έργα τέχνης μέσα στην Αγορά. Άλλωστε, οι ναοί στην αρχαιότητα ήταν μουσεία γεμάτα έργα γλυπτικής. Κι εμείς σήμερα δε χρειαζόμαστε μόνο τιμεντένια, κοστοβόρα μουσεία. Οι ίδιοι οι αρχαιολογικοί χώροι είναι ανοιχτά μουσεία, που μπορούν να φιλοξενήσουν στεγασμένες στις στοές ή ανοιχτές εκθέσεις. Η δε φύλαξή τους, με περίφραξη και φωτισμό, κοστίζει λιγότερο από τη φύλαξη των μουσείων»*¹³⁰. Όταν και οι ειδικοί παίρνουν θέση για το άνοιγμα και την ένταξη των αρχαιολογικών χώρων στην κοινωνία, τότε ο δρόμος θα είναι ακόμη πιο εύκολος, παρότι μέχρι αυτή τη στιγμή έχουν γίνει σημαντικά βήματα στην περίπτωση της Αρχαίας Μεσσήνης. Ωστόσο θα πρέπει να αναφερθούμε και σε ορισμένες προϋποθέσεις που είναι αναγκαίο να παρέχει ο χώρος, ώστε να αποτελέσει μία μέρα ένα ολοκληρωμένο αρχαιολογικό πάρκο.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και τα μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα, που πραγματοποιούνται σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, τα οποία φέρνουν σε επαφή του εκπαιδευόμενου με την πολιτιστική μας κληρονομιά. Οι επισκέψεις των σχολείων σε μουσεία συμβάλλουν στο άνοιγμά τους στην κοινωνία, τη συμμετοχή σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής και του πολιτισμού και ταυτόχρονα διευρύνουν και εμπλουτίζουν τις εκπαιδευτικές και κοινωνικές εμπειρίες των μαθητών. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών είναι σημαντικός παράγοντας για την επαφή όλων των παιδιών με τα μουσεία και τον πολιτισμό. Η ενημέρωση και επιμόρφωση

¹²⁹ Πούλιος, 2012: 337.

¹³⁰ Σπίνου, «Κινητοποίηση πολιτών και φορέων: ο νέος νόμος για τον πολιτισμό», αναρτήθηκε στο <http://www.efsyn.gr> [ημ. πρόσβ. 19/8/2014].

των εκπαιδευτικών σε θέματα Μουσειακής Αγωγής, ανεξάρτητα από το είδος της δομής και τη βαθμίδα εκπαίδευσης στην οποία υπηρετούν, η διεύρυνση των δράσεων και των υποδομών πρόσβασης των μουσείων, η ανάπτυξη συστηματικών συνεργασιών μεταξύ σχολείου και μουσείου για το σχεδιασμό και την αξιολόγηση ανάλογων δράσεων είναι απαραίτητες παράμετροι για την προώθηση μουσειοπαιδαγωγικών δράσεων. Η συνάντηση μουσείου και σχολείου μπορεί πραγματικά να ανοίξει δρόμους για μία ποιοτική εκπαίδευση.

Συνοψίζοντας, τρεις θα πρέπει να είναι οι βασικοί στόχοι κατά την αξιοποίηση ενός μνημείου: η προστασία της υλικής υπόστασής του, με ταυτόχρονη όμως διαφύλαξη των αξιών, καθώς και της ιστορικής και συλλογικής μνήμης που φέρει, η λειτουργία του ως δημόσιου χώρου και η ένταξή του στην καθημερινή ζωή των κατοίκων του.

Ένα από τα βασικά αιτήματα κατά την αξιοποίηση ενός μνημείου θα πρέπει να είναι η λειτουργία των αρχαιολογικών χώρων ως «δημοσίων». Ο όρος «δημόσιος χώρος» έχει λάβει πολλές ερμηνείες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα και πάντοτε σε συνάρτηση με το ευρύτερο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και ιστορικό πλαίσιο. Μολονότι η έννοια του δημόσιου χώρου δεν είναι ξεκάθαρη, γεγονός που γίνεται ακόμα πιο έντονο στις ταχύτατα μεταβαλλόμενες συνθήκες του σύγχρονου κόσμου, θεωρούμε ότι αυτός θα πρέπει να συγκεντρώνει ορισμένα χαρακτηριστικά, όπως: Να επιτρέπει την ελεύθερη πρόσβαση χωρίς διακρίσεις και περιορισμούς σε όλους, να ευνοεί την ανάμιξη διαφορετικών ομάδων και την πολυσυλλεκτικότητα, να αποτελεί τόπο ανάπτυξης της δύναμης των πολιτών και της ελεύθερης έκφρασης, να απευθύνεται τόσο στην καθημερινή ζωή όσο και στη γιορτή, να είναι οικειοποιήσιμος.

Η ένταξη των αρχαιολογικών χώρων στην καθημερινή ζωή είναι σκόπιμο να σχεδιάζεται με τρόπο σύγχρονο και δημιουργικό. Δεν αρκεί οι αρχαιολογικοί τόποι να απευθύνονται μόνο στους τουρίστες ή να εξυπηρετούν μόνο διδακτικούς σκοπούς. Θα πρέπει να εντάσσονται ενεργά στην καθημερινή ζωή των πολιτών. Παράλληλα η καθημερινή και συνεχής χρήση αυτών των χώρων, όπως και η συνεχής παρουσία κόσμου μπορεί να λειτουργήσει «προστατευτικά» για τα μνημεία, δηλαδή ως ένα είδος «κοινωνικής προστασίας».

Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο που μπορεί να παίξει ιδιαίτερο ρόλο στον τρόπο διαχείρισης των αρχαιολογικών τόπων και στην ενδυνάμωση του δημόσιου χαρακτήρα τους και της μνήμης που φέρουν, είναι η σύνδεσή τους με το περιβάλλον

τους. Διαπιστώνεται συχνά ότι η αποκοπή των αρχαιολογικών χώρων από το περιβάλλον τους και τα στοιχεία αυτά που είχαν αποφασιστική σημασία για τη χωροθέτησή τους στα συγκεκριμένα σημεία του χώρου, αποτελεί κανόνα για τα μνημεία μιας περιοχής. Έτσι, χωρίς να καταφεύγουμε σε λύσεις που δεν συνάδουν με τη λειτουργία της τοπικής κοινωνίας, είναι σημαντικό να προστατεύονται όχι μόνο τα ίδια τα μνημεία, αλλά και το περιβάλλον τους και ιδιαίτερα τα στοιχεία αυτά του φυσικού τοπίου, που έπαιξαν ιδιαίτερο ρόλο στην απόφαση χωροθέτησης του μνημείου στη συγκεκριμένη περιοχή. Από την άλλη όμως πλευρά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ζούμε στο σήμερα με συγκεκριμένες ανάγκες και εντελώς διαφορετικό τρόπο ζωής από το παρελθόν. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να αντιμετωπίζουμε τα μνημεία και το περιβάλλον τους ως χώρους άβατους, αλλά ότι σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να βρίσκεται η χρυσή τομή μεταξύ του σήμερα και του χθες, της προστασίας των μνημείων και της λειτουργίας τους ως στοιχείων της σύγχρονης κοινωνίας, της διαφύλαξής τους και της λειτουργίας τους ως δημοσίων χώρων. Στη διαφύλαξη των μνημείων μπορεί να συμβάλει η παράλληλη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη του περιβάλλοντός τους και ο πολεοδομικός και χωροταξικός σχεδιασμός, ενώ δεν θα πρέπει να γίνεται χωρίς σεβασμό των δικαιωμάτων του τοπικού πληθυσμού .

Για να γίνουν όλα αυτά, ίσως απαιτείται όχι μόνο διαφορετική αντίληψη του σχεδιασμού, αλλά και ένα διαφορετικό θεσμικό πλαίσιο και διαφορετική παιδεία τόσο για τους σχεδιαστές όσο και για τους κατοίκους της περιοχής σε θέματα σεβασμού και προστασίας του περιβάλλοντος και του ιστορικού - μνημειακού πλούτου, δραστηριοτήτων καθημερινής ζωής, τρόπου και ταχύτητας ζωής, συμμετοχής των πολιτών στην αστική διακυβέρνηση κ.ά.

Οι λύσεις για την «ολοκληρωμένη διατήρηση» των μνημείων θα μπορούσαν να είναι τόσο σχεδιαστικές όσο και θεσμικές. Το ζητούμενο είναι η ενεργοποίηση του αρχαιολογικού χώρου και η οργανική του επαφή με τον κάτοικο ή τον επισκέπτη. Οι τρόποι αντιμετώπισης και διαχείρισης των μνημείων που προτείνονται παρακάτω δεν μπορεί να είναι εφαρμόσιμοι παντού, καθώς κάθε μνημείο έχει πολύ διαφορετικές ανάγκες προστασίας, μπορούν όμως να αποτελέσουν ένα σύνολο γενικών αρχών και κατευθύνσεων σχετικών με το θέμα.

Βασικές σχεδιαστικές λύσεις αποτελούν:

1. Οι πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις μικρής κλίμακας, που μπορούν να συνδέσουν νοητά ή πραγματικά τα μνημεία με το ανθρωπογενές περιβάλλον.

2. Η δημιουργία αρχαιολογικών πάρκων και τόπων αρχαιολογικής και ιστορικής αξίας, η ενοποίηση δηλαδή των αρχαιολογικών χώρων και η δημιουργία θεματικών πάρκων. Με τη δημιουργία θεματικών αρχαιολογικών πάρκων συνήθως επιτυγχάνεται τόσο η ανάδειξη όσο και η προστασία και η ένταξη των μνημείων στην καθημερινή ζωή της πόλης, όμως δεν παύουν να υπάρχουν προβληματισμοί γύρω από το θέμα.

3. Η δημιουργία αρχαιολογικών διαδρομών και περιπάτων και η δημιουργία διόδων μέσα από τα μνημεία ώστε να αποτελέσουν διαδρομές, που μπορούν να εντάξουν τους αρχαιολογικούς χώρους στην καθημερινότητα. Ο τρόπος αυτός είναι ο πιο δύσκολα πραγματοποιήσιμος, καθώς συχνά εκφράζονται αντιρρήσεις για την προστασία των μνημείων.

4. Ο σχεδιασμός του περιβάλλοντος χώρου των μνημείων, ώστε να αποτελεί δημόσιο χώρο που να επιτρέπει την ευκολότερη πρόσβαση και επαφή, σωματική ή νοηματική με αυτά. Ο σχεδιασμός του περιβάλλοντος χώρου θα πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο που να προσελκύει τους επισκέπτες και να δίνει τρόπους οικειοποίησής του μέσω συγκεκριμένων λειτουργιών.

Άλλοι τρόποι ένταξης των μνημείων στην καθημερινή ζωή είναι:

5. Η επανάχρηση των μνημειακών χώρων με λειτουργίες παρόμοιες της αρχικής ή νέες, ανάλογα με το είδος του μνημείου, ώστε να συμμετέχουν ενεργά στη ζωή μας. Η επανάχρηση εφαρμόζεται κυρίως στα αρχαία θέατρα και τις βυζαντινές εκκλησίες, θα μπορούσε όμως να εφαρμοστεί και αλλού, όπως είχε ήδη προταθεί για το στάδιο της Αρχαίας Μεσσήνης. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν να ξαναζωντανέψουν τα μνημεία, με το να τούς αφαιρεθεί εν μέρει ο μουσειακός χαρακτήρας τους και δίνοντας ταυτόχρονα κίνητρα για την διατήρησή τους.

6. Η διοργάνωση εκδηλώσεων και πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Συχνά έχουν διοργανωθεί εκδηλώσεις για το ευρύ κοινό μέσα σε αρχαιολογικούς χώρους (π.χ. συναυλίες στο Θέατρο και το Εκκλησιαστήριο της Αρχαίας Μεσσήνης, βραδιές πανσέληνου σε αρχαιολογικούς χώρους όλης της ελληνικής επικράτειας, θεατρικές παραστάσεις, πολιτιστικές εκδηλώσεις, κ.ά.). Η τακτική χρήση των μνημείων για εκδηλώσεις ξεκίνησε το 1984 από τη Γαλλία και θεσπίστηκε επίσημα το 1991 από το Συμβούλιο της Ευρώπης για τον εορτασμό των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς, που πραγματοποιείται κάθε χρόνο το τελευταίο Σαββατοκύριακο του Σεπτεμβρίου. Οι στόχοι των εκδηλώσεων είναι το άνοιγμα προς το πλατύ κοινό μνημείων και χώρων δύσκολα προσβάσιμων τον υπόλοιπο χρόνο και η ένταξή τους

στην κοινωνική ζωή του τόπου, ενώ στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος μπαίνει η σχέση του ανθρώπου με το καθημερινό περιβάλλον των μνημείων (Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς).

Η συμμετοχή του κόσμου σε τέτοιες εκδηλώσεις είναι συνήθως πολύ μεγάλη και μπορούμε να πούμε ότι πρακτικές αυτού του είδους φέρνουν τους κατοίκους πιο κοντά στα μνημεία και έτσι αυτά μπορούν να λειτουργήσουν καλύτερα ως φορείς μνήμης και να ενδυναμώσουν τον δημόσιο και συλλογικό χαρακτήρα της ανθρώπινης ζωής. Παράλληλα όμως οι αντιρρήσεις για παρόμοια χρήση των μνημείων είναι πολλές με κυριότερο επιχείρημα την προστασία τους. Στην πράξη όμως η διατήρηση της χρήσης στα μνημεία βάσει κανόνων, αποτελεί σημαντικό τρόπο προστασίας τους, τόσο για την υλική τους υπόσταση όσο και για την μνημειακότητά τους, καθώς συνεχίζουν «να φέρουν μνήμη». Θεωρείται άλλωστε ότι η έκπτωση της λειτουργικής αποστολής ενός μνημείου ή ενός κτηρίου οδηγεί μοιραία και στην έκπτωση της οργανικής σύνθεσης, στην απομόνωση και την αποξένωση, ενώ η περίφραξή του αποτελεί την τυπική μόνο επισήμανση και επισφράγιση αυτού του γεγονότος. Αντίθετα ένα αρχαίο μνημείο που εξακολουθεί να λειτουργεί, επανεντάσσεται αναγκαστικά στην λειτουργία της σύγχρονης ζωής και επηρεάζει με την παρουσία του το σύγχρονο περιβάλλον.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συμπερασματικά, θεωρείται ότι ο σχεδιασμός ενός αρχαιολογικού πάρκου έχει τη δυνατότητα να αποδώσει στο σύγχρονο περιβάλλον έναν αρχαιολογικό χώρο, με ένα τρόπο διαλεκτικό, ούτως ώστε να διαφυλαχθεί ο δημόσιος χαρακτήρας του, να ενδυναμώσει την κοινωνική ζωή στην περιοχή και παράλληλα να διατηρήσει την ιστορικότητα και τη μνημειακή αξία που αυτός φέρει. Το θέμα βέβαια δεν έχει λύσεις πασπαρτού και η διαχείριση των μνημείων δεν μπορεί να γίνεται με δογματικές επιλογές, ούτε μπορούν να υπάρξουν ενιαίοι κανόνες και τρόποι αντιμετώπισης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βαλάκας, Ι. (2008) Α. Κόκκος (Επιμ). Είδη και λειτουργία των εποπτικών μέσων. Στο Δ. Βαϊκούση, Ι. Βαλάκας, Ε. Γιαννακοπούλου, Ι. Γκιάστας Α. Κόκκος & Α. Τσιμπουκλή. *Εισαγωγή στην Εκπαίδευση Ενηλίκων: Εκπαιδευτικές Μέθοδοι – Ομάδα Εκπαιδευομένων*, Τόμος Δ', (σσ. 91 – 168), Πάτρα.

Βέμη Β., 2000: «Η παιδεία ως διαχρονική αξία και οι εκφάνσεις της», *Επτάκυκλος*, τεύχ.14, Αθήνα, 175-185.

Βουδούρη Δ., 1992: *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στην προοπτική της ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς*, Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών, Παπαζήσης, Αθήνα.

Βουδούρη Δ., 2003: *Κράτος και Μουσεία*, Σάκκουλας, Αθήνα.

Γκαντζιάς Γ., 2007: «Ο Πολιτισμός στην Ψηφιο-Επικοινωνιακή Παγκοσμιοποίηση (Culture in Info-Communication Globalization), Πολιτιστικές Δραστηριότητες, Γενικό (Δημόσιο) Συμφέρον και Νέες Τεχνολογίες», στο: *Πρακτικά του 13ου Συνεδρίου Εφαρμογών και Πληροφορικής και Επικοινωνιών*, Θεσσαλονίκη, 120-202.

Ζυμή Ε., 2012: «Η Μεσσηνία των ιστορικών χρόνων μέσα από τα μνημεία της», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδοτική εποπτεία), Α. Δουλαβέρας - Ι. Σπηλιοπούλου (επιστημονική επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της*, Παπαζήσης, Αθήνα, 99-135.

Hill L., Sallivan C. O', Sallivan T. O', 2003: *Creative Arts Marketing*, Butterworth-Heinemann, Oxford (second edition).

Jeffery-Clay K., 1997: *Constructivism in Museums: How Museums Create Meaningful, Learning Environments*, London.

Farrington A., 2012: «Η Ελληνιστική και Ρωμαϊκή Μεσσηνία», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (εκδοτική εποπτεία), Α. Δουλαβέρας - Ι. Σπηλιοπούλου (επιστημονική επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της*, Παπαζήσης, 135-160.

Jarvis P., 2004: *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Κατάρτιση: Θεωρία και Πράξη*, μτφρ. Α Μανιάτη, Μεταίχμιο, Αθήνα.

Hofmann, J. B., 2009: *Ετυμολογικόν λεξικόν της αρχαίας ελληνικής*, μτφρ. Αντώνιος Δ. Παπανικολάου, Παπαδήμας, Αθήνα.

Θέμελης Π., 1999: *Η Αρχαία Μεσσήνη*, Υπουργείο Πολιτισμού, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα.

Θέμελης Π., 2000: *Ήρωες και ηρώα στη Μεσσήνη*, Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία (αρ. 210), Αθήνα.

Θέμελης Π., (επιμ.), 2002: «Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία: αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο», στο: *Πρακτικά του Διεθνούς συμποσίου*, Αθήνα, 29-30 Μαΐου 1998, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα, 150-200.

Θέμελης Π., 2010: *Αρχαία Μεσσήνη: ιστορία, μνημεία, άνθρωποι*, εκδόσεις Μίλητος, Αθήνα.

Ιωαννίδη, Β., 2005: «Μουσείο και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες. Η περίπτωση των ατόμων με ειδικές ανάγκες: προβληματική, δυνατότητες, εφαρμογές», *Νέα Παιδεία* 114, 43-54.

Ιωαννίδη Β., 2006: *Εισαγωγή καινοτομιών στην ειδική αγωγή. Καινοτόμες παιδαγωγικές παρεμβάσεις για άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Εκπαίδευση για την υγεία και το περιβάλλον σε παιδιά και εφήβους με δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής*, Τυπωθήτω - Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα.

Κοντορήγας Θ. Α., 2006: *Φωτισμός και Αρχιτεκτονική*, Τεχνικό περιοδικό κτήριο, Αθήνα (α΄ έκδ.).

Κωνσταντίνος Δ., 1996: *Η έννοια της ολοκληρωμένης προστασίας και η διαχείριση των μνημείων*, Αθήνα.

Λάββας Γ., 2010: *Ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης*, Μέλισσα, Αθήνα.

Λαμπρινουδάκης Β.Κ., 2006: «Προσπάθεια προσέγγισης της έννοιας της ολοκληρωμένης προστασίας των μνημείων» στο: *Αξιοποίηση και Ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς*, Σεμινάριο στο πλαίσιο της Ελληνικής Προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήνα–Δελφοί 17–19 Μαρτίου 2003, *Πρακτικά*, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα, 51, 36-42.

Λαμπρινουδάκης Β., 2008: *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας. Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*, Λιβάνης, Αθήνα.

Λαμπρινουδάκης Β., 2010: «Η διαμόρφωση και η ωρίμανση της έννοιας της διαχείρισης μνημείων στην Ελλάδα κατά τα τελευταία 50 χρόνια», στο: *Συντήρηση, Αναστήλωση και Αποκατάσταση Μνημείων στην Ελλάδα 1950-2000*, ΠΙΟΠ, Αθήνα, 277-284.

Λύρας Γ., 2007: *Η πολιτιστική και πολιτισμική κληρονομιά του Νομού Μεσσηνίας*, Βαλύρα.

Μαλλούχου-Tufano Φ., 2004: *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων – Ιστορικές και Θεωρητικές Προσεγγίσεις από την Αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Εκδόσεις Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα.

Μαστραντώνης Π. Α., 2008: *Διαχείριση Αρχαιολογικών Έργων, θεωρητικό πλαίσιο και ανάπτυξη εξειδικευμένων εργαλείων*, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Μπούρας Χ. Θ., 1999: *Μαθήματα της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής*, τόμ. Α΄, Συμμετρία, Αθήνα.

Νάκου Ε., 2001: *Μουσεία: Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός*, Νήσος, Αθήνα.

Νάκου Ε., 2002: *Μουσεία: Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός από τη σκοπιά της Θεωρίας του Υλικού Πολιτισμού, της Μουσειολογίας και της Μουσειοπαιδαγωγικής*, Νήσος, Αθήνα.

Νικονάνου Ν., 2005: «Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα μουσεία», *Τετράδια Μουσειολογίας* 2, 15-25.

Νικονάνου Ν., 2006: «Έκθεμα και επισκέπτης: μορφές επικοινωνίας σε εκθεσιακούς Χώρους», στο: Δ. Παπαγεωργίου, Ν. Μπουμπάρης, Ε. Μυριβήλη, (εκδοτική επιμέλεια), *Πολιτιστική Αναπαράσταση*. Κριτική. Αθήνα, 130-150.

Παυσανίας, *Ελλάδος περιήγησις, Μεσσηνιακά – Ηλιακά*.

Pearce S., 2002: *Μουσεία, Αντικείμενα και Συλλογές*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

Πούλιος Ι., 2010-2012: «Εισαγωγή στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς: ορολογία, Έννοια, και Μοντέλα διαχείρισης», *Αρχαιογνωσία* 16/1-3, 321-342.

Ραμού-Χαψιάδη Α., 1982: *Από τη Φυλετική Κοινωνία στην Πολιτική. Πολιτειακή Εξέλιξη της Αθήνας*, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε., 2014: «Η ανάδειξη μνημείων και χώρων ως διαχείριση αρχαιολογικού έργου», στο: *Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας*, Αθήνα, 9 Μαρτίου 2012, Αθήνα, 47-55.

Simon G. – Simon M., 1999: "Understanding Sustainable Cities: Competing Urban Futures", *European Urban and Regional Studies* 6/3, 127-135.

Spencer N., 2005α: «Η ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας στη Μεσσηνία», στο: J.L. Davies (επιμ.), *Πύλος η Αμμουδερή. Ιστορικό και Αρχαιολογικό ταξίδι από την εποχή του Νέστορα έως τη ναυμαχία του Ναβαρίνου*, μτφρ. Μ. Κόμβου, Αθήνα, 63-79.

Σταματόπουλος Δ., κ.ά., 2001: *Με τον Πausανία στην Αρχαία Μεσσήνη: ένας αρχαιολογικός περίπατος για παιδιά*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.

Στράβων, *Γεωγραφικά*.

Χατζηασλάνη, Κ., Καϊμάρα, Ε. & Λεοντή, Α., 2011: *Ακρόπολη και εκπαίδευση*, ΥΠΠΟΤ-ΥΣΜΑ, Αθήνα.

Χλέπα Ε.Α., 2001: *Μεσσήνη. Το Αρτεμίσιο και οι οίκοι της δυτικής πτέρυγας του Ασκληπιείου*, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, Αθήνα.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

<http://www.icomos.org/fr/> [ημ. πρόσβ. 2/8/15].

<http://www.tovima.gr/opinions/article/> [ημ. πρόσβ. 5/2/15].

<http://odysseus.culture.gr> [ημ. πρόσβ. 17/8/15].

<http://www.ancientmessene.gr> [ημ. πρόσβ. 15/9/15].

<http://www.efsyn.g> [ημ. πρόσβ. 5/2/15].

<http://courses.arch.ntua.gr/112130.html> [ημ. πρόσβ. 5/2/15].

<http://www.astvnet.gr/static.php?c=6> [ημ. πρόσβ. 5/2/15].

<http://www.neagenia> [ημ. πρόσβ. 5/2/15].
<http://www.unesco.org.cy/Programmes-AyliPolitistiki Klironomia>.
[ημ. πρόσβ. 22/3/15].
<http://www.lherka.gr> [ημ. πρόσβ. 15/9/14].
<http://www.law-archaeology.gr/Index.asp?> [ημ. πρόσβ. 22/3/15].
<http://www.ysma.gr> [ημ. πρόσβ. 28/3/15].
<http://www.vppo.gr/1/g1540.isp> [ημ. πρόσβ. 28/3/15].
<http://www.unwto.org>. [ημ. πρόσβ. 5/2/15].
<http://www.istomediahost.gr/icom/gr> [ημ. πρόσβ. 23/3/14].
<http://www.svoronou.Gr> [ημ. πρόσβ. 5/2/15].
Χάρτα της Βενετίας 1964 [ημ. πρόσβ. 5/2/15].
Διακήρυξη του Άμστερνταμ 1975 [ημ. πρόσβ. 5/2/15].
Σύμβαση της Γρανάδας 1985 [ημ. πρόσβ. 5/2/15].

Όλοι οι Νόμοι, οι Εγκύκλιοι και οι Υπουργικές Αποφάσεις που αναφέρονται στην παρούσα διπλωματική εργασία, είναι διαθέσιμοι σε ηλεκτρονική μορφή στο δικτυακό τόπο: <http://edu.klimaka.gr/>

Οι Αρχαιολογικές Δραστηριότητες και τα φύλλα εργασίας του βου κεφαλαίου έχουν ληφθεί από το βιβλίο του Δ. Σταματόπουλου, κ.ά., 2001.

Πηγές εικόνων

Εικ. 1-15: photo gallery Αρχαίας Μεσσήνης, αναρτήθηκε στο: www.ancientmessene.gr [ημ. πρόσβ. 20/8/2015].

Εικ. 15-27: Σταματόπουλος, κ.ά., 2001.

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1 Η κρήνη Αρσινόη. Αναλληματικός τοίχος.

Εικ. 2 Το Θέατρο

Εικ.3 Η Αγορά (αεροφωτογραφία)

Εικ. 4 Το Ασκληπείο (αεροφωτογραφία)

Εικ. 5 Το Ωδείο ή Εκκλησιαστήριο

Εικ. 6 Το Βουλευτήριο

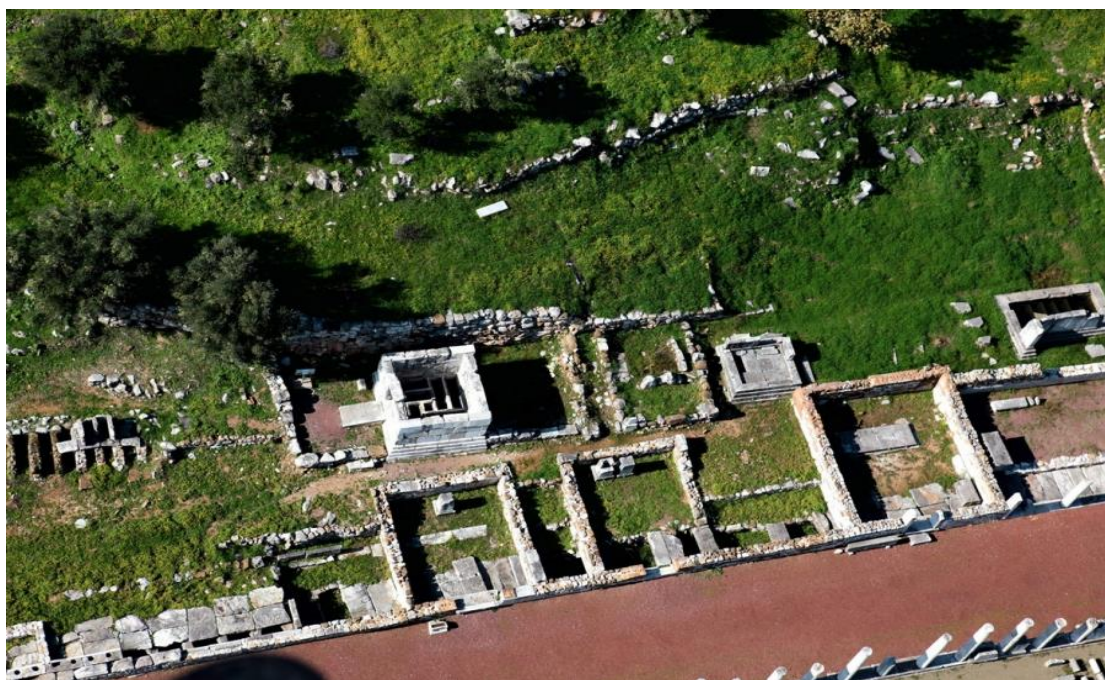
Εικ. 7 Το Αρτεμίσιο

Εικ. 8 Ταφικό μνημείο Δαμοφώντα

Εικ. 9 Στοές Γυμνασίου

Εικ. 10 Ταφικά μνημεία Γυμνασίου

Εικ. 11 Το στάδιο

Εικ. 12 Το Ηρώο μετά την αναστήλωση

Εικ. 13 Ο Ερμής της Μεσσήνης

Εικ. 14 Άγαλμα ματιοφόρου. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης

Εικ. 15 Η Άρτεμις Λαφρία. Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης